

Poznámka vydavatelů

[94] Tyto teorie objasňují řadu problémů, z nichž se F. de Saussure o několika ve svých přednáškách letmo zmínil. // Uvedeme některé příklady.

(1) E. Sievers uvádí *berit̥n̥n̥* (německé *berittenen* „jízdní“) jako typický příklad na to, že táž hláska může střídavě fungovat dvakrát jako sonanta a dvakrát jako konsonanta (ve skutečnosti tu *n* jako konsonanta funguje jen jednou, a je tedy třeba psát *berit̥n̥n̥*; o to tu však nejde). Málokterý příklad tak přesvědčivě ukazuje, že „hláska“ a „druh“ nejsou synonymní. I kdybychom se omezili na jediné *n*, tj. na implozi a sistanční artikulaci, získali bychom pouze jedinou dlouhou slabiku. K vytvoření střídajících se sonantních a konsonantních *n* musela by po implozi (první *n*) následovat exploze (druhé *n*), a pak zase se opakovat imploze (třetí *n*). Protože těmto dvěma implozím žádná jiná nepředchází, mají sonantní povahu.

(2) Ve francouzských slovech typu *meurtrier* „vrah“, *ouvrier* „dělník“ atd. tvořilo finální *-trier*, *-vrier* kdysi jedinou slabiku (ať už byla jejich výslovnost jakákoliv, srov. pozn. na str. 88). Později se začalo vyslovovat dvouslabičně (*meur-tri-er*, a to s hiátem nebo bez něj, tj. *-tr̥i̥*, nebo *tr̥i̥y̥*). Ne proto, že by se „slabičný přízvuk“ umístil na *i*, ale změnou jeho explozivní artikulace v artikulaci implozivní.

Lidově se místo *ouvrier* vyslovuje *ouvérier*. Tento jev se velmi podobá rozdělení *-vrier* do dvou slabik, avšak zde svou artikulaci místo třetího prvku změnil druhý prvek, a stal se tak sonantou: *uvr̥y̥* → *uvr̥y̥*. Později se pak mohlo vyvinout *e* po sonantním *r*.

(3) Uveďme si ještě známý případ protetických vokálů před *s*, po němž ve francouzštině následuje konsonant: latinské *scūtum* → *iscūtum* dalo francouzské *escu*, *écu* „štit“. Skupina *šk* je, jak jsme viděli na str. 87–8, přerušeny článkem; přirozenější je *šk*. Toto implozivní *s* však vytváří vokalický vrchol, je-li na začátku věty, nebo když je předchozí slovo zakončeno // konsonantem nízkého stupně otevřenosti. Protetické *i* nebo *e* tuto sonantní povahu jen podtrhují. Každá málo zřetelná fonologická charakteristika má sklon se zesilovat, je-li snaha ji zachovávat. Stejný jev se objevuje v případě francouzského slova *esclandre* „skandál“ a u lidové výslovnosti *esquelette* „kostra“, *estature* „socha“.]^a A znovu na něj narážíme v lidové výslovnosti předložky *de* („koho, čeho, z, od“), přepisované jako *ed*: *un oeil ed tanche* „oko lína“. V důsledku synkopy se z *tanche* „lín“ stalo *d'tanche*; aby však v této pozici vyniklo, muselo se *d* stát implozivním, tj. *đtanche*, a stejně jako v předchozích případech se pak i zde před ním vyvinul vokál.

(4) Sotva je asi nutné vracet se k otázce indoevropských sonant a ptát se například, proč se starohornoněmecké *hagl* změnilo v *hagal* „kroupy“, zatímco *balg* „kůže“ zůstalo nezměněno. Ve druhém slově hraje *l*, které je tu druhým prvkem implozivního článku (*bālġ*), úlohu konsonanty, a nemá žádný důvod měnit svou funkci. Naproti tomu stejně implozivní *l* ve slově *hagl* tvořilo vokalický vrchol. Protože bylo sonantní, mohlo rozvinout před sebou otevřenější vokál (tj. *a*, pokud se můžeme spolehnout na svědectví grafiky). Postupem času se však tento vokál zastřel, protože dnes *Hagel* se už zase vyslovuje *hāġl*. A tím se i odlišuje výslovnost tohoto slova od výslovnosti francouzského *aigle* „orel“: v německém slově je zavírající *l* a ve francouzském otevírající, s následným němým *e* (*ěġle*).

^a Pozn. překl. Ve spisovné francouzštině se píší *squelette*, *statue*.

První část OBECNÉ PRINCIPY

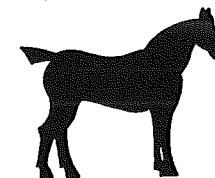
PRVNÍ KAPITOLA Povaha jazykového znaku

§ 1. ZNAK, OZNAČOVANÉ, OZNAČUJÍCÍ¹²⁸

Pro některé lidi je jazyk, převedeme-li ho na jeho základní principy, jen [97] nomenklatura, tj. seznam termínů odpovídajících vždy určité věci.¹²⁹ Například:

: ARBOR

: EQUOS

atd.

atd.

Takovéto pojetí lze v řadě ohledů kritizovat. Předpokládá hotové ideje existující ještě před slovy (o tom viz dál, str. 139); neříká nám, zda určité jméno je vokální či psychické povahy, protože takové latinské *arbor* „strom“ lze uvažovat jak z toho, tak i onoho hlediska; a konečně naznačuje, že spojení sjednocující jméno s věcí je zcela jednoduchá operace, což není ani zdaleka pravda. Avšak i tento prostoduchý pohled nás může přiblížit k pravdě tím, že nám ukáže, že // jazyková jednotka je cosi dvojitého, [98] vzniklého sblížením dvou termínů.

Při uvažování o okruhu mluvy jsme na str. 48 viděli, že oba termíny zahrnuté v jazykovém znaku jsou psychické a v našem mozku jsou sjednocovány asociativním svazkem. Toto podtrhujeme.

Jazykový znak nesjednocuje věc a jméno, ale pojem a akustický obraz.^{a130} Akustický obraz není materiální zvuk, něco čistě fyzického, ale psychický otisk¹³¹ tohoto zvuku, reprezentace, o které nám poskytují svědectví naše smysly; je smyslový, a nazveme-li ho tu a tam „materiálním“, pak jen v tomto smyslu a v protikladu k druhému termínu této asociace, pojmu, jenž je obecně abstraktnější.

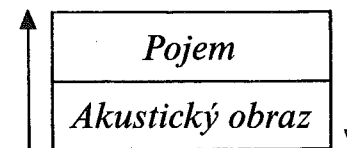
Psychická povaha našich akustických obrazů^b vyvstává, když pozorujeme svou vlastní řeč. Můžeme mluvit sami se sebou nebo si v duchu přeříkávat veršovaný úryvek bez pohybu rtů či jazyka. Protože slova jazyka jsou pro nás akustické obrazy, nelze ve výkladu hovořit o „fonémech“, z nichž jsou složena. Tento termín, který implikuje představu vokální činnosti, lze uplatnit pouze na mluvené slovo, na realizaci vnitřního obrazu v projevu. Tomuto nedorozumění se můžeme vyhnout, budeme-li mluvit o zvucích^c a slabikách slova, a budeme-li si pamatovat, že jde přitom o akustický obraz.

^a Ed. Termín akustický obraz se snad může zdát příliš úzký, protože vedle reprezentace hlásek slova jde i o reprezentaci jeho artikulace, o svalový obraz fonačního aktu. Pro F. de Saussura je však jazyk hlavně zásobnice, cosi obdrženého zvnějšku (viz str. 50). Akustický obraz je především přirozená reprezentace slova jakožto faktu virtuálního jazyka stojícího mimo jeho jakoukoliv realizaci v mluvě. Tak se může motorický aspekt implikovat, nebo může aspoň vůči akustickému obrazu zaujímat vedlejší místo.

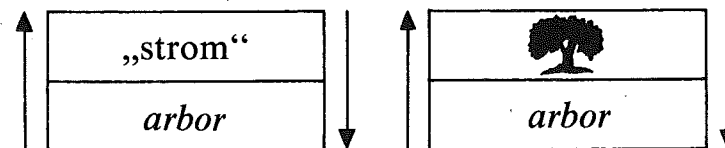
^b Pozn. překl. Pojetí znaku jako akustického obrazu a tedy označujícího (v soudobé terminologii *pojetí unilaterální*) je běžné především v autorových vlastních poznámkách k přednáškám a občas se vyskytuje i v jednotlivých kurzech (str. 52, 105, 147, 159 aj.). Před zavedením novější distinkce a pohledu na znak jako na arbitrární vztah mezi označujícím a označovaným (v soudobé terminologii *pojetí bilaterální*) však váhal, srov.: „Přiznám se, že nemohu rozřešit jednu otázku, a to, jak si udělat jasno v tomto ohledu: Máme znakem nazývat celek, kombinaci pojmu a obrazu? Anebo lze znakem nazývat sám akustický obraz, materiálnější polovinu? Nicméně nazývá-li se znakem *arbor*, pak vždy jen potud, pokud nese pojem. Bylo by třeba mít k dispozici dvě odlišná slova.“ Třetí autorovo pojetí znaku se do přednášek nedostalo: znak jako jakákoliv materiální věc (entita), kterou asociujeme s jinými, tj. která má určitý smysl (Engler 1111–1114 J). K zdánlivému rozporu mezi obojím pojetím, tj. prvním a druhým, nechtěně přispěl de Saussure sám, a to nikoliv v důsledku vývoje svých názorů, ale přirozeným odklonem svého zájmu o označované jako lingvistice zcela vnější, především z důvodů arbitrarnosti.

^c Pozn. překl. Výraz *son* francouzského originálu tu (a ovšem i jinde) může česky znamenat zvuk nebo hlásku. Protože francouzština terminologicky nerozlišuje, je někdy rozpoznání přesného smyslu obtížné.

Jazykový znak je tedy psychická jednotka o dvou stránkách, kterou si lze [99] znázornit obrázkem:

Oba tyto prvky jsou úzce spjaty a jeden vyvolává druhý. Zjišťujeme-li smysl latinského slova *arbor* nebo slova, jímž latina označuje pojem „strom“, je zřejmé, že jen tato sblížení

utvrzovaná jazykem se nám jeví odpovídajícími realitě a jakákoliv jiná, jež by nás mohla napadat, zavrhneme.¹³²

Tato definice klade důležitou terminologickou otázku.¹³³ *Znakem*^a nazýváme kombinaci pojmu a akustického obrazu, avšak v běžném úzu tento termín obecně označuje akustický obraz sám, například slovo (*arbor* atd.). Zapomíná se na to, že když *arbor* nazýváme znakem, je to jen proto, že v sobě nese pojem „strom“, stejně jako představa smyslové stránky implikuje představu celku.

[Tato nejednoznačnost mizí, označíme-li všechny tři pojmy zde přítomné názvy, které se vzájemně předpokládají a zároveň spolu tvoří protiklad.]^b Navrhujeme zachovat slovo *znak* pro označení celku, a nahradit *pojem* a *akustický obraz* termíny *označované* a *označující*; ty mají tu výhodu, že označují protiklad, který je jednak odlišuje od sebe a jednak od celku, jehož jsou částmi. Pokud jde o *znak*, spokojujeme se jím proto, že // nevíme, čím ho nahradit, ježto obvyklý jazyk jiný termín nenabízí.¹³⁴ [100]

^a Pozn. překl. De Saussure užíval dlouho namísto *znaku* (*signe*) termínu *sém* (*sème*) a občas i označení *termín* (*terme*). Sému, tj. konvenčnímu znaku (i nevokálnímu), jak vysvítá z jeho poznámek, přiznával jednu dobu proti *znaku* dokonce tu výhodu, že nemůže být gestem, tj. znakem nekonvenčním, kdežto *znak* jím být může. Pro abstraktní část sému užíval výraz *aposém* (*aposème*) a pro sém chápaný systémově, tj. ve vztazích k systému, výraz *parasém* (*parasème*) (Engler 1974, 3310n.).

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1115.

Takto vymezený jazykový *znak* má dvě prvořadě vlastnosti. Při jejich výkladu stanovíme zároveň samotné principy jakéhokoliv studia tohoto druhu.

§ 2. PRVNÍ PRINCIP: ARBITRÁRNOST ZNAKU¹³⁵

Svazek sjednocující označující a označované je arbitrární; nebo též můžeme jednoduše říci, pokud znakem chápeme celek plynoucí z asociace označujícího a označovaného: *jazykový znak je arbitrární*.¹³⁶

Takto idea francouzského slova „*soeur*“ (sestra) není se sledem hlásek *s-ö-r*, který jí slouží jako označující, spjata žádným vnitřním vztahem: že by jí stejně dobře mohl zastupovat libovolný jiný sled, dokazují rozdíly mezi jazyky i samotná existence různých jazyků: označované „*boeuf*“ (francouzsky *vůl*) má za označující na jedné straně hranice *b-ö-f* a na druhé straně *o-k-s* (*Ochs*, tj. německy *vůl*).¹³⁷

O principu arbitrárnosti znaku nikdo nepochybuje; často je však snazší určitou pravdu objevit, než jí přidělit místo, které jí patří. Tento princip dominuje v celé lingvistice jazyka a má nedozírné důsledky. Je pravda, že se na první pohled nejeví všechny stejně průkazně; dospíváme k nim až po mnoha oklikách a spolu s nimi pak i k prvořadě důležitosti tohoto principu.¹³⁸

Poznamenejme stranou: až bude sémiologie zorganizována, bude si muset položit otázku, zda jí právem patří výrazové mody spočívající na zcela přirozených znacích, jako je pantomima.¹³⁹ A i za předpokladu, že je přijme, bude jejím hlavním předmětem stále souhrn systémů založených na arbitrárnosti znaku. Ve skutečnosti spočívá v zásadě každý výrazový prostředek, přijímaný určitou společností, na kolektivním zvyku nebo — a to je // totéž — na konvenci. Například ani zdvořilostní znaky, často obdařené jistou přirozenou expresivitou (vzpomeňme si na Čičana, který svého císaře zdraví tak, že devětkrát padne tváří až k zemi), nejsou o nic méně vázány určitým pravidlem; právě toto pravidlo; a ne jejich vnitřní hodnota, nás nutí, abychom je užívali. Lze proto říci, že zcela arbitrární znaky realizují ideál sémiologického procesu lépe než jiné, a proto jazyk, nejkompexnější a nejrozšířenější z výrazových systémů, je také ze všech nejcharakterističtější. V tomto smyslu se lingvistika může stát obecným vzorem celé sémiologie, třebaže jazyk je jen jeden určitý systém z mnoha.

Využili jsme slova *symbol* k označení jazykového znaku, respektive toho, co nazýváme označujícím. Jeho přijetí však naráží právě kvůli našemu prvnímu principu na obtíže. V povaze symbolu je, že nikdy není zcela arbitrární: není totiž prázdný, je v něm zbytek přirozeného svazku mezi označujícím a označovaným. Symbol spravedlnosti, váhy, by nebylo možné nahradit libovolným jiným, například vozem.¹⁴⁰

[101]

I slovo *arbitrární* vyžaduje poznámku. Nemělo by vzbuzovat představu, že označující závisí na svobodné volbě mluvčího (uvidíme dále, že není v moci jednotlivce změnit znak, který je jednou určitou jazykovou skupinou stanovený); chceme jen vyjádřit to, že je *nemotivovaný*, to jest arbitrární ve vztahu k označujícímu, s nímž nemá v realitě žádnou přirozenou vazbu.¹⁴¹

Uveďme závěrem ještě dvě námítky, které by proti stanovení tohoto prvního principu mohly být vzneseny:

(1) Na důkaz toho, že volba označujícího není vždy arbitrární, lze poukázat na *onomatopoiu*.¹⁴² Ta však nejsou nikdy organickými prvky jazykového systému. Jejich počet je ostatně mnohem menší, // než se má za to. Slova jako francouzské *fouet* „bič“ nebo *glas* „umíráček“ mohou znít některým uším se sugestivní zvučností; avšak k poznání, že tuto svou povahu nemají od samého začátku, se stačí vrátit k jejich latinské podobě (*fouet* je odvozeno z latinského *fāgus* „buk“ a *glas* z *classicum* „zatroubení“); kvalita jejich dnešního znění či spíše znění, které jim připisujeme, je náhodným výsledkem fonetického vývoje.

Pokud jde o skutečná onomatopoiia (typu *bimbam*, *tiktak* atd.), jsou nejen málo početná, ale i jejich volba je již do jisté míry arbitrární, protože jsou jen pouhou přibližnou a již polokonvenční imitací určitých zvuků (srovnejme francouzské *ouaoua* a německé *wauwau*, tj. „hafhaf“). Navíc, jakmile byla jednou do jazyka zavedena, zapojují se víceméně do fonetického, morfologického a dalšího vývoje, který podstupují ostatní slova (srovnej francouzské *pigeon* „holub“ pocházející z vulgárně latinského *pi-piō*, jež je samo odvozeno od onomatopoiie): je to zřejmý důkaz toho, že co si ze své původní povahy ztratila, aby mohla obecně nabýt povahu jazykového znaku, který je nemotivovaný.

(2) *Zvolání*,¹⁴³ těsně spjatá s onomatopoi, mohou opravňovat k obdobným poznámkám a naši argumentaci neohrožují. Mohou svádět k tomu, že v nich budeme vidět spontánní vyjádření reality, diktovaná takříkajíc přírodou. Většinu z nich však můžeme nutný svazek mezi označovaným a označujícím upřít. Stačí v tomto ohledu porovnat dva jazyky, abychom pochopili, nakolik se tyto výrazy z jednoho jazyka do druhého mění (například francouzské *aie!* „au“ odpovídá německému *au!*). Víme také, že mnohá zvolání vznikla z určitého smyslu slov (srov. francouzské *diable!* „k čertu!“ (*diable* = čert), *mordieu!* „mordyjé!“ = *mort Dieu* „smrt boha“ atd.). Shrneme-li, onomatopoiia a zvolání jsou důležitá až druhotně a jejich symbolický původ je zčásti sporný.

¹⁴¹ Pozn. překl. Ze souvislosti je zřejmé, že autor i zde mluví především o interjekcích.

[102]

§ 3. DRUHÝ PRINCIP: LINEÁRNÍ POVAHA OZNAČUJÍCÍHO¹⁴⁴

[103] Označující je svou povahou auditivní, a probíhá pouze v čase, od něhož přebírá tyto charakteristiky:

(a) představuje určitý rozsah a

(b) tento rozsah je měřitelný v jediné dimenzi: tou je linie.¹⁴⁵

Tento princip je zřejmý, zdá se však, že jsme jeho zformulování až dosud vždy zanedbávali, bezpochyby proto, že jsme ho shledávali příliš prostým. Přesto je však základní a jeho důsledky jsou nedozírné; svou důležitostí se vyrovná prvnímu zákonu. Závisí na něm veškerý mechanismus jazyka (viz str. 150). Proti vizuálním označujícím (například námořním signálům apod.), která mohou vést ke komplikacím hned v několika dimenzích současně, mají akustická označující k dispozici pouze linii časovou;^a jejich prvky se představují jeden po druhém, tvoří řetěz. Tento jejich charakter se okamžitě projeví, jakmile je zachytíme písmem a následnost v čase nahradíme prostorovou linií grafických znaků.

V některých případech se to však nejeví průkazně. Jestliže například určitou slabiku zdůrazním, zdá se, že na stejném místě hromadím různé významové prvky. Je to však iluze: slabika a její přízvuk tvoří jediný fonační akt a uvnitř něho neexistuje žádná dualita, pouze různé protiklady k jeho okolí (o tom viz str. 160).

DRUHÁ KAPITOLA

Neproměnlivost a proměnlivost znaku

§ 1. NEPROMĚNLIVOST¹⁴⁶

[104] Jestliže se ve vztahu k ideji, kterou zastupuje, jeví označující jakožto libovolně zvolené, pak ve vztahu k jazykovému společenství, které ho užívá, libovolné není, je dané. Nikdo se tohoto sociálního kolektivu neptá, a označující zvolené jazykem nelze nahradit žádným jiným. Tuto skutečnost, jež v sobě zdánlivě obsahuje rozpor, lze lidově označit jako „vynucený tah“. Jako bychom jazyku říkali „teď vol!“, ale také dodávali „a musí to

^a Pozn. překl. Starší autorův termín pro lineárnost, jak vysvítá ze zanechaných poznámek, byl *uni-spatialité* „jedno-prostorovost“ (Engler 1974, 3317.2).

být tento znak, a žádný jiný“. Nejenomže by jednotlivec nebyl v čemkoliv schopný, i kdyby chtěl, tuto provedenou volbu změnit, ale ani samo společenství nedokáže rozhodovat byt' o jediném slovu; toto společenství je vázáno na jazyk takový, jaký je.

Nadále tudíž již nelze jazyk připodobňovat k nějaké jasné a jednoduché úmluvě, a právě z této stránky je mimořádně zajímavé studovat jazykový znak. Chceme-li totiž demonstrovat, že zákon určitým kolektivem přijímaný je cosi, čemu se podrobuje, a nikoliv pravidlo, s nímž svobodně souhlasí, pak je to jazyk, který nám v tomto ohledu nabízí markantní důkaz.

Podívejme se tudíž, jak se jazykový znak vymyká naší vůli, a učíme pak důležitě závěry, které z tohoto jevu plynou.

V libovolném období, ať se v čase vracíme sebevíce zpět, jazyk se vždy jeví jako dědictví předchozího období. Můžeme si sice představovat akt, jímž se v něm v dané době přidělovala jejich jména a jímž byla mezi pojmy a akustickými obrazy uzavřena úmluva; avšak takovýto akt nebyl nikdy zaznamenán. Představa, že věci se tak mohly odehrát, se nám vtírá s velmi zřetelným pocitem arbitrárnosti znaku. [105]

Ve skutečnosti žádná společnost nezná a nikdy neznala jazyk jinak než jako produkt děděný od předchozích generací, který je třeba přijímat takový, jaký je. Proto také otázka původu jazyka nemá tu důležitost, která se jí obecně přikládá.¹⁴⁷ Takovou otázku dokonce není ani třeba klást; jediným skutečným předmětem lingvistiky je normální a pravidelný život konkrétního jazyka, který již vznikl. Daný stav jazyka je vždy produktem historických faktorů, a právě tyto faktory vysvětlují, proč je znak neměnný, to jest proč vzdoruje každé arbitrární záměně.

Avšak říci, že jazyk je dědictví, nic nevysvětluje, pokud nejdeme dál. Copak se existující a děděné zákony nedají z jednoho okamžiku do druhého změnit?

Tato námitka nás vede k tomu, že umísťujeme jazyk do jeho společenského rámce a klademe si tuto otázku tak, jak bychom si ji kladli u ostatních společenských institucí. Jakým způsobem se však přenáší ty? Tato obecnější otázka zahrnuje i otázku neproměnlivosti. Nejprve je třeba zhodnotit, zda se tyto ostatní instituce těší větší či menší svobodě; uvidíme, že u každé z nich je rovnováha mezi vnášenou tradicí a svobodnou činností společnosti jiná. Pak budeme zkoumat, proč v dané kategorii faktory prvního řádu působí silněji nebo slaběji než faktory druhého řádu. A nakonec se vrátíme k jazyku a budeme se ptát, proč historický faktor přenosu v něm // [106] tak plně dominuje a vylučuje jakoukoliv náhlou a všeobecnou změnu.

Jako odpověď na tuto otázku by bylo možné použít řady argumentů a prohlásit například, že proměny jazyka nejsou vázány na sled generací, jež samy ani zdaleka nespočívají jedna na druhé jako zásuvky kusu nábytku

ku, ale prolínají se, splývají a každá z nich obsahuje jednotlivce každého stáří. Bylo by možné připomenout i celý ten úhrn úsilí, které vyžaduje učení se mateřskému jazyku, a dospět tak k závěru o nemožnosti všeobecné změny. A dalo by se pak připomenout, že takováto reflexe do praxe konkrétního jazyka nevstupuje, že mluvčí si do velké míry zákonů jazyka nejsou vědomi. A když si je neuvědomují, jak je mohou měnit? A i kdyby si jich vědomi byli, bylo by třeba si připomenout, že jazykové fakty žádnou kritiku nevyvolávají v tom smyslu, že každý národ je obecně s jazykem, kterého se mu dostalo, spokojen.

Tyto ohledy jsou důležité, nejsou však závažné věcně; spíše zdůrazníme následující ohledy, jež jsou podstatnější, bezprostřednější a na nichž všechny ostatní závisejí:

(1) — *Arbitrární povaha znaku.* V předchozím jsme museli připustit teoretickou možnost změny; v dalších úvahách nahlížíme, že ve skutečnosti tato arbitrárnost znaku sama chrání jazyk před každým pokusem usilujícím o jeho změnu. I kdyby si lidé byli jazyka více vědomi, což nejsou, neuměli by o něm diskutovat. Abychom totiž mohli o nějaké věci diskutovat, je třeba, aby se opírala o určitou rozumnou normu.^a Lze například debatovat o tom, zda monogamní forma manželství je rozumnější než polygamní, a uvádět důvody pro jednu i druhou. Je možné i diskutovat o určitém symbolickém systému, protože symbol má racionální vztah k označované věci (viz str. 98—9); ale u jazyka, systému arbitrárních znaků, tento základ chybí a s ním mizí i jakákoliv pevná půda pro // diskusi. Není žádný důvod, proč dávat přednost slovu *soeur* před *sister* (francouzsky a anglicky „sestra“), slovu *Ochs* před *boeuf* (německy a francouzsky „vůl“) atd.

(2) — *Množství znaků nutných k vytvoření libovolného jazyka.* Dosah této skutečnosti je značný. Systém písma složeného z dvaceti až čtyřiceti písmen lze v nejhorším případě nahradit jiným. Totéž by platilo i o jazyku, kdyby obsahoval omezené množství prvků; jazykové znaky jsou však nespočetné.

(3) — *Příliš komplexní povaha systému.* Jazyk tvoří systém. Není-li, jak uvidíme, po této stránce zcela arbitrární a vládne v něm relativní rozumnost, pak se tu ale projevuje i neschopnost lidí ho měnit. Tento systém je totiž komplexním mechanismem a nelze ho pochopit jinak než reflexí; právě ti, kteří ho užívají denně, projevují jeho hlubokou neznalost. Takovou změnu si lze představit jen v důsledku zásahu specialistů, gramatiků, logiků

^a Pozn. překl. De Saussure v přednáškách přímo mluvil o tom, že jazyk se pro masu mluvčích stát předmětem diskuse nemůže ani tehdy, kdyby byla „uvědomělejší“ (tj. vědoma si jeho povahy), právě kvůli neexistenci normy v arbitrárním systému (Engler 1208 C).

atd., avšak zkušenost nám ukazuje, že podobné vměšování nemělo žádný úspěch.

(4) — *Odolnost kolektivní setrvačnosti vůči jakékoliv jazykové inovaci.* Jazyk je v každém okamžiku — a tento ohled je nadřazen všem ostatním — záležitostí všech. Je ve společnosti rozšířen a slouží jí, je čímsi, co každý jedinec užívá celý den.¹⁴⁸ V tomto ohledu ho nelze nijak s ostatními institucemi srovnávat. Předpisy určitého zákoníku, náboženské obřady, námořní signalizace atd. vždy zaměstnávají jen určité množství jednotlivců najednou a během vymezené doby; naproti tomu jazyka se v každém okamžiku účastní každý, a proto také je pod neustálým vlivem všech. Tento hlavní fakt k prokázání nemožnosti nějaké revoluce postačí. Ze všech společenských institucí nabízí jazyk nejmenší možnost využití iniciativy. // Se životem společnosti tvoří jediný celek, a tento život, sám o sobě přirozeně inertní, se projevuje především jako konzervační faktor.

Avšak prohlásit, že jazyk je produkt společenských sil, nestačí k tomu, aby se jasně ukázalo, že je nesvobodný. Musíme si připomenout, že je vždy dědictvím předchozího období, a musíme i dodat, že tyto společenské síly působí v závislosti na čase. Má-li jazyk stálou povahu, není to jen proto, že je vázán vahou společenství, ale i proto, že je umístěn v čase. Tyto dva fakty jsou neodlučitelné. Solidárnost s minulostí maří v každém okamžiku svobodu volby. Říkáme *člověk a pes*, protože se *člověk a pes* říkalo už před námi.¹⁴⁹ To v úhrnu jevu nebrání tomu, aby mezi těmito dvěma protikladnými faktory nebyla vazba: mezi arbitrární konvencí, v jejímž důsledku je volba svobodná, a časem, díky jemuž je tato volba ustálená. Právě proto, že znak je arbitrární, nezná jiný zákon než zákon tradice, a právě proto, že se zakládá na tradici, může být arbitrární.¹⁵⁰

§ 2. PROMĚNLIVOST¹⁵¹

Čas, který zajišťuje kontinuitu jazyka, má ještě jiný účinek, zdánlivě protikladný prvnímú: rychlejší či pomalejší změnu jazykových znaků. V jistém smyslu lze hovořit o neproměnlivosti i proměnlivosti znaku zároveň.¹⁵²

V konečném pohledu jsou oba fakty vzájemně závislé: // znak je vystavený pak proměně, protože trvá dál. V každé proměně však dominuje přetrvá-

^a Ed. Mýlili bychom se, kdybychom F. de Saussurovi vyčítali, že je nelogický či paradoxní, protože připisuje jazyku dvě protikladné kvality. Postavením dvou nápadných termínů proti sobě chtěl jen jasně naznačit to, že jazyk se mění, aniž ho sami jeho uživatelé mohou změnit. Lze to říci i tak, že je nedotknutelný, ale nikoliv neměnný.

vání dřívější matérie; zpronevěra vůči minulosti je jen relativní. Proto tedy se princip změny zakládá na principu kontinuity.

Změna v čase bere na sebe různé podoby, z nichž každá by vydala na důležitou kapitolu lingvistiky.¹⁵³ Aniž budeme zacházet do podrobností, podívejme se, co je třeba vydělit.

Především, nenechme se mýlit smyslem, který se tu přikládá slovu změna. Mohli bychom se domnívat, že jde zvláště o změny fonetické, které podstupuje označující, nebo o změny smyslu vztahující se k označovanému pojmu. Takové pojetí by nestačilo. Ať už jsou faktory změn jakékoliv, ať k nim dochází izolovaně nebo v kombinaci s jinými, vyústí vždy v *posun vztahu mezi označovaným a označujícím*.¹⁵⁴

Uvedme si několik příkladů. Z latinského *neccāre* znamenajícího „zabít“ se stalo francouzské *noyer* s významem, který známe („utopit“). Změnily se tu jak akustický obraz, tak i pojem. Je však zbytečné lišit obě stránky tohoto jevu, stačí konstatovat globálně, že svazek mezi ideou a znakem¹⁵⁵ se uvolnil a že v jejich vztahu došlo k posunu. Jestliže místo srovnávání slova *neccāre* z klasické latiny s naším francouzským *noyer* je postavíme proti *ne-care* z vulgární latiny 4. nebo 5. století, které znamená „utopit“, jde už o něco trochu jiného. Ale i zde, i když k významnější změně označujícího nedošlo, jde o posun vztahu mezi ideou a znakem.

Staroněmecké *dritteil* „třetina“ se vyvinulo v dnešní německé *Drittel*. V tomto případě se tento vztah, i když pojem zůstal týž, změnil dvojím způsobem: označující se modifikovalo nejen ve svém materiálním aspektu, ale i své gramatické formě; ideu slova *Teil* „díl“ už neimplikuje, je to jednoduché slovo. Tak // či onak jde vždy o posun vztahu.

[110]

V anglosaštině předpisemná podoba *fōt* „noha“ zůstala *fōt* (v dnešní angličtině *foot*), zatímco její plurál **fōti* „nohy“ se změnil ve *fēt* (dnešní anglické *feet*). I bez zřetele k ostatním změnám, které se tu předpokládají, je jisté jedno: došlo tu k posunu vztahu; mezi fónickou matérií a ideou se vytvořily jiné korespondence.¹⁵⁶

Jazyk je od základu neschopný se bránit proti faktorům, které vztah mezi označovaným a označujícím z jednoho okamžiku do druhého posunou. Je to jeden z důsledků arbitrárnosti znaku.

Ostatní lidské instituce — zvyky, zákony atd. — se všechny v různé míře zakládají na přirozených vztazích mezi věcmi; mezi užitými prostředky a sledovanými cíli je nutná shoda. Ani sama móda určující naše odívání není zcela arbitrární: nelze se více než do určité míry odchýlit od podmínek diktovaných lidským tělem. Jazyk naproti tomu není ve volbě svých prostředků omezován ničím, neboť je zřejmé, že nic asociací libovolné ideje s libovolným sledem hlásek nebrání.¹⁵⁷

K opravdovému pochopení toho, že jazyk je čistá instituce, podtrhoval Whitney zcela právem arbitrární povahu znaku,¹⁵⁸ a tím i lingvistiku zorientoval podle její skutečné osy. Dospěl však jen na začátek a neuvědomil si, že tato arbitrární povaha jazyk od všech ostatních institucí radikálně odděluje. Lze to dobře pozorovat na způsobu, jakým se vyvíjí. Nic není komplexnějšího: protože je zároveň umístěn ve společnosti a v čase, nemůže na něm nikdo nic měnit, z druhé strany však arbitrárnost jeho znaků s sebou teoreticky nese volnost zakládat mezi fónickou matérií a idejemi libovolný vztah. Výsledkem je, že oba tyto prvky sjednocené ve znacích si v míře odjinud neznámé uchovávají svůj vlastní život, // a že se jazyk mění, či spíše vyvíjí pod vlivem všech těch činitelů, které mohou zasahovat buď hlásku nebo smysl. A je to vývoj osudový; neznáme příklad jediného jazyka, který by mu odolával. Na konci určitého období lze vždy konstatovat zřetelné posuny.

[111]

Platí to do takové míry, že lze tento princip ověřovat dokonce i na umělých jazycích. Kdo takový jazyk vytvořil, je jeho pánem jen do té doby, dokud se nedostane do oběhu. Od toho okamžiku však, kdy začne plnit své poslání a stává se věcí všech, se kontrola ztrácí. Pokusem tohoto druhu je esperanto; jestliže uspěje, unikne tomuto osudovému zákonu? Až skončí jeho počáteční období, vstoupí tento jazyk pravděpodobně do plného sémiologického života; bude se pak předávat dál podle zákonů, které se zákony zamýšlenými při jeho vzniku nemají nic společného, a vrátit se zpátky nebude již možné. Člověk předstírající, že sestavil neměnný jazyk, který potomstvo bude muset přijmout takový, jaký je, by se podobal slepici snažící se vysedět kachní vejce: tento jazyk jím vytvořený by byl chť nechť stržen proudem, který unáší všechny jazyky.¹⁵⁹

Kontinuita znaku v čase, spjatá se změnou v čase, je principem obecné sémiologie; potvrzují to systémy písma, řeč hluchoněmých atd.

Avšak čím je dána tato nutnost změny? Třeba nám někdo vytkne, že jsme se v tomto ohledu nevyjádřili tak explicitně jako u principu neproměnlivosti: je to proto, že jsme nerozlišili různé faktory této změny. Je třeba je nahlížet v jejich různorodosti, abychom pochopili, k čemu jsou nutné.

Příčiny kontinuity jsou pozorovateli *a priori* dostupné, s příčinami změny napříč časem tomu však tak není. Bude prozatím lepší ustoupit od přesného popisu a omezit se na to, že budeme mluvit // o posunu vztahů obecně. Čas mění vše, a není důvodu, proč by se jazyk měl tomuto univerzálnímu zákonu vymykat.¹⁶⁰

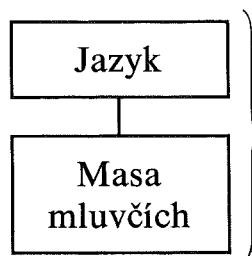
[112]

Shrňme si etapy našeho výkladu a uvedme je do souvislosti s principy stanovenými v úvodu.

(1) Především jsme v rámci celého jevu, jaký představuje řeč, rozlišili dva faktory: *jazyk* a *mluvu*; snažili jsme se přitom vyhybat se sterilním slovním

definicím. Jazyk je pro nás řeč minus mluva.^a Je to úhrn jazykových zvyků, které mluvčímu umožňují rozumět a dorozumět se.^b

(2) Avšak tato disciplína stále ještě ponechává jazyk vně jeho sociální reality, dělá z něj cosi neskutečného, protože z této reality zahrnuje jen aspekt jediný, aspekt individuální. K tomu, aby byl jazyk jazykem, je třeba *masy mluvčích*. Přes všechno zdání neexistuje nikdy vně sociálního faktu, protože to je jev sémiologický.¹⁶¹ Jeho sociální povaha je jedním z jeho vnitřních rysů; jeho plná definice před nás staví dvě neoddělitelné věci, jak ukazuje toto schéma:

^a Pozn. překl. Tento poměr všech tří pojmů (přestože to přesná formulace de Saussurova není) se objevuje až v zápiscích z třetího kursu, kde je k nim dodáno mimo jiné i: „Jazyk = psychické jádro (noeud = uzel) mezi ideou a znakem.“ (Engler 1284 C.)

^b Pozn. překl. Nesnadný poměr těchto tří pojmů, daný jejich neustálým vývojem, jehož různé vývojové etapy odrážejí i jednotlivé citace v C.L.G., vystihuje snad neadekvátněji Koernerovo schéma (Koerner 1974, 233), zaměřené polemicky především proti Godelovi (Godel 1957, 149):

schopnost řeči
(předpoklad existence jazyka a tvorby mluvy, avšak vně vlastní lingvistiky)

[mluvní akt]	mluva	←-----→	jazyk
	(= 1: individuální realizace jazyka 2: zdroj jazykové inovace)		(= sociální konvence vytvářející systém znaků, který umožňuje kódování a dekódování mluvy)

řeč

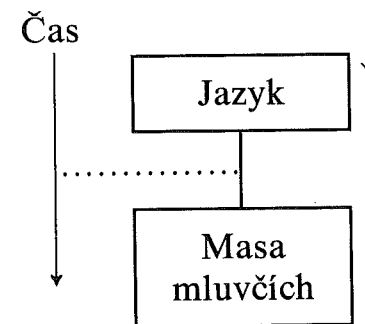
(= úhrn jazykových výrazů zkoumajícímu přímo nedostupný)

De Saussure rozlišil dichotomii *jazyk* — *mluva* (*langue-parole*) velmi pozdě, mluví o ní až r. 1911 v 3. kursu, kde se snaží napravit a rozlišit předchozí splývání (srov. např. jeho vlastní schéma na str. 50, které je z tohoto období, editory nepřijaté). V tomto posledním období se *řeč* (*langage*) mění už v cosi jasně nedefinovatelného a lingvistovi přímo nedostupného (srov. Engler 1282—6 D, C).

Za těchto podmínek je však jazyk jen životný, nikoliv žijící; uvažovali jsme totiž jen o sociální realitě, a ne o faktu historickém.¹⁶²

(3) Jelikož je jazykový znak arbitrární, zdá se, že takto definovaný jazyk je volným systémem, který lze libovolně organizovat a který výlučně závisí na určitém racionálním principu. Jeho sociální povaha, vzata sama o sobě, tomuto hledisku nijak zvlášť neodporuje. Kolektivní psychologie neoperuje pochopitelně s čistě logickou matérií; v úvahu je třeba vzít vše, co tuto rozumnost v praktických vztazích jednoho jednotlivce k druhému odsouvá. // [113] To však nám přesto nebrání v tom, pohlížet na jazyk jako na prostou konvenci, obměnitelnou podle libovůle zainteresovaných osob; brání nám v tom působení času, které se kombinuje s působením sociální síly. Vně jeho trvání není jazyková realita úplná a žádný závěr není možný.

Uvažujeme-li jazyk v čase bez masy mluvčích — předpokládejme, že určitý izolovaný jedinec žije několik století —, žádnou změnu možná nezjistíme; čas na něj nebude působit. Naopak, představíme-li si masu mluvčích bez času, neuvidíme zase účinek sociálních sil působících na jazyk. Máme-li spočívat v realitě, je tudíž třeba k našemu prvnímu schématu připojit znak naznačující průběh času:

Jazyk tudíž nemá volnost, neboť čas umožňuje sociálním silám, jež na něj působí, aby svůj účinek projevíly. Tak dospíváme k principu kontinuity, který tuto volnost ruší. Kontinuita však nutně implikuje změnu, větší či menší posun vztahů mezi označujícím a označovaným.

TŘETÍ KAPITOLA

Statická lingvistika a evoluční lingvistika

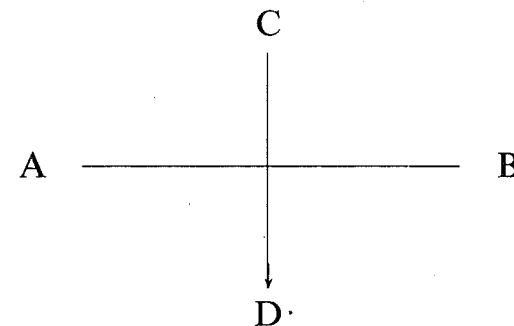
§ 1. VNITŘNÍ DUALITA VŠECH VĚD OPERUJÍCÍCH S HODNOTOU¹⁶³

- [114] Jen málokterý lingvista tuší, že zasahování časového faktoru je schopné pro lingvistiku vytvořit specifické potíže a že jeho vědu přivádí před dvě absolutně protichůdné cesty.

Většina ostatních věd tuto radikální dualitu nezná; čas tu nemá žádný zvláštní účinek. Astronomie zjistila, že hvězdy doznávají významných změn, nebyla však nucena se rozštěpit ve dvě disciplíny. Geologie uvažuje o posloupnostech téměř neustále, ale když se začne zabývat pevnými stavy země, nestává se z toho předmět studia, jenž by byl radikálně jiný. Právo má svou deskriptivní vědu a svou historii a nikdo je nestaví proti sobě. Politická historie státní se zcela pohybuje v čase; když však historik dělá přehled nějakého období, nemáme dojem, že by se stavěl mimo historii. Naopak, věda o politických institucích je svou podstatou deskriptivní, může se však, je-li to třeba, docela dobře zabývat i určitou historickou otázkou, aniž by tím nějak narušila svou jednotu.¹⁶⁴

- [115] Dualita, o níž tu mluvíme, zasahuje naopak // velmi autoritativně do ekonomických věd. Na rozdíl od toho, k čemu dochází v předchozích případech, představují politická ekonomie a ekonomická historie dvě jasně oddělené disciplíny uvnitř jediné vědy. Práce o těchto otázkách, nedávno vyšlé, toto rozlišení podtrhují.¹⁶⁵ Při postupu v tomto rámci se člověk, aniž si je toho vědom, podřizuje jisté vnitřní nutnosti. A zcela podobná nutnost nás nutí rozdělit i lingvistiku na dvě části, každou se svým vlastním principem. A tak zde, stejně jako v politické ekonomii, stojíme před pojmem *hodnoty*; v obou těchto vědách jde o *systém ekvivalence mezi věcmi různých řádů*: v jedné mezi prací a mzdou, v druhé mezi označovaným a označujícím.¹⁶⁶

Je jisté, že v zájmu každé vědy by mělo být pečlivě rozlišovat ty osy, na kterých leží věci, jimiž se zabývají. Všude by bylo třeba rozlišovat podle uvedeného náčrtu: (1) *osu současného* (AB), která představuje vztahy mezi koexistujícími věcmi, z níž je veškeré působení času vyloučeno, a (2) *osu následného* (CD), na níž nelze nikdy uvažovat víc než jednu věc najednou, kde však jsou umístěny všechny věci osy první spolu se svými změnami.

Pro vědy pracující s hodnotou se tato distinkce stává praktickou nutností a v některých případech nutností absolutní. V této oblasti můžeme vědcům klidně hodit rukavici a vyzvat je, ať se pokusí své bádání rigorózně zorganizovat, a nebrat přitom v úvahu // obě tyto osy, nerozlišovat systém hodnot sám o sobě a se zřetelem k funkci času. [116]

Záleží na lingvistovi, aby se tato distinkce kategoricky dodržovala. Jazyk je totiž systém čistých hodnot, jenž není určován ničím jiným kromě okamžitého stavu svých termínů. Pokud je určitá hodnota jednou ze svých stránek zakotvena ve věcech a v jejich přirozených vztazích (jako je tomu u ekonomické vědy, například cena pozemku je úměrná tomu, co vynáší), lze tuto hodnotu až do jistého okamžiku sledovat v čase, je třeba si však přitom stále pamatovat, že závisí na systému současných hodnot. Její vazba s věcmi jí přes všechno ostatní dává přirozenou bázi, a tím ani ohodnocení, které jí přikládáme, není nikdy plně arbitrární; jeho variabilita je omezená. Ukázali jsme si však, že v lingvistice nemají přirozená data místa.¹⁶⁷

Dodejme, že čím je systém hodnot komplexnější a rigorózněji organizovaný, tím více je třeba kvůli této komplexnosti ho postupně studovat podél obou os. Žádný systém totiž nemá tento rys v takové míře jako jazyk: nikde se nesetkáváme s takovou přesností hodnot, s takovou početností a takovou růzností termínů, které na sobě tak striktně závisí. Mnohost znaků, připomínaná již při výkladu kontinuity jazyka, nám absolutně znemožňuje současně studovat vztahy v čase a vztahy v systému.

Proto tedy rozlišujeme dvojí lingvistiku. Jak bychom jí měli říkat? Názvy, které se nabízejí, nejsou k označení této distinkce všechny stejně vhodné. Termínů „historie“ a „historická lingvistika“ užít nelze,^a neboť navozují

^a Pozn. překl. De Saussure ještě v druhém kursu užíval pro *diachronní* alternativní termín *kine-matický* (*cinématique*), ve třetím kursu se však již objevil jen ojedinele (srov. Engler 1343 C, R, S, E).

[117] představy příliš vágní.¹⁶⁸ Ježto politická historie zahrnuje jak popis období, // tak líčení událostí, mohli bychom se domnívat, že když popisujeme následné stavy jazyka, studujeme jazyk podél časové osy. To by si však vyžádalo zvlášť uvažovat o jevech, které způsobují, že jazyk přechází z jednoho stavu do jiného. Termíny *evoluce* a *evoluční lingvistika* jsou přesnější, a budeme je často i užívat; v protikladu k nim můžeme mluvit o vědě o *stavech jazyka neboli o statické lingvistice*.¹⁶⁹

Avšak k lepšímu označení tohoto protikladu a křížení jevů dvojího řádu, vztahujících se k témuž předmětu, dáme přednost tomu, mluvit o *synchronní lingvistice* a *diachronní lingvistice*.¹⁷⁰ Synchronní je vše, co se vztahuje k statickému aspektu naší vědy, diachronní pak vše, co má souvislost s evolucí. Stejně tak i *synchronie* a *diachronie* označují každá stav jazyka a fázi evoluce.

§ 2. VNITŘNÍ DUALITA A HISTORIE LINGVISTIKY¹⁷¹

První věc, které si všimneme, když studujeme fakty jazyka, je to, že pro mluvčího jejich následnost v čase neexistuje: stojí před stavem. I lingvista, který chce tomuto stavu porozumět, si musí vyklidit stůl od všeho, co ho vyvolalo, a od diachronie odhlédnout. Do povědomí mluvčích nemůže vstoupit jinak než potlačením minulosti. Působení historie může jeho úsudek jen zmýlit. Bylo by absurdní načrtávat panoráma Alp tak, že je budeme zachycovat z mnoha vrcholů Jury zároveň; panoráma je třeba zachytit z jediného bodu. Totéž platí o jazyku: normy úzu nelze ani popsat, ani stanovit jinak, než že vycházíme z určitého stavu. Když lingvista sleduje evoluci jazyka, podobá se pohybujícímu se pozorovateli, který přechází z jednoho jurského vrcholu na druhý, aby mohl zachytit posuny perspektivy.

[118] O moderní lingvistice lze říci, že od té doby, co existuje, je zcela ponořena do diachronie.^a Srovnávací gramatika indoevropská užívá dat, která má k dispozici, k hypotetické rekonstrukci předchozího jazykového typu. Srovnávání je pro ni pouze prostředek k rekonstrukci minulosti. Stejná metoda se užívá i při konkrétním studiu podskupin (románských jazyků, germánských jazyků atd.); jazykové stavy sem vstupují jen fragmentárně a velmi nedokonale. Taková je orientace udaná Boppem. Proto i jeho pojetí jazyka je hybridní a váhavé.¹⁷²

^a Pozn. překl. V přednáškách zde de Saussure připojil, že z hlediska diachronie dochází sémiologicky ke krajnímu zkomplikování faktů hodnoty, protože, obrazně řečeno, „hodnota nebo současnost, to jsou synonyma“ (srov. Engler 1357 D).

Jak naproti tomu postupovali ti, kteří jazyk studovali ještě před založením jazykových věd, to jest „gramatikové“, inspirovaní tradičními metodami? Je to zvláštní, když zjišťujeme, že jejich hledisku nelze v otázce, kterou se tu zabýváme, absolutně nic vytknout. Jejich práce nám jasně ukazují, že chtěli popisovat stavy jazyka; jejich program je striktně synchronní. Tak se gramatika z Port-Royalu pokouší popsat stav francouzštiny za Ludvíka XIV. a určit v ní její hodnoty. A k tomu středověký jazyk nepotřebuje. Sleduje věrně horizontální osu (viz str. 109) bez jediné odchylky. Metoda je tudíž správná, což neznamená, že by i její použití bylo správné. Tradiční gramatika ignoruje celé partie jazyka, jako je tvoření slov. Je normativní a věří tomu, že musí místo konstatování faktů pravidla nadkretovat. V celkových přehledech selhává a často nedokáže rozlišit slovo psané od slova mluveného atd.¹⁷³

Klasické gramatice se vyčítalo, že není vědecká; přesto lze její bázi kritizovat méně a její předmět považovat za lépe vymezený, než je tomu u lingvistiky, která začala u Boppa. Protože se pouští do oblasti jasně nevymezené, neví pak přesně, k jakému cíli směřuje. // Sedí tak na dvou židlích, protože nedokázala od sebe ostře rozlišit dvě oblasti, stavy a následnosti. [119]

Poté co lingvistika věnovala historii až příliš mnoho místa, se vrátí ke statickému pohledu tradiční gramatiky, avšak v novém duchu a s jinými postupy, a historická metoda k tomuto omlazení jistě přispěje. V důsledku toho bude pak i ona lépe rozumět jazykovým stavům. Stará gramatika viděla jen synchronní fakt, lingvistika nám odhalila celý nový řád jevů. To však nestačí. Tuto protikladnost obou řádů je třeba nechat jasně vyvstat, abychom z toho mohli vyvodit všechny závěry, které to s sebou přináší.¹⁷⁴

§ 3. VNITŘNÍ DUALITA ILUSTROVANÁ NA PŘÍKLADECH¹⁷⁵

Protiklad obou hledisek — synchronního a diachronního — je absolutní a nepřipouští kompromis.¹⁷⁶ V čem tkví tento rozdíl a proč je neredukovatelný, nám ukáže několik příkladů.

Latinské slovo *crispus* „vlnitý, kadeřavý“ dalo do francouzštiny kořen *crép-*, na jehož základě byla utvořena slovesa *crépir* „nahrubo nahodit (omitku)“ a *décrépir* „odstranit (omitku)“. V jistém okamžiku jsme si vedle toho vypůjčili z latiny i slovo *décrepitus* „sešlý, zchátralý“, jehož etymologie není jasná, a vzniklo tak *décrepit* „zchátralý“. Je jisté, že většina mluvčích si dnes vytvořila spojnici mezi *un mur décrépi* „opadaná zeď“ a *un homme décrépit* „sešlý člověk“, i když historicky tato dvě slova nemají spolu nic společného; často se říká, že dům má *façade décrépite* „oprýskanou fasádu“. Jde tu o statický fakt, protože se týká vztahu mezi dvěma termíny, které

[120]

v jazyce koexistují. Aby k němu mohlo dojít, byl nutný souběh určitých vývojových jevů. Bylo třeba, aby se *crisp-* začalo vyslovovat *crép-* a aby se v určitém okamžiku z latiny přejalo nové slovo: tyto // diachronní fakty nemají, jak je tu dobře vidět, žádný vztah k faktu statickému, který vyvolaly; jsou odlišného řádu.^a

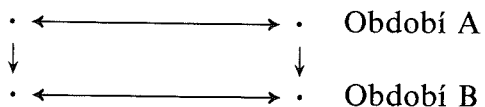
Uvedme si ještě jeden příklad, svým významem zcela obecný. Ve staré horní němčině byl plurál slova *gast* „host“ napřed *gasti*, slova *hant* „ruka“ *hanti* atd. . . . Později toto *i* vyvolalo přehlásku, tj. jeho vlivem se *a* předchozí slabiky změnilo v *e*: *gasti* → *gesti*, *hanti* → *henti*. Pak toto *i* ztratilo svůj tébr, a odtud *gesti* → *geste* atd. V důsledku toho máme dnes *Gast* : *Gäste*, *Hand* : *Hände*, a též rozdíl mezi singulárem a plurálem vykazuje celá třída slov. K trochu podobnému případu došlo i v anglosaštině: napřed tu bylo *fōt* „noha“ s plurálem **fōti*, *tōp* „zub“ s plurálem **tōpi*, *gōs* „husa“ s plurálem **gōsi* atd., pak v důsledku první fonetické změny, tj. přehlásky, se z **fōti* stalo **fēti* a v důsledku druhé změny, tj. odpadnutí koncového *i*, **fēti* dalo *fēt*. Takto má *fōt* plurál *fēt*, *tōp* má *tēp* a *gōs* má *gēs* (новоanglicky *foot* : *feet*, *tooth* : *teeth*, *goose* : *geese*).

Když se dříve říkalo *gast* : *gasti*, *fōt* : *fōti*, byl plurál označován prostým připojením *i*; v označení plurálu však *Gast* : *Gäste* a *fōt* : *fēt* představují již nový mechanismus. Není v obou případech stejný: ve staré angličtině jde jen o protiklad vokálů, v němčině však navíc o přítomnost či absenci koncového *-e*; tento rozdíl však není důležitý.

Vztah mezi singulárem a plurálem lze pro libovolné formy a okamžik vyjádřit na horizontální ose takto:

[121] Fakty, které vyvolaly změnu // jedné formy v druhou, se naopak umístí, ať už jsou jakékoliv, na vertikální osu, což nám pak dává celkový obrázek:

^a Pozn. překl. De Saussure se tu výslovně zmiňoval o *pasivnosti* mluvčích vůči znaku, kterou může dobře ukázat i studium diachronie (Engler 1368 S, J).

Náš typový příklad vede k řadě úvah, které se přímo dotýkají našeho tématu:

(1) Tyto diachronní fakty nemají nikterak za cíl označovat hodnotu nějakým jiným znakem: skutečnost, že *gasti* dalo *gesti*, *geste* (*Gäste*), nemá s plurálem substantiv nic společného; v německém *tragit* → *trägt* „nese“ spadá tatáž přehláska do verbální flexe atakdále. [Diachronním faktem je tudíž událost, jež má své vlastní opodstatnění; konkrétní synchronní důsledky, které z něj mohou plynout, jsou mu zcela cizí.]^{a 177}

(2) Tyto diachronní fakty nesměřují ani ke změně systému.^b Nikdo si nepřál přejít z jednoho systému vztahů do jiného; změna tu nezasahuje samo uspořádání, ale jeho uspořádané prvky.¹⁷⁸

Znovu zde nacházíme princip vyslovený již výše: systém se nepozměňuje nikdy přímo, je sám o sobě neměnný. Bez ohledu na solidarity, které je vázou v celek, se mění jen určité prvky. Je to, jako by jedna z planet obíhající kolem Slunce změnila své rozměry a hmotnost: tento izolovaný fakt by vedl k všeobecným důsledkům a narušil by celkovou rovnováhu slunečního systému. K vyjádření plurálu je třeba protikladu dvou termínů: buď *fōt* : **fōti*, nebo *fōt* : *fēt*. [Obojí postup je stejně možný; od jednoho k druhému se však přešlo takřikajíc bez hnutí prstem.]^c Neposunul se tu ani celek, ani jeden systém nezplodil jiný, ale změnil se prvek prvního systému a to stačilo ke zrodu jiného systému.

(3) Tento postřeh nám umožňuje lépe pochopit vždy *nahodilou* povahu určitého stavu. V protikladu k mylné představě, // kterou si ochotně o něm vytváříme, jazyk není mechanismus vytvořený a uspořádaný se zřetelem k pojmům, které má vyjadřovat. Vidíme naopak, že stav ze změny vyplynulý není určen k tomu, aby naznačoval významy, jimiž je prostoupen. Daného nahodilého stavu *fōt* : *fēt* se využilo k vystižení distinkce singuláru a plurálu; *fōt* : *fēt* však k tomu není nijak způsobilejší než *fōt* : **fōti*. V každém stavu se mysl určitou matérií inspiruje a oživí ji. Tento pohled, který nám vnukla historická lingvistika, je neznámý tradiční gramatice, která by k němu svými vlastními metodami nikdy nedokázala dospět. Ani většina fi-

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1400.

^b Pozn. překl. V 2. kursu rozlišuje autor ještě výrazněji: „jen synchronní konstituuje, tvoří systém. Diachronní fakty ho neustále modifikují, ale tyto fakty se mezi sebou nevážou, je to jen suma jednotlivých faktů. Fakty synchronní naopak nelze studovat jinak než skrze spojení, jež mezi nimi je.“ (Engler 1406 C.)

^c Pozn. překl. Srov. Engler 1409.

lozofů jazyka si ho není vědoma: a přitom z filozofického hlediska není nic důležitějšího.¹⁷⁹

(4) Jsou fakty patřící diachronní řadě aspoň téhož řádu jako fakty synchronní řady? V žádném případě, dospěli jsme přece k tomu, že tu ke změnám dochází bez jakéhokoliv záměru. Synchronní fakt má naproti tomu vždy význam a vždy se opírá o dva současné termíny. Plurál se nevyjadřuje samotným tvarem *Gäste*, ale protikladem *Gast* : *Gäste*. V diachronním faktu je tomu naopak: týká se jediného termínu, a aby se mohl objevit tvar nový (*Gäste*), je třeba, aby mu starý (*gasti*) přepustil místo.

Chtít v jediné disciplíně sjednocovat fakty tak disparátní by byl utopický podnik. V diachronní perspektivě máme co dělat s jevy, které se systémy nijak nesouvisejí, i když je podmiňují.

Dodejme ještě další příklady, které závěry učiněné na základě příkladů předchozích potvrdí a doplní.

[123]

Ve francouzštině je přízvuk vždy na poslední slabice, pokud tato slabika neobsahuje němé *e* (*ə*). To je fakt synchronní, vztah mezi úhrnem francouzských slov // a přízvukem. Odkud se bere? Z předchozího stavu. Latina měla přízvukový systém jiný a složitější: přízvuk byl na předposlední slabice, jestliže byla dlouhá; byla-li krátká, přenášel se na třetí slabiku od konce (srov. *amicus* „přítel“ a *ánima* „duše“). Tento zákon ukazuje na vztahy, které v zákonu francouzštiny nemají nejmenší obdobu. Přízvuk je to nepochybně stejný v tom smyslu, že zůstal na týchž místech; ve francouzštině spadá vždy do slabiky, která ho měla i v latině: *amicum* → *ami* („přítele — přítel“), *ánimam* → *áme* („duši — duše“). Avšak obě tyto formule se v těchto dvou fázích liší, protože se změnil tvar slov. Víme, že všechno, co po přízvuku následovalo, buď zmizelo, nebo bylo zredukováno na němé *e*. V důsledku této změny slova nebylo ani postavení přízvuku vůči celku již totéž; mluvčí vycitující tento nový vztah začali pak instinktivně klást přízvuk na poslední slabiku, a to i u slov přejatých i co do jejich písemné podoby (*facile* „snadný“, *consul* „konzul“, *ticket* „lístek“, *burgrave* „pukrabí“ atd.). Je zřejmé, že tu byla nechuť měnit systém a zavádět novou formuli, jelikož přízvuk v takových slovech jako *amicum* → *ami* zůstával vždy na stejné slabice. Projevil se tu však i diachronní fakt: místo přízvuku se najednou změnilo, aniž by tu zasahovali mluvčí. Takovýto přízvukový zákon je stejně jako všechno, co se váže k systému jazyka, určitým uspořádáním termínů, nahodilým a mimovolným výsledkem vývoje.¹⁸⁰

Další případ je ještě nápadnější. Ve staroslověnštině mělo slovo *slovo* instrumentál *slovemъ*, nominativ plurálu *slova*, genitiv plurálu *slovъ* atd. Každý pád má v tomto skloňování svou koncovku. Avšak dnes tyto „slabé“ vokály *ъ* a *ь*, slovanské náhrady indoevropského *i* a *ü*, již zmizely. Otud

pak máme například v češtině *slovo*, *slovem*, *slova*, *slov* a podobně i *žena* s akuzativem *ženu*, nominativem plurálu *ženy* a genitivem plurálu *žen*. Exponentem tohoto genitivu (*slov*, *žen*) je tu nulová koncovka.¹⁸¹ Vidíme tudíž, že materiálního znaku¹⁸² není k // vyjádření určité ideje třeba, jazyk se může spokojit s protikladem něčeho a ničeho. Zde například rozpoznáme genitiv plurálu tak, že to není ani *žena*, ani *ženu*, ani žádný jiný tvar. Na první pohled se to zdá zvláštní, že určitá tak specifická idea, jako je genitiv plurálu, se spojila s nulovým znakem. Je to však právě důkaz toho, že ke všemu dochází čistou náhodou. Jazyk je mechanismus, který funguje dál, přes poškození, kterým je vystaven.

Toto vše potvrzuje výše formulované principy, které si shrneme takto: Jazyk je systém, jehož všechny součásti mohou a musejí být nazírány ve své synchronní solidaritě.

Protože ke změnám nikdy nedochází v systému jako celku, ale v tom či onom z jeho prvků, nelze je studovat jinak než vně systému. Každá změna má nepochybně v systému svůj dozvuk, avšak prvopočáteční fakt zasáhl jen určitý bod; s důsledky, které z toho pro celek mohou plynout, nemá žádnou vnitřní souvislost. Tento povahový rozdíl mezi termíny následnými a termíny koexistujícími, mezi fakty dílčími a fakty zasahujícími do systému vylučuje možnost z nich činit předmět jediné vědy.¹⁸³

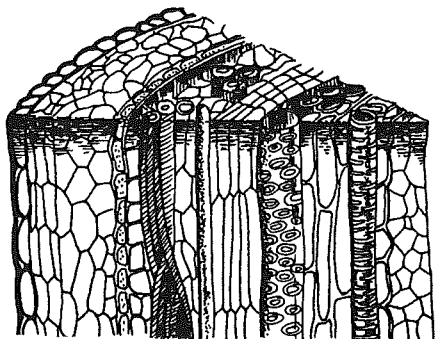
§ 4. ROZDÍL MEZI OBĚMA ŘÁDY ILUSTROVANÝ NA SROVNÁNÍCH¹⁸⁴

Abychom ukázali jak autonomii, tak i interdependenci synchronního a diachronního, můžeme přirovnat synchronní k projekci určitého tělesa na rovinu. Každý průmět totiž závisí přímo na promítaném tělesu, přesto se však od něj liší — těleso je cosi existující zvlášť. Bez něj by nebyla žádná věda o promítání, stačilo by jen uvažovat samotná tělesa. I v lingvistice // je tomu tak, sám vztah mezi historickou realitou a stavem jazyka je jako projekce v daném okamžiku. Synchronní stavy nepoznáme studiem těles, to jest diachronních událostí, o nic více, než bychom poznali geometrické projekce tím, že bychom studovali, jakkoliv podrobně, různé druhy těles.

A podobně také, přefízneme-li stonek rostliny napříč, uvidíme na povrchu řezu dost komplikovaný vzorek, což je právě perspektiva podélných vláken, která spatříme při řezu kolmém k prvnímu. I zde závisí jedna perspektiva na druhé: podélný řez nám ukáže samotná vlákna, která tvoří rostlinu, příčný řez pak jejich seskupení na určité rovině. Druhý řez se však od prvního liší, protože dává mezi vlákna vyniknout jistým vztahům, které bychom na podélné rovině nemohli nikdy podchytit.¹⁸⁵

[124]

[125]

Ze všech srovnání, která nás mohou napadat, je však nejnázornější to, které lze učinit mezi fungováním jazyka a partii šachu.¹⁸⁶ Na jedné i na druhé straně máme co dělat se systémem hodnot, jejichž změny sledujeme. Partie šachu je jakoby umělá realizace toho, co nám v přirozené podobě předvádí jazyk.

Podívejme se na věc blíže.

[126] Stav hry tu především úzce koresponduje se stavem jazyka. Příslušná hodnota figurek závisí na jejich // postavení na šachovnici stejným způsobem, jako má v jazyce každý termín svou hodnotu v důsledku svého protikladu ke všem ostatním termínům.

Za druhé je tento systém vždy jen momentální a mění se se změnou postavení. Je sice pravda, že hodnoty závisejí také, ba zvláště na neměnné konvenci, pravidlech hry, která existují před začátkem partie a platí i po každém tahu. Taková pravidla přijatá jednou provždy existují však i v materii jazyka; jsou jimi konstantní principy sémiologie.

A konečně, k přechodu z jednoho stavu rovnováhy do druhého či, v naší terminologii, z jedné synchronie do druhé stačí posun jedné figurky, nejde tu o všeobecné přesunování. Máme tu protějšek diachronního faktu se všemi jeho zvláštnostmi. Ve skutečnosti však:

(a) Každý tah v šachu znamená pohyb jediné figurky; stejně tak změny v jazyce zasahují jen izolované prvky.

(b) Přesto má tento tah odezvu v celém systému, a hráč nedokáže dosah jeho účinku přesně předvídat. Změny hodnot z něj vyplývající budou podle okolností buď nulové, nebo velmi závažné, či jen průměrné. Takový tah může celou partii revolučně změnit a mít důsledky i pro figurky, které stojí momentálně mimo. Viděli jsme, že u jazyka je tomu právě tak.

(c) Posun jedné figurky je fakt zcela odlišný od rovnovážného stavu

předchozího i následného. Prováděná změna nepatří do žádného z těchto stavů: záleží totiž jen na těchto stavech.

V šachové partii je v povaze libovolné pozice, že je oproštěna od pozic předchozích, a je zcela lhostejné, zda se k ní dospělo tou či onou cestou.¹⁸⁷ Člověk, který sledoval celou // partii, nemá žádnou výhodu před zvědavcem, který si přišel prohlédnout stav hry v kritickém okamžiku; k popisu tohoto postavení je úplně zbytečné připomínat, k čemu došlo před deseti vteřinami. Toto vše platí ve stejné míře o jazyce a utvrzuje zásadní rozdíl mezi diachronním a synchronním. Mluva funguje vždy jen v určitém jazykovém stavu a změny, ke kterým mezi stavy dochází, v něm samy nemají místo.

Jen v jednom ohledu může toto srovnání zavádět: šachový hráč má v úmyslu určitý posun provést a zapůsobit tak na systém, zatímco jazyk předem nic nezamýšlí. Jeho „figurky“ se posouvají či spíše pozměňují spontánně a nahodile. Přehláska ve tvarech *Hände* místo *hanti* a *Gäste* místo *gasti* (viz str. 112) vedla k vytvoření nového plurálu, dala však také vzniknout slovesnému tvaru jako *trägt* místo *tragit* atd. K tomu, aby šachová partie vypadala ve všech ohledech jako fungování jazyka, by bylo třeba předpokládat nemyslitelného nebo neinteligentního hráče. Jinak však tento ojedinělý rozdíl dělá naše srovnání ještě názornějším, protože ukazuje na absolutní nutnost rozlišovat v lingvistice mezi jevy dvou řádů. Nejsou-li totiž diachronní fakty zredukovatelné na synchronní systém, který podmiňuje, [když je změna tohoto druhu řízena vůlí, tím méně budou takové tehdy, když se jejich slepá síla střetne s organizovaným systémem znaků.]^a

§ 5. PROTIKLAD SYNCHRONNÍ A DIACHRONNÍ LINGVISTIKY Z HLEDISKA JEJICH METOD A PRINCIPŮ¹⁸⁸

[Protiklad mezi diachronním a synchronním vyvstává všude.]^b

Tak například — abychom začali // nejzřejmějším faktem — obojí není stejné důležitosti. V tomto ohledu je zřejmé, že synchronní aspekt nad druhým dominuje, protože pro masu mluvčích je skutečnou a jedinou realitou (viz str. 110). Stejně je to u lingvisty: zaměří-li se na diachronní perspektivu, nevidí pak již jazyk, ale řadu událostí, které ho mění. Často se tvrdívá, že nic není důležitější než poznat genezi daného stavu. V jistém smyslu to

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1492.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1494.

[127]

[128]

pravda je: podmínky, které tento stav vytvořily, nám osvětlují skutečnou povahu jazyka a chrání nás před jistými iluzemi (viz str. 112n.). Dokazuje to však i to, že diachronie sama o sobě cílem není. Dá se o ní říci to, co o žurnalistice: vycházíme-li z ní, vede všemi směry.

I metody obou řádů se liší, a to dvojím způsobem:

(a) Synchronie zná jen jedinou perspektivu, perspektivu mluvčích, a celá její metoda sestává z toho, že získává svědectví od nich. Abychom si ověřili, do jaké míry je určitá věc realitou, je nutné i postačitelné prozkoumat, v jaké míře existuje ve vědomí mluvčích.¹⁸⁹ Diachronní lingvistika musí naproti tomu rozlišovat dvojí perspektivu, perspektivu *prospektivní*, sledující průběh času, a *retrospektivní*,¹⁹⁰ která se v něm vrací zpátky. Odtud i zdvojení metody, o níž bude řeč v páté části.

(b) Druhý rozdíl vyplývá z vymezení oblasti, kterou každá disciplína zaujímá. Předmětem synchronního studia není všechno, co je současné, ale jen soubor faktů, odpovídajících každému jazyku; a toto rozlišení jde v nutné míře až do dialektů a subdialektů. Termín *synchronní* není v podstatě dostatečně přesný a měl by být nahrazen termínem *idiosynchronní*,¹⁹¹ třebaže je trochu dlouhý. Diachronní lingvistika si naopak // nejen podobnou specializaci nevynucuje, ale dokonce ji odmítá; studované termíny nepatří nutně k jedinému jazyku (srovnej indoevropské **esti*, řecké *ésti*, německé *ist* a francouzské *est* „je“). Právě posloupnost diachronních faktů a jejich prostorové zmnožení vytváří takovou různost konkrétních jazyků. Ke zdůvodnění souvztažnosti dvou tvarů stačí, aby mezi nimi bylo historické pojítko, ať už jakkoliv nepřímé.

Tyto protiklady nepatří ani k nejnápadnějším, ani k nejhlubším: zásadní antinomie mezi faktem evolučním a statickým má za následek, že žádná z představ vztahujících se k tomu či onomu faktu není stejnou měrou zredukovatelná na jinou. K prokázání této pravdy může posloužit kterákoliv z těchto představ. Například synchronní „jev“ nemá s jevem diachronním nic společného (viz str. 113—4); jeden je vztahem mezi současnými prvky, druhý náhradou jednoho prvku za druhý v čase, události. Uvidíme také (str. 134), že diachronní a synchronní identita jsou dvě velmi různé věci: historicky je prostředek francouzské negace *pas* „ne“ totožný se substantivem *pas* „krok“, zatímco v současném jazyce se oba tyto prvky od sebe dokonale liší. Tato zjištění postačí, abychom pochopili, že tato dvě hlediska není možné směřovat; nikde se však tato nutnost neprojevuje tak zřejmě jako v distinkci, k níž chceme přistoupit v dalším.

§ 6. SYNCHRONNÍ A DIACHRONNÍ ZÁKON¹⁹²

V lingvistice se běžně mluví o zákonech. Jsou však skutečně fakty jazyka řízeny zákony a jakého druhu pak mohou tyto zákony být? [Ježto je jazyk sociální instituce, může nás napadnout, že je *a priori* // řízen ustanoveními, jež jsou analogická těm, která řídí lidská společenství.]^a Každý sociální zákon má totiž dvojí základní charakter: je *imperativní* a je *všeobecný*. Prosaňuje se násilím a zahrnuje všechny případy, pochopitelně v určitém časovém a místním rozmezí.

Vyhovují této definici také jazykové zákony? V souladu s tím, co bylo právě řečeno, musíme k zodpovězení této otázky napřed ještě jednou od sebe oddělit sféru synchronního a diachronního. Jsou tu dva problémy, které nesmíme směřovat: mluvit obecně o jazykovém zákonu je jako chtít polapit přelud.

Uvedme si několik příkladů vypůjčených z řečtiny, v nichž jsou tyto „zákony“ obou řádů úmyslně smíchány dohromady:

(1) Znělé indoevropské aspiráty se staly neznělými: **dh̥mos* → *th̥mós* „životní síla“, **bherō* → *phērō* „nesu“ atd.

(2) Přízvuk nikdy nepřipadá na slabiku, která je od konce vzdálenější, než je slabika předposlední.

(3) Všechna slova jsou zakončená na vokál, nebo na *s*, *n*, *r*, nikoliv však na jiný konsonant.

(4) Z počátečního *s* se před vokálem stalo *h* (ostrý přídech): **septm* (latinské *septem*) → řecké *heptá* „sedm“.

(5) Koncové *m* se změnilo v *n*: **jugom* → *zygón* (srov. latinské *jugum*^b „jařmo“).

(6) Koncové okluzivy odpadly: **gunaik* → *gýnai* „ženo!“, **epheret* → *éphere* „nesl“, **epheront* → *éphereon* „nesli“.

První z těchto zákonů je diachronní: to, co bylo *dh*, se změnilo v *th* atd. Druhý vyjadřuje vztah mezi slovem jako jednotkou a přízvukem, jakousi úmluvu mezi dvěma // koexistujícími termíny: je to synchronní zákon. Ta-

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1524.

^b Ed. Podle Meilleta (*Mém. de la Soc. de Ling.*, IX, str. 365n.) a Gauthiota (*La fin de mot en indo-européen*, str. 158n.) indoevropština, v níž existovalo pouze *-n*, koncové *-m* neznala. Přijme-li tuto teorii, stačí zákon č. 5 formulovat takto: každé koncové *-n* se zachovalo do řečtiny a průkaznost jeho hodnoty nijak neutrpí, neboť fonetický jev vyúsťující v uchování starého stavu je téže povahy jako jev, který se projevuje změnou (viz str. 174). — Pozn. překl. Novější názory se však přiklání opět (v singuláru) k *-m*, srov. např. A. Erhart, *Studien zur indoeuropäischen Morphologie*, OUPBFP 148, Brno 1970, 115.

[130]

[131]

kový je i třetí, neboť se týká jednoty slova a jeho zakončení. Zákony č. 4, 5 a 6 jsou diachronní: ze *s* se stalo *h*; koncové *m* se změnilo v *n*; koncové *t*, *k* atd. beze stopy zmizely.

Kromě toho je třeba poznamenat, že zákon č. 3 je výsledkem č. 5 a 6; dva diachronní fakty tu vytvořily fakt synchronní.

Po oddělení zákonů obou kategorií od sebe uvidíme, že zákony č. 2 a 3 nejsou stejné povahy jako č. 1, 4, 5 a 6.

Synchronní zákon je všeobecný, není však imperativní. Vahou kolektivního úzu je jistě jednotlivcům vnucován (viz str. 103), nemáme tu však na mysli nutnost týkající se mluvčích. Chceme tím jen vyjádřit to, že v jazyce nezaručuje dodržování pravidelnosti, pokud tu v určitém ohledu vládne, žádná síla. Ježto je synchronní zákon jen prostým výrazem existujícího pořádku, konstatuje stav věcí. Je též povahy jako zákon konstatující, že stromy určitého sadu jsou vysázeny křížem. Pořádek, který je jím definován, je dočasný právě proto, že není imperativní. Nic například není pravidelnějšího než synchronní zákon řídící latinský přízvuk (což je zákon přesně srovnatelný se zákonem č. 2), a přesto tyto přízvukové poměry neodolaly faktorům změny a ustoupily novému zákonu, zákonu francouzštiny (viz výše, str. 114n.). Zkrátka, mluvíme-li o zákonu v synchronii, pak je to ve smyslu uspořádání, principu pravidelnosti.

Diachronie naopak předpokládá dynamický faktor, jímž se dosahuje určitého účinku, provedení věci. Tento imperativní charakter však nestačí k tomu, abychom mohli toto pojetí zákona uplatnit na vývojová fakta. O zákonu mluvíme jen tehdy, když se témuž pravidlu podřizuje celý úhrn faktů; přes některé jevy zdánlivě protichůdné povahy jsou diachronní události vždy nahodilé a dílčí.¹⁹³

[132] [U sémantických faktů si toho povšimneme hned. Že francouzské slovo *poutre* „klisna“ nabylo význam „kus dřeva, trám“, je způsobeno příčinami dílčími a nezávisí na jiných změnách, ke kterým mohlo ve stejné době dojít. Je to jen určitá náhoda mezi všemi těmi náhodami, které historie jazyka znamenala.]^a

U syntaktických a morfologických přeměn není věc v prvním okamžiku tak jasná. V určitém období zmizely z francouzštiny téměř všechny tvary starého subjektového pádu. Copak toto není celý úhrn faktů podřizujících se témuž zákonu? Není, neboť to vše jsou jen mnohonásobné manifestace jednoho a téhož izolovaného faktu. Zasaženo tu bylo dílčí pojetí subjektového pádu a jeho zmizení vedlo přirozeně ke zmizení celé řady tvarů. Pro toho, kdo se dívá na jazyk zvnějšku, se tento jedinečný jev utápí v množství

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1559.

jeho manifestací. Sám je však ve své hlubší povaze jediný a vytváří historickou událost svého druhu stejně izolovanou jako sémantická změna, kterou podstoupilo slovo *poutre*. Bere na sebe podobu „zákona“ jen proto, že se realizuje v systému: právě rigorózní uspořádání systému vytváří iluzi, že diachronní fakt se podřizuje týmž podmínkám jako fakt synchronní.

A nakonec, pokud jde o fonetické změny, platí tu o nich totéž. Přesto se běžně mluví o fonetických zákonech. Říká se tím v podstatě, že v daném okamžiku a oblasti jsou všechna slova vykazující tutéž fónickou zvláštnost zasažena touž změnou; například zákon č. 1 (na str. 119; **dhumos* → řecky *thýmós* „dým“) působí na všechna řecká slova, která obsahují znělou aspirátu (srov. **nebhos* → *néphos* „oblak“, **medhu* → *méthy* „vino“, **anghō* → *ánkhō* „dusit“ atd.); pravidlo č. 4 (**septm* → *heptá* „sedm“) se uplatňuje u **serpō* → *hérho* „plazím se“, **sūs* → *hýs* „prase“ a u všech slov začínajících na *s*. Tato pravidelnost, několikrát již uváděná v pochybnost, se jeví jako pevně ustálená. Zdánlivé výjimky // nijak nevyhnutelnost změn tohoto druhu neoslabují, neboť se dají vysvětlit buď speciálnějšími fonetickými zákony (viz příklad *trikhes* : *thriksi* na str. 124–5), nebo působností faktů jiného řádu (analogie atd.). Nic tudíž zdánlivě neodpovídá lépe definici slova *zákon* podané výše. A přesto, ať je počet případů, na nichž se fonetický zákon ověřuje, jakýkoliv, jsou všechny fakty, které zahrnuje, jen manifestacemi jediného faktu dílčího.

Skutečným problémem je zjistit, zda fonetické změny zasahují slova, nebo jen hlásky, a o tom zde není pochyb: v *néphos*, *méthy*, *ánkhō* atd. je to určitý foném, indoevropská znělá aspiráta, která se mění v aspirátu neznělou, počáteční *s* ve staré řečtině se mění v *h* atd. [Každý z těchto faktů je izolovaný, nezávislý na jiných událostech téhož řádu a nezávislý i na slovech, v nichž k němu došlo.]^{ab} Všechna tato slova se přirozeně ve své fónické matérii změnila, neměli bychom se však tím nechat mýlit s ohledem na skutečnou povahu tohoto jevu.^c

O co opíráme své tvrzení, že tato slova samotná nejsou přímou příčinou fonetických změn? O velmi prosté zjištění, že takoveto změny jim jsou od základu cizí a nemohou zasáhnout jejich podstatu. Slovo jako jednotka ne-

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1573.

^b Ed. Výše uváděné příklady mají samozřejmě čistě schematickou povahu: dnešní lingvistika se právem snaží uvést do vztahu s týmž počátečním principem co nejširší řady fonetických změn. Tak například Meillet vykládá všechny proměny řeckých okluziv postupným oslabováním jejich artikulace (viz *Mém. de la Soc. de Ling.*, IX, str. 163n.). Závěry o povaze fonetických změn se s definitivní platností vztahují pochopitelně na tyto obecné fakty všude, kde existují.

^c Pozn. překl. Opraveno podle rukopisů; v originálu tu je tisková chyba: mluví se v něm o *foné-mu* (*phonème*) místo *jevu* (*phénomène*).

[134] ní vytvářeno pouze úhrnem svých fonémů, záleží na jiných charakteristikách než materiální // kvalitě. Dejme tomu, že by jedna struna piana nebyla naladěna a po každém dotyku by při hraní určité melodie vydávala falešný tón. Ale kde? V melodii? Rozhodně nikoliv, ta přece postižena nebyla; poškozené bylo jen piano. Právě tak je tomu ve fonetice. Systém našich fonémů je nástroj, na který hrajeme, když artikuluje slova jazyka. Když se jeden z těchto prvků pozmění, mohou být důsledky různé, ale tento fakt sám o sobě nemá žádnou souvislost se slovy, která jsou takřikajíc melodie-mi našeho repertoáru.

Diachronní fakty jsou tudíž dílčí; posun v určitém systému se děje silou událostí, které mu jsou nejen cizí (viz str. 113), ale které jsou také izolované a netvoří mezi sebou systém.¹⁹⁴

Shrňme si: synchronní fakty, ať už jakékoliv, vykazují jistou pravidelnost, nemají však imperativní charakter; diachronní fakty se prosazují do jazyka naopak násilně, nemají však všeobecnou povahu.

[Zkrátka — a k tomu jsme chtěli dospět — fakty ani jednoho, ani druhého řádu se neřídí zákony ve smyslu, který jsme upřesnili výše. Budeme-li chtít přesto mluvit o jazykových zákonech, pak bude tento termín pokrývat zcela různé významy podle toho, budeme-li ho aplikovat na věci jednoho nebo druhého řádu.]^a

§ 7. EXISTUJE PANCHRONNÍ HLEDISKO?¹⁹⁵

Až dosud jsme termínu zákon užívali v jeho právním smyslu. Nejsou však v jazyce snad zákony i ve smyslu, v jakém je chápou fyzikální a přírodní vědy, to jest vztahy, které si všude a vždy můžeme ověřovat? Prostě, nelze studovat jazyk z hlediska panchronního?

[135] Rozhodně ano. Jelikož například k fonetickým změnám dochází a bude docházet stále, lze // tento jev nazírat obecně jako jeden ze stálých rysů řeči; je to tedy jeden z jejích zákonů. V lingvistice jsou stejně jako v šachové hře (viz str. 116n.) pravidla, která přežívají jakékoliv události. Jsou to však jen obecné principy, které existují nezávisle na konkrétních faktech. Pokud mluvíme o dílčích a konkrétních faktech, panchronní hledisko neexistuje. Například každá fonetická změna, lhostejno jinak, nakolik je rozšířená, je omezená určitým časem a územím; k žádné změně nedochází stále a všude. Existuje jen diachronně. Právě toto je kritérium, jehož pomocí lze rozpoznat to, co patří k jazyku a co ne. Konkrétní fakt připouštějící panchronní

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1585.

výklad nemůže patřit k jazyku. Vezměme si francouzské slovo *chose* „věc“: z diachronního hlediska stojí v protikladu k latinskému *causa*, z něhož pochází; ze synchronního hlediska je v protikladu ke všem termínům, s nimiž ho lze v současné francouzštině asociovat. Pouze hlásky tohoto slova nazírané izolovaně (*šoz*) umožňují panchronní pohled, nemají však jazykovou hodnotu. Z panchronního hlediska není *šoz* jednotkou ani tehdy, nazíráme-li ho v řetězu jako *ün šoz admirable* „pozoruhodná věc“ (*une chose admirable*), je to beztvářá masa, která není ničím delimitována. A proč vlastně *šoz* a ne raději *oza* nebo *nšo*? Nejde tu o hodnotu, protože tu nejde o smysl. Panchronní hledisko ke konkrétním faktům jazyka nikdy nedosahuje.

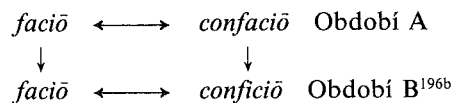
§ 8. DŮSLEDKY SMĚŠOVÁNÍ SYNCHRONNÍHO A DIACHRONNÍHO^{196a}

Mohou se vyskytnout dva případy:

(a) Synchronní pravda se zdá být popřením diachronní pravdy a při povrchním pohledu na věci můžeme mít za to, že je třeba volit. Ve skutečnosti to není třeba, jedna pravda druhou nevylučuje. Jestliže slovo *dépit* // znamenalo ve francouzštině původně „opovržení“, nebrání to tomu, aby dnes mělo zcela odlišný smysl („vzdor“); etymologie a synchronní hodnota jsou dvě různé věci. Podobně nás tradiční gramatika současné francouzštiny učí, že přítomné participium se v určitých případech mění a vyjadřuje podobně jako adjektivum shodu (srovnej *une eau courante* „tekoucí voda“), a že v jiných je neměnné (srov. *une personne courant dans la rue* „člověk běžící po ulici“). Historická gramatika nám však ukazuje, že tu nejde o jeden a týž tvar: první je pokračováním latinského participia (*currentem*), které se může měnit, zatímco druhé pochází z neměnného ablativu gerundia (*currendo*).^a Střetává se tu synchronní pravda s pravdou diachronní a je tedy třeba tradiční gramatiku zatracovat ve jménu historické gramatiky? Nikoliv, znamenalo by to vidět jen polovinu skutečnosti. Nelze se domnívat, že záleží jen na historickém faktu a ten že stačí k tomu, aby se jazyk konstituoval. Z hlediska původu jsou v participiu *courant* nepochybně dvě věci, avšak jazykové vědomí je sblízuje a od sebe již nerozlišuje: tato synchronní pravda je stejně absolutní a nenapadnutelná jako pravda diachronní.

^a Ed. Tuto všeobecně přijímanou teorii nedávno napadl E. Lerch (*Das invariable Participium praesentis*, Erlangen 1913), podle našeho názoru však neúspěšně. Nebyl proto důvod odstranit příklad, který si v zájmu celé věci zachovává svou didaktickou hodnotu.

(b) Synchronní pravda se natolik shoduje s pravdou diachronní, že je směřujeme nebo jejich zdvojení přímo považujeme za zbytečné. Tak se má za to, že skutečný smysl francouzského slova *père* „otec“ lze vyložit tím, že se řekne, že latinské *pater* mělo stejný význam. Jiný příklad: krátké latinské *a* v otevřené nepočáteční slabice se změnilo v *i*: vedle *faciō* „dělám“ je *conficiō* „dokončuji“, vedle *amicus* „přítel“ je *inimicus* „nepřítel“ atd. Tento zákon se často formuluje tak, že se prohlásí, že se z *a* ve *faciō* stalo *i* v *conficiō* proto, že už není v první slabice. To není přesné: z *a* ve *faciō* se nikdy *i* v *conficiō* „nestalo“. Ke stanovení pravdy je třeba rozlišovat dvě období a čtyři // termíny: napřed se říkalo *faciō* — *confaciō*; potom se *confaciō* změnilo v *conficiō*, zatímco *faciō* zůstalo nezměněné, takže se říkalo *faciō* — *conficiō*:

Pokud k nějaké „změně“ došlo, pak mezi *confaciō* a *conficiō*; ono špatně formulované pravidlo totiž *confaciō* vůbec neuvádí! Vedle této změny, pochopitelně diachronní, vyvstává pak ještě druhý fakt, od prvního zcela odlišný, který se týká čistě synchronního protikladu mezi *faciō* a *conficiō*. Svádí nás to k tomu, nepovažovat ho za fakt, ale za výsledek. Nicméně to fakt svého řádu je, této povahy jsou dokonce všechny synchronní jevy. Rozpoznání skutečné hodnoty protikladu *faciō* — *conficiō* brání to, že není příliš významová. Uvážíme-li však dvojice německých slov *Gast* — *Gäste* „host — hosté“, *gebe* — *gibt* „(já) dávám — (on) dává“, uvidíme, že i tyto protiklady jsou nahodilými výsledky fonetického vývoje, avšak v synchronním řádu nevytvářejí základní gramatické jevy o nic menší. Protože jsou jevy těchto dvou řádů v jiných ohledech mezi sebou úzce propojené a jeden podmiňuje druhý, dospívá se pak k názoru, že rozlišovat je nestojí za to. Lingvistika je ve skutečnosti směšuje už desítky let a neuvědomuje si, že takováto metoda je bezcenná.

Tato chyba vyvstává v některých případech velmi zřetelně. Tak by se mohlo zdát, že k výkladu řeckého *phyktós* „nevyhnutelný“ stačí prohlásit, že v řečtině se před neznělými konsonanty mění *g* nebo *kh* v *k*, a věc ilustrovat na synchronních korespondencích jako: *phygeîn* : *phyktós* „běžet : nevyhnutelný“, *lékhos* : *léktron* „lože : lože (akuz.)“ atd. Narazíme však i na případy jako *tríkhes* : *thriksí* „vlasy : vlasům“ atd., kde se objevuje komplikace // v přechodu od *t* k *th*. Tvary tohoto slova se nedají vyložit historicky, relativní chronologií. Původní základ **thrikh* s koncovkou *-si* dal *thriksí*, což je jev velmi starobylý, totožný s jevem, při němž z kořenu *lekh-* vzniklo

[138]

léktron. Později pak každá aspiráta, po níž následovala ve stejném slově ještě aspiráta další, se změnila v neznělou, takže z **thrikses* se stalo *tríkhes*; *thriksí* tomuto zákonu pochopitelně uniklo.

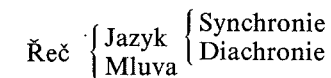
§ 9. ZÁVĚRY¹⁹⁷

Takto se začíná lingvistika větvit již podruhé. Napřed bylo třeba volit mezi jazykem a mluvou (viz str. 52), a teď se znovu nacházíme na průsečíku cest, z nichž jedna vede k diachronii a druhá k synchronii.

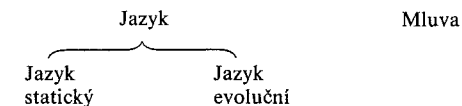
Jakmile jsme si tento dvojí princip klasifikace již jednou osvojili, můžeme dodat, že *vše, co je v jazyce diachronní, je diachronní jen skrze mluvu*.¹⁹⁸ Právě v mluvě se nalézá zárodek všech změn: s každou z nich napřed začíná jisté množství jednotlivců, než se dostane do obecného úzu. V dnešní němčině se říká: *ich war* „byl jsem“, *wir waren* „byli jsme“, zatímco ve staré němčině se až do 16. století časovalo: *ich was*, *wir waren* (v angličtině se říká dosud: *I was*, *we were*). Jak k této náhradě *war* za *was* došlo? Někteří lidé tvořili pod vlivem *waren* analogicky *war* a to byl fakt mluvy. Tento tvar, často opakovaný a společenstvím mluvčích přijímaný, se pak stal faktem jazyka. Všechny inovace mluvy nemají však stejný úspěch, a pokud zůstávají individuální, není třeba na ně brát zřetel, protože studujeme jazyk. Do našeho zorného pole vstupují až tehdy, když je přijalo celé společenství.

Určitému vývojovému faktu vždy předchází fakt či // spíše množství podobných faktů ve sféře mluvy. To nikterak distinkci stanovenou výše neoslabuje, ale naopak ji potvrzuje, neboť v historii každé inovace vždy nacházíme dva rozdílné momenty: (1) moment objevení se u jednotlivých mluvčích; (2) moment, kdy se stává faktem jazyka, vnějškově totožná, avšak přijímaná celým společenstvím.

Následující tabulka ukazuje racionální podobu, kterou studium jazyka musí přijmout:^a

^a Pozn. překl. V přednáškách z 3. kursu má de Saussure jen toto:

[139]

Je třeba připustit, že teoretická a ideální podoba vědy se vždy neshoduje s podobou, kterou jí vnucují potřeby praxe. V lingvistice jsou tyto potřeby naléhavější než kde jinde; do jisté míry vysvětlují zmatek, který tu v tomto bádání dnes vládne. I kdyby však distinkce zde stanovené byly přijaty jednou provždy, nebylo by možné ve jménu tohoto ideálu vnucovat výzkumu nějakou přesnou orientaci.

[140]

Například při synchronním studiu staré francouzštiny operuje lingvista s fakty a principy, které nemají nic společného s fakty a principy, které by mu odhalila historie téhož jazyka od 13. do 20. století. Jsou naproti tomu srovnatelné s těmi, které by přinesl popis některého ze současných bantuských jazyků, attické řečtiny z r. 400 před Kristem nebo konečně dnešní francouzštiny. Je tomu tak proto, že tyto různé výklady se opírají o podobné vztahy; [jestliže každý konkrétní jazyk tvoří uzavřený systém, předpokládají všechny systémy určité konstantní principy, s nimiž se znovu shledáváme při přechodu z jednoho do druhého, protože zůstáváme ve stejném řádu.]^a Nejinak je tomu s historickým studiem: ať už procházíme určité období // francouzštiny (například od 13. do 20. století), nebo období javánštiny nebo libovolný jiný jazyk, všude pracujeme s podobnými fakty, které stačí porovnat, abychom mohli stanovit obecné pravdy diachronního řádu. Ideální by bylo, kdyby se každý vědec věnoval jednomu nebo druhému z těchto výzkumů a pojal do něj co nejvíce faktů příslušného řádu. Zvládnout však vědecky jazyky tak odlišné je velmi obtížné. Na druhé straně každý jazyk tvoří prakticky určitou jednotu studia a silou věcí jsme nuceni na něj pohlížet střídavě staticky a historicky. Přesto však nesmíme nikdy zapomenout, že teoreticky je tato jednota jen povrchní, zatímco právě disparátnost konkrétních jazyků v sobě skrývá hlubokou jednotu.¹⁹⁹ Ať už se pozornost při studiu jediného jazyka přenáší na jednu stranu nebo na druhou, je za každou cenu třeba každý fakt zařadit do jeho sféry a nesměšovat tu metody.

Tyto dvě části lingvistiky, jež jsme takto vymezili, se postupně stanou předmětem našeho studia.

Synchronní lingvistika se bude zabývat logickými a psychologickými vztahy, které spojují koexistující termíny dohromady a vytvářejí systém, a bude se jimi zabývat tak, jak je vnímá samo kolektivní vědomí.

Diachronní lingvistika bude naopak studovat vztahy spojující termíny následné a týmž kolektivním vědomím nevnímané, které se navzájem nahrazují, aniž přitom mezi sebou vytvářejí systém.

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1653.

Druhá část

SYNCHRONNÍ LINGVISTIKA

PRVNÍ KAPITOLA

Obecné otázky²⁰⁰

Předmětem obecné synchronní lingvistiky je stanovit základní principy každého idiosynchronního systému, konstitutivní faktory každého jazykového stavu. Mnohé z toho, co bylo v předchozím již vyloženo, náleží spíše do synchronie. Tak lze například za integrální součást synchronie považovat obecné vlastnosti znaku, třebaže nám sloužily k dokazování nutnosti rozlišovat mezi oběma lingvistikami. [141]

Vše, co se nazývá „obecná gramatika“,^a patří k synchronii, neboť různé vztahy, které jsou záležitostí gramatiky, se konstituují jen skrze stavy jazyka. V následujícím budeme uvažovat jen ty základní principy, bez nichž nelze přistoupit ke speciálnějších problémům statické lingvistiky, ani podrobně vyložit určitý jazykový stav.

Obecné je mnohem těžší se zabývat statickou lingvistikou než historií.²⁰¹ Vývojové fakty jsou konkrétnější a apelují i na imaginaci. Vztahy, které v nich pozorujeme, k sobě vážou // následné termíny, jež lze bez námahy pochopit; sledovat určitou řadu proměn je snadné, a často i zábavné. Avšak lingvistika, která proniká do hodnot a koexistujících vztahů, představuje obtíže mnohem větší.^b [142]

^a Pozn. překl. V přednáškách 3. kursu se de Saussure výslovně zmiňuje o tom, že tato gramatika se těsně dotýká v určitých bodech logiky, například v kategoriích substantiva, verba atd. (Engler 1666 D, J, C).

^b Pozn. překl. De Saussure se tu ovšem, vědom si dobové zkušenosti a úzu směřujícího fakty různého řádu, vyjadřuje ostřeji. Ve starších rukopisných poznámkách, kdy ještě místo termínu *synchronie* a *diachronie* užíval termíny *status* a *motus*, čteme: „Na kolik různých způsobů se již podařilo splést ony dvě základní věci, *motus* a *status* jazyka, by se jednoho dne mohlo stát předmětem zajímavé retrospektivní studie. V každém případě jsou dva způsoby, jak se mýlit, třebaže oba vedou k témuž jedinému nedocenění *statu*. — Jedním je (hypertrofií historického smyslu) zcela a prostě potlačit pojem *statu* a představovat si, že jazyk žije . . . *událostmi* . . . Druhým je (perverzí historického smyslu) vyjadřovat události formulí, jež by vyhovovala *statu*, což je ten nejzávažnější způsob, jak všechno pokroutit a poplést . . .“ (Engler 3298.)

V praxi není určitý stav jazyka nějaký bod, ale delší nebo kratší časový úsek, během kterého dochází k minimálnímu množství změn. Může trvat deset let, generaci, století, ba více. Během dlouhého období se může jazyk téměř neměnit, a pak náhle projít během několika let značnými změnami. [Ze dvou jazyků koexistujících ve stejném období se může jeden vyvíjet hodně a druhý téměř vůbec ne; v druhém případě bude jeho studium nutně synchronní, v prvním diachronní.]^a Absolutní stav je dán nepřítomností změn. Protože se jazyk přesto mění, třeba jen málo, studovat určitý stav jazyka prakticky znamená od málo důležitých změn odhlížet, stejně jako při určitých operacích, jako je logaritmování, odhlížejí matematikové od infinitezimálních kvant.

[143] V politické historii se liší mezi *epochou*, jež je určitým časovým bodem, a *periodou*, která zahrnuje určitou dobu trvání. Přesto historikové mluví o epoše Antoninů, o epoše křížáckých výprav atd., když uvažují o souboru rysů, které během takové doby zůstávají konstantní. Dalo by se také říci, že statická lingvistika se zabývá epochami, avšak slovo *stav* je vhodnější. Začátek a konec určité epochy se obvykle vyznačují víceméně prudkou revolucí směřující ke změně ustáleného stavu věcí. U slova *stav* nemůže vzniknout dojem, že by se něco podobného dělo i v jazyce. Kromě toho si při užití termínu *epocha*, právě proto, že je vypůjčený z historie, nevybavujeme ani tolik jazyk sám jako okolnosti, které ho provázejí a podmiňují; // vyvolává zkratka spíše představu toho, co jsme nazvali vnější lingvistikou (viz str. 56).

Ostatně delimitace v čase není jedinou potíží, s níž se při definování stavu jazyka setkáváme; stejný problém vyvstává se zřetelem k prostoru. Pojem stavu jazyka může být prostě jen aproximativní. Ve statické lingvistice, stejně jako ve většině věd, není bez obvyklého zjednodušení dat žádný důkaz možný.²⁰²

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1976.

DRUHÁ KAPITOLA Konkrétní entity jazyka

§ 1. ENTITY A JEDNOTKY. DEFINICE²⁰³

Znaky, z nichž se jazyk skládá, nejsou abstrakce, ale reálné objekty (viz str. 51); a právě je a jejich vztahy studuje lingvistika. Můžeme je nazvat *konkrétními entitami* této vědy. [144]

Připomeňme si napřed dva principy, které v této otázce dominují:

(1) Jazyková entita existuje jen díky asociaci označujícího a označovaného (viz str. 97); podržíme-li z těchto prvků jen jeden, tato entita mizí, a namísto konkrétního předmětu máme před sebou již jen čistou abstrakci. Neustále riskujeme, že postihneme jen část této entity, a budeme se přitom domnívat, že ji pojímáme vcelku. K tomu by došlo například tehdy, kdybychom rozdělili mluvní řetěz na slabiky, protože slabika má hodnotu jen ve fonologii. Sled zvuků je jazykový jen tehdy, opírá-li se o něj nějaká idea; sám o sobě je pouze materiálem k fyziologickému studiu.

Stejně je to i u označovaného, jakmile je oddělíme od jeho označujícího. Pojmy jako „dům“, „bílý“ atd. patří samy o sobě do psychologie; jazykovými entitami se stávají až asociací s akustickými obrazy. Pojem je v jazyce kvalitou fónické substance,²⁰⁴ // stejně jako určitý zvuk je kvalitou pojmu. [145]

Tato jednota o dvou tvářích se často srovnávala s jednotou lidské osoby, složené z těla a duše. Takové srovnání však uspokojuje jen málo. Stejně tak bychom mohli pomyslet na nějakou chemickou sloučeninu, třeba vodu. Je to kombinace vodíku a kyslíku, a žádný z těchto prvků přitom nemá sám o sobě vlastnosti vody.²⁰⁵

(2) Jazyková entita není plně určena, není-li *delimitována*, oddělena ode všeho, co ji ve fónickém řetězu²⁰⁶ obklopuje. V mechanismu jazyka to jsou právě tyto delimitované entity neboli *jednotky*, které stojí ve vzájemných protikladech.²⁰⁷

V prvním okamžiku nás to svádí k tomu, připodobňovat jazykové znaky ke znakům vizuálním, které mohou v prostoru koexistovat bez vzájemného směřování, a představovat si, že vydělení významových prvků lze provést

^a Pozn. překl. Srovnej jednu ze skutečně zapsaných formulací přednášky: „Materiální slovo je pro nás pouhá abstrakce“, tj. bez vztahu k ideji, a pak „jakožto konkrétní objekt do lingvistiky nevstupuje“ (Engler 1693 D).

stejně, bez provádění nějaké myšlenkové operace. Slovo „forma“,^a kterého se často k jejich označení užívá (srovnej výrazy „verbální forma“, „nominální forma“), nás v tomto omylu jen utvrzuje. Víme však, že první charakteristikou fónického řetězu je být lineární (viz str. 100). Sám o sobě je však jen řadou, nekonečným pásem, v němž ucho žádné postačující a přesné předěly neslyší; k tomu je třeba se obrátit na významy.²⁰⁸ Když slyšíme neznámý jazyk, nejsme s to říci, jak je takový sled zvuků třeba analyzovat. Taková analýza je totiž nemožná, bereme-li v úvahu jen fónický aspekt tohoto jazykového jevu. Víme-li však, jaký smysl a jakou úlohu je třeba připsat každé části tohoto řetězu, vidíme i, jak se tyto části jedna od druhé oddělují a jak se tento amorfní pás člení na úseky. Jenže na této analýze není nic materiálního.

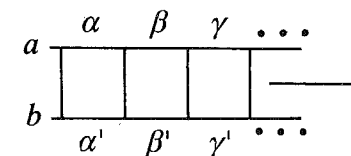
[146] Úhrnem, jazyk se nám představuje jen jako soubor předem delimitovaných zvuků, u nichž postačí studovat jejich významy a uspořádání; je to nezřetelná masa, v níž nám nalezení jednotlivých prvků umožňuje jen pozornost a návyk. Jeho jednotka nemá žádnou zvláštní fónickou povahu, a lze uvést jen takovouto její definici: *zvukový úsek, který je — vyjma toho, co předchází, a toho, co v mluvním řetězu následuje — označujícím určitého pojmu.*

§ 2. METODA DELIMITACE²⁰⁹

Ten, kdo nějaký jazyk ovládá, v něm vyděluje jednotky dost prostým způsobem, aspoň teoreticky vzato. Sestává to z toho, že se zaměří na mluvu, kterou nazírá jako záznam jazyka, a znázorní ji dvěma paralelními řetězy, řetězem pojmů (*a*) a řetězem akustických obrazů (*b*).

^a Pozn. překl. Důležité je v této souvislosti zjištění, že F. de Saussure se humboldtovskému termínu *forma* snažil vyhýbat a jeho užití považoval jen za nouzové. Je paradoxní, že z neznalosti skutečného stavu věci mu býval vytýkán právě opak a určité sumární odsudky jeho díla (někdy s povrchními ontologickými implikacemi) při jeho pozornějším studiu a znalosti skutečných pramenů nemusely vzniknout. De Saussure v přednáškách opakovaně, jakoby v anticipaci toho, k čemu pak skutečně došlo, zdůrazňoval: „Slovo *forma* vybízí k omylu“ a upozorňoval, že je ho třeba chápat v technickém smyslu jen v jedné dimenzi. Nepřekvapuje pak ani to, že „jeho“ tolik přetřásaná opozice *formy* a *substance* (kterou má už Humboldt; „jazyk není substance, ale forma“, viz dál str. 150) zde jeho není a že ji zavedli až editoři (srov. Godel 262, Engler 276). Skutečný de Saussure má totiž ve svých nepřednesených poznámkách jen toto: „Protože řeč v žádné ze svých manifestací nenabízí matérii, substanci, ale jen kombinované akce fyziologických, fyzických a mentálních sil . . . nemůžeme především odmitat to, že teorie řeči by měla jako svůj nejdůležitější úkol rozplést to, co zůstalo z našich prvních distinkcí.“ (Engler 1704 S).

Správná delimitace vyžaduje, aby úseky stanovené v akustickém řetězu ($\alpha, \beta, \gamma, \dots$) odpovídaly úsekům v řetězu pojmů ($\alpha', \beta', \gamma' \dots$):

Například francouzské *sižlaprã*. Lze tento řetěz přetnout po *l* a považovat *sižl* za jednotku? Nikoliv, stačí tu vzít v úvahu pojmy, abychom poznali, že takové dělení není správné. Ani řez na slabiky *siž-la-prã* není apriorně jazykový. Jediné možné způsoby dělení jsou (1) *si-ž-la-prã* (*si je la prends* „vezmu-li ji“) a (2) *si-ž-l-aprã* (*si je l'apprends* „naučím-li se to“) a jsou určovány smyslem, který těmto slovům přikládáme.²¹⁰

K ověření výsledku této operace a k přesvědčení se, že tu máme skutečně [147] co činit s jednotkou, je třeba, abychom při srovnávání // řady vět, v nichž se tatáž jednotka vyskytuje, byli ve všech případech schopni oddělit ji od ostatního kontextu a konstatovat, že smysl takovou delimitaci opravňuje. Uvažme dva větné úseky: *lafgrsdüvä* (*la force du vent* „síla větru“) a *abud-fors* (*à bout de force* „u konce sil“). V prvním případě, stejně jako v druhém, se týž pojem shoduje s týmž fónickým úsekem²¹¹ *fors* „síla“; je to tudíž rozhodně jazyková jednotka. Avšak v *ilmãforsaparle* (*il me force à parler* „nuti mě mluvit“) má *fors* smysl zcela odlišný; je to proto jiná jednotka.

§ 3. PRAKTICKÉ POTÍŽE S DELIMITACÍ²¹²

Lze tuto metodu, jež je v teorii tak prostá, snadno aplikovat? Svádí nás k tomu, abychom věřili, že pokud vycházíme od ideje, jednotky, které chceme delimitovat, jsou slova. Neboť co je věta jiného, ne-li kombinace slov? A čeho se lze přidržet snáze? Vrátime-li se tudíž k výše uváděnému příkladu, můžeme říci, že mluvní řetěz *sižlaprã* se dělí do čtyř jednotek, které nám naše analýza umožnila vymezit, a že to jsou slova: *si-je-l'-apprends*. Dostáváme se však hned do defenzívy, když si uvědomíme, že o povaze slova se hodně diskutuje, a po jisté úvaze poznáme, že to, co se jím obvykle rozumí, je s naším pojetím konkrétní jednotky neslučitelné.²¹³

Abychom se o tom přesvědčili, stačí si jen připomenout francouzské slovo *cheval* „kůň“ a jeho plurál *chevaux* „koně“. Běžně se tvrdí, že to jsou dva tvary téhož jména; avšak vzaty jako celek to jsou nesporně dvě různé věci, ať už co do smyslu, nebo hlásek. I v *mwa* (*le mois de décembre* „měsíc

[148]

prosinec“) a *mwaz* (*un mois après* „o měsíc později“) máme dvě různé podoby téhož slova, a nemůže tu jít o konkrétní jednotku: smysl je týž, ale zvukové úseky jsou jiné. Takže, jakmile se snažíme konkrétní jednotky přirovnávat ke slovům, ocitáme se // před dilematem: buď ignorovat vztah, který pojí *cheval* a *chevaux*, *mwa* a *mwaz* atd., který je však zřejmý, a prohlásit, že to jsou dvě různá slova, nebo se místo konkrétních jednotek spokojit s abstrakcí, která různé tvary téhož slova sjednocuje. Konkrétní jednotku je třeba hledat jinde než ve slově. Ostatně mnoho slov je jednotkami složenými, v nichž lze snadno rozlišit podjednotky (sufixy, prefixy, kořeny). Odvozeniny jako *désir-eux* „žádoucí“, *malheur-eux* „nešťastný“ se dělí na zřetelné části, z nichž každá má zřejmý smysl a úlohu. [Naopak jsou i jednotky větší než slova: složeniny (*porte-plume* „násadka pera“), ustálená rčení (*s'il vous plaît* „prosím (vás)“), tvary flexe (*il a été* „byl“) atd. Tyto jednotky však činí při delimitaci stejné potíže jako vlastní slova a ve fonickém řetězu je nesmírně obtížné vyjasnit složitou souhrnu jednotek, které se tu objevují, a stanovit, kterými konkrétními prvky tu určitý jazyk operuje.]^a

Mluvčí si bezpochyby tyto obtíže neuvědomují. Vše, co tu má v jakémkoliv stupni význam, se jim jeví jako konkrétní jednotka, a v promluvě to neomylně také rozlišují. Jedna věc je však mžikovou a jemnou souhrnu jednotek vyčítovat, a druhá věc je ji vyložit metodickým rozbořením.

Jedna dost rozšířená teorie tvrdí, že jedinými konkrétními jednotkami^b jsou věty:²¹⁴ mluvíme jen ve větách a až z nich vydělujeme slova. Především, [do jaké míry náleží věta jazyku (viz str. 152)? Spadá-li do mluvy, nemůže vystupovat jako jazyková jednotka.]^c Připusťme však, že tuto potíž necháme stranou. Představíme-li si soubor vět, které by mohly být proneseny, bude jejich nejnápadnějším rysem to, že se vůbec jedna druhé nepodo-

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1735—6.

^b Pozn. překl. Ve starších rukopisných poznámkách z pozůstalosti mluví de Saussure vzácně i o vztahu věty a *proposice*: „V *proposici* se vše redukuje na subjekt a predikát a ještě (tertio), myslím, na konjunkci (s výjimkou vokativů). Subjektem může být substantivum, pronomen či adjektivum nebo číslovka jakožto bezprostřední evidence (évidence). Podobně i u verba (infinitivu), neboť infinitiv povahu verba nemění... Podobně může tím vším být i predikát... Konjunkcí může být konjunktce nebo adverbium.“ „Na *proposici* je nejpozoruhodnější to, že i když se skládá minimálně ze dvou logických (ideových) termínů, lze ji zredukovat na jediný termín jazykový, a to bez toho, aby takové slovo bylo rozložitelné tak, že by takový závěr vylučovalo. Například latinské *fiat!* nebo *sunt*. Anebo pravděpodobně též *Kdo to říká? — Bůh!*“ K *elipse* obsažené ve svém posledním příkladu mj. podotýká: „Hranice elipsy (ta slavná elipsa!) přestávají až tam, kde už není žádný artikulovaný zvuk a kde řeč ustala, aby udělala místo čisté myšlence... elipsa není nic jiného než přebytek hodnoty.“ (Engler 3307.) Podobný přístup zaujímá i dnešní teorie informační redundance. Nejen z C.L.G., ale i z dochovaných rukopisných poznámek je zřejmé, že de S. tradiční syntaktickou terminologií (subjekt, predikát)

[149]

bají. V prvním okamžiku máme sklon přirovnat tu nesmírnou různost vět k nijak menší různosti jednotlivců, z nichž se skládá // určitý zoologický druh. Je to však iluze: u zvířat téhož druhu jsou společné rysy mnohem důležitější než rozdíly, které je rozdělují. Naproti tomu mezi větami převládá různost, a zjišťujeme-li, co je spojuje a tuto různost překlenuje, znovu bez dlouhého hledání nacházíme slovo s jeho gramatickými charakteristikami, a opět se dostáváme do stejných potíží.

§ 4. ZÁVĚR²¹⁵

Ve většině oblastí, které jsou předmětem vědy, otázka jednotek vůbec nevystává: jsou od samého počátku dány. V zoologii se například od prvního okamžiku nabízí živočich. Astronomie pracuje s jednotkami v prostoru oddělenými, s nebeskými tělesy. A v chemii můžeme studovat povahu a složení dvojchromanu draselného a ani na okamžik přitom nezapochybujeme o tom, že to je předmět dobře vymezený.

Nedisponuje-li určitá věda konkrétními a bezprostředně poznatelnými jednotkami, znamená to, že nejsou podstatné. Například v historii: je to jedinec, epocha, nebo národ? Nevíme, ale co na tom záleží? Historický výzkum můžeme provádět i bez jasné odpovědi v této otázce.

Podobně jako tkví šachová hra zcela v kombinaci různých figurek, má i jazyk povahu systému založeného plně na protikladu svých konkrétních jednotek. Neobejdeme se ani bez jejich znalosti, ani bez toho, že se k nim na každém kroku vracíme; [přesto však je jejich delimitace problém tak delikátní, že se ptáme, zda jsou tyto jednotky skutečně dány.]^a

užíval nerad a velmi řídké (citovaná pasáž je jediná větší, která se syntaxe dotýká), nebo téměř vůbec ne (objekt, atribut atd.). O rozdílu mezi *členy věty* a slovními druhy říká: „Mezi termíny, jako je subjekt atd., které připouštíme ve větě, a ‚částmi řeči‘ je velký rozdíl. Termíny věty nemusejí jazykově odpovídat ničemu, zatímco u ‚adjektiva‘ nebo ‚verba‘ atd. ... je aspoň ta podmínka, aby bylo reprezentováno vokální formou. O subjektu věty můžeme mluvit, aniž by (reálně) tento subjekt byl před námi (v nějakém materiálním překladu), avšak nemůžeme mluvit o substantivu a nepředpokládat jeho určitý vokální obal...“ (Engler 3324.2.) O *věře* pak mluvil především v souvislosti se syntagmatem, a to jako o jeho typu: „Hlavním typem syntagmat je věta“ (Engler 2010 D), a s mluvou, kam ji umisťoval především: „věta existuje jen v mluvě, v jazyce diskurzivním“ (Engler 3323); byl si však vědom i toho, že existují věty ustálené: „existuje pravděpodobně celá řada vět, které patří do jazyka, jež jednotlivce již sám nemusí zkombinovávat“ (Engler 2013—2016), srov. i pozn. ke str. 150 a 152. Do výše citované, byť hrubé charakteristiky *proposice* a možností její redukce není tak těžké si promítnout současné představy určitého typu hloubkové syntaxe (srov. i Engler 1975, 851).

^c Pozn. překl. Srov. Engler 1741.

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1752.

Zvláštním a nápadným rysem jazyka je tudíž to, že nám nenabízí entity postřehnutelné na první pohled, u kterých bychom nemuseli pochybovat o tom, zda existují a zda se konstituují skrze svou funkci. Máme tu nesporně co činit s rysem, který ho od všech ostatních sémiologických institucí odlišuje.

TŘETÍ KAPITOLA

Identity, reality, hodnoty²¹⁶

[150] Tento právě vyvozený závěr^a nás staví před problém o to vážnější, že jakýkoliv prvotní pojem závisí v statické lingvistice přímo na představě, kterou si o jednotce uděláme, ba přímo s ní splývá. [A právě toto bychom chtěli s ohledem na pojmy synchronní identity, reality a hodnoty postupně ukázat.]^b

A. Co je to synchronní *identita*?²¹⁷ Nejde tu o identitu, která pojí francouzskou negaci *pas* s latinským *passum* „krok“; ta je diachronního řádu a bude o ní řeč jinde (viz str. 208). Jde tu však o neméně zajímavou identitu, na jejímž základě prohlašujeme, že dvě věty jako „*je ne sais pas* (nevím)“ a „*ne dites pas cela* (neříkejte to)“ obsahují týž prvek. Řeklo by se možná, že to je zbytečný problém: identita tu je proto, že týž zvukový úsek (*pas* „ne-“) tu je v obou větách obdařen týmž významem. Toto vysvětlení však nestačí, neboť vykazuje-li korespondence fónických úseků a pojmů identitu (viz příklad výše: *la force du vent : à bout de force*), naopak to neplatí. Identita může existovat i bez této korespondence. Když na přednášce slyšíme mnohokrát opakované *Messieurs!* „Pánové“, máme dojem, že jde pokaždé o stejný výraz. A přesto ho variace v přednesu a intonaci v různých úsecích přednášky představují // se značnými fónickými rozdíly — tak značnými, ja-

^a Pozn. překl. Metodologickou hodnotu tu má shrnutí z 2. kursu, jímž de Saussure tuto kapitolu uvádí, které však editoři do vydání nepojali: „Až dosud jsme se snažili osvětlit si povahu a místo jazyka, avšak pouze skrze zkusný přístup zvnějšku, skrze to, čím není, tj. připodobněním jazyka k systému znaků (například k jazyku hluchoněmých), či obecněji k znakům, či ještě obecněji k hodnotě, nebo ještě obecněji k sociálnímu produktu. Nezůstalo to bez výsledku: dovedlo nás to k popření toho, že jazyk je funkcí individua, a k zařazení jazyka do téhož řádu jako hodnota, jako sociální produkt. Jazyk jsme však přitom obcházeli kolem dokola . . . a jeho primární rysy, nutné k určení jeho povahy a místa, jsme zevnitř nezkoumali.“ (Engler 1755 R.)

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1757.

ké jinde slouží k rozlišování různých slov (srov. *pomme* „jablko“ a *paume* „dlaň“, *goutte* „kapka“ a *je gouste* „ochutnávám“, *fuir* „utéct“ a *fouir* „hrabat“ atd.)^a Tento dojem identity nadto zůstává, i když už ze sémantického hlediska o absolutní identitu jednoho výrazu *Messieurs!* s jinými nejde, stejně tak jako může určité slovo vyjadřovat dost různé ideje, aniž by přitom jeho identita byla vážně narušena (srov. *adopter une mode* „přijmout módu“ a *adopter un enfant* „osvojit si dítě“, *la fleur du pommier* „květ jabloně“ a *la fleur de la noblesse* „výkvět šlechty“ atd.).

Mechanismus jazyka se plně řídí identitami a rozdíly, přičemž první jsou jen protiváhou druhých. Problém identit se tudíž objevuje všude; na druhé straně však zčásti splývá s problémem entit a jednotek, který tak jen komplikuje, třebaže plodným způsobem. Tento jeho charakter dobře vynikne při srovnání s některými fakty vzatými z oblasti mimo řeč. Tak například mluvíme o identitě u dvou rychlíků „Ženeva—Paříž 8.45 večer“, které vyjždějí ve čtyřiaadvaceti hodinovém intervalu. [Jeví se nám jako týž rychlík, a přesto je pravděpodobně vše jiné, lokomotiva, vagon, personál.]^b Anebo říkáme, že jde o stejnou ulici, i když byla celá stržena a znovu postavena a z materiálního hlediska ze staré snad nic nezůstalo. Proč můžeme ulici od základu přebudovat, a zůstává přitom stále touž ulicí? Protože entita, kterou tvoří, není čistě materiální; je založena na jistých podmínkách, jimž je její náhodná materie lhostejná, například na její poloze vzhledem k jiným.^c [A podobně to, co vytváří určitý rychlík, je hodina jeho odjezdu, jeho trasa a obecně všechny okolnosti, které ho liší od jiných rychlíků. Kdykoliv jsou tytéž podmínky splněny, obdržíme i tytéž entity. A přesto to nejsou abstrakce, neboť si cestu nebo rychlík nemůžeme // představit mimo určité materiální realizace.]^d

Postavme proti předešlým případům ještě jeden, zcela odlišný, totiž obleku, který mi byl ukraden a který jsem znovu našel ve výkladní skříni vetešnictví. Zde jde o materiální entitu, kterou jednoznačně vytváří nehybná substance, sukno, podšívka, manžety atd. Jiný oblek, i kdyby se mu sebevíc podobal, by už nebyl můj.^d Jazyková identita však není tatáž jako identita obleku, je to identita stejná jako v případě rychlíku a ulice. Pokaždé když

^a Pozn. překl. Jednotlivé páry slov se tu vyslovují stejně, jde tedy o homonyma, resp. homofona.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1773.

^c Pozn. překl. Editoři tu do vydání nepojali de Saussurovu poznámku z 3. kursu o povaze identity: „Svazek identity se v lingvistice dotýká samé ideje jednotky.“ (Engler 1777 R.)

^d Pozn. překl. Srov. Engler 1778—1782.

použiji slovo *Messieurs*, obnovuji jeho matérii a jde přitom o nový fónický i psychologický akt. Svazek mezi oběma užitími téhož slova nespočívá ani v materiální identitě, ani v přesné shodě smyslu, ale v prvcích, které je třeba zkoumat a které nám umožní se skutečné povahy jazykových jednotek dotknout co nejtěsněji.

B. Co je to synchronní *realita*?²¹⁸ Které konkrétní či abstraktní prvky jazyka tak můžeme nazývat?

Uvažme například rozdíl mezi částmi řeči: v čem tkví klasifikace slov na substantiva, adjektiva atd.? Děláme ji ve jménu nějakého čistě logického, vnějazykového principu, který na gramatiku aplikujeme zvnějšku jako stupně zeměpisné délky a šířky na zeměkouli? Anebo odpovídá čemusi, co má své místo v systému jazyka a je jím podmiňováno? Je to zkratka synchronní *realita*? [Tento druhý předpoklad se zdá pravděpodobný, lze však hájit i ten první.]^a Je *bon marché* „levný“ ve francouzské větě *ces gants sont bon marché* „ty rukavice jsou levné“ adjektivum? [Logicky jeho smysl má, ale gramaticky už to tak jistě není, neboť *bon marché* se jako adjektivum nechová (je neměnné, nelze ho užít před substantivem atd.)],^b navíc se skládá ze dvou slov. Jenže právě rozdíl mezi částmi řeči má sloužit ke klasifikaci slov jazyka. [Jak můžeme jedné z těchto „částí“ přiřazovat skupinu slov? // Avšak ani naopak tento výraz nevyložíme, jestliže řekneme, že *bon* „dobrý“ je adjektivum a *marché* „trh“ je substantivum.]^c Narážíme tu tedy na chybnou nebo neúplnou klasifikaci; rozlišování slov na substantiva, verba, adjektiva atd. není jazyková *realita*, který by byla nepopíratelná.²¹⁹

A tak lingvistika pracuje neustále s pojmy vytvořenými gramatiky, o nichž nevíme, zda opravdu odpovídají konstitutivním faktorům jazykového systému. Jak to však máme zjistit? A jde-li o přeludy, jaké reality můžeme postavit proti nim?^d

Abychom se z těchto iluzí mohli vymanit, musíme napřed přesvědčit sami sebe o tom, že konkrétní entity jazyka nejsou pozorovány přímo dostupně. Ve snaze o jejich postižení se dostáváme do styku s reálnými fakty,

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1791.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1793.

^c Pozn. překl. Srov. Engler 1795—6.

^d Pozn. překl. Uvedme si tu v této souvislosti autorův vhlad do mnohostranné komplikovanosti jazyka a jazykovědy: „Lingvistika není prostým celkem ve svém principu, metodě, ani souboru svých výzkumů, protože jím není ani jazyk . . . Jazyk nabízí těm, kteří se ho chtějí z té či oné strany dobrat, ty nejnepokojivější kontrasty a paradoxy.“ (Engler 1766 R.) Srov. i pozn. ke str. 132.

a vyjdeme-li odtud, budeme moci vypracovat všechny klasifikace, které lingvistika k uspořádání svých faktů potřebuje.²²⁰ Na druhé straně však založit tyto klasifikace na něčem jiném než na konkrétních entitách a prohlásit například, že části řeči jsou faktory jazyka prostě jen proto, že odpovídají určitým logickým kategoriím,^a znamená zapomenout, že neexistují takové jazykové fakty, které by byly nezávislé na fónické matérii rozčleněné do významových prvků.²²¹

C. Konečně, ne všechny pojmy, kterých jsme se v této kapitole dotkli, se zásadně liší od toho, co jsme jinde nazvali *hodnotami*.²²² Pochopení nám tu usnadní ještě jedno srovnání se šachovou hrou (viz str. 116n.). Například jezdec. Je sám o sobě prvkem této hry? Rozhodně ne, neboť ve své čistě materiální podobě, bez svého políčka na šachovnici a dalších podmínek hry neznamená pro hráče nic; reálným a konkrétním prvkem se stává až tehdy, když znovu nabude svou hodnotu a vytvoří s ní celek. Předpokládejme, že v průběhu partie se zničí nebo ztratí. Lze ho nahradit // jinou ekvivalentní figurkou? Jistě. Za předpokladu, že jí určíme tutéž hodnotu, lze za identickou figurku prohlásit nejen jiného jezdce, ale i figurku postrádající s ní jakoukoliv podobnost. Vidíme tedy, že v sémiologických systémech jako je jazyk, kde se prvky podle určitých pravidel udržují navzájem v rovnováze, pojem identity splývá s pojmem hodnoty a naopak.²²³

Proto tedy pojem hodnoty pokrývá koneckonců pojem jednotky, konkrétní entity i reality.^b Neexistuje-li však mezi těmito různými aspekty žádný podstatný rozdíl, vyplývá z toho, že celý problém lze formulovat v různých podobách. Ať už se snažíme určit jednotku, realitu, konkrétní entitu nebo hodnotu, dospíváme vždy k tomu, že si musíme položit tutéž stejnou ústřední otázku, která v celé statické lingvistice dominuje.

Z praktického hlediska by bylo zajímavé začínat od jednotek, určovat je a prostřednictvím klasifikace popisovat jejich různost. Bylo by třeba zjistit,

^a Pozn. překl. De Saussure mluvil jen o *kategoriích*, atribut *logický* tu dodali editoři (Engler 1802 R). Jinak je to ovšem v celém Kursu zmínka ojedinělá, většinou se místo kategorií vyskytují termíny jiné, zvláště (gramatické) *abstrakce*. Avšak ve svých poznámkách o obecné lingvistice (neotištěných) se o nich zmiňuje; rozlišuje tři typy: (a) bez potřeby vokálního vyjádření (subjekt, predikát), (b) mající tuto potřebu, ale bez odpovídajícího vokálního doprovodu (tj. adjektiva, substantiva aj.), (c) vágní vyjádření rozdílů (Engler 3324.3).

^b Pozn. překl. De Saussure to formuloval podle zápisků studentů poněkud jinak, srov. např.: „Jde stále o stejnou věc, jež patří do sféry syntagmatické, mluvíme-li o realitě či hodnotě, ale též o identitě a hodnotě a naopak . . . Je třeba se vystříhat toho, abychom těmto entitám podkládali jiný základ . . . Hodnota, to není význam.“ (Engler 1808 51.)

v čem spočívá dělení na slova^a — neboť slovo je přes potíže se svou definicí jednotka, která se naší mysli vnucuje, cosi ústředního v mechanismu jazyka — ale to je sám o sobě námět na celou knihu. [Dále by bylo nutné klasifikovat i podjednotky, pak jednotky větší atd.]^b Určením prvků, které pod ni spadají, by tak naše věda zcela splnila svou úlohu, neboť by stanovila souvztažnost mezi všemi synchronními jevy a jejich prvotním principem. Nemůžeme říci, že bychom se před tento ústřední problém vůbec kdy postavili, ani že bychom pochopili jeho dosah a obtížnost; v záležitostech jazyka jsme se při své práci vždy uspokojovali s jednotkami nesprávně vymezenými.

Přes prvořadou důležitost jednotek je však vhodnější přistoupit k tomuto problému ze strany hodnoty, protože ta je podle našeho názoru základní.

^a Pozn. překl. Zde de Saussure výslovně uvádí: „Slovo je jednotka delimitovaná nejostřeji.“ O kus dál pak shrnuje a uvádí slovo do souvislosti se systémem: „Ať už je řád vztahů, v nichž slovo funguje, jakýkoliv, ... je slovo především členem systému. Je především solidární s ostatními slovy, jednou v tom a podruhé v onom řádu vztahů. To bude třeba vzít v úvahu, budeme-li určovat jeho hodnotu. Ale ještě než začneme mluvit o hodnotě, bylo by třeba uvést, že slova vystupují jako *termíny* systému. Takto sem proniká obecný význam slova *termín*: jakmile řekneme *termín* místo *slovo*, evokuje se idea systému.“ (Engler 1812 R, 1816 D.) Matematický a logický výraz *termín*, editory spíše opomíjený (nepojali ho ani do původního rejstříku knihy), který de Saussure užívá ve snaze o zdůraznění exaktnosti svého přístupu a abstraktní povahy systému, má tedy u něj zvláštní důležitost. Jeho povahu a těsné sepětí s pojmem *hodnoty* sám vystihuje takto: „Termíny, to jsou kvantity, s nimiž operujeme (termíny matematické rovnice či termíny mající určitou vymezenou hodnotu): a v tomto smyslu se to rovná jazykové jednotce.“ (Engler 3350, 206 D.) A dále: „Tam, kde jsou termíny, jsou i hodnoty. Idea hodnoty je vždy zahrnutá v ideji termínu.“ (Engler 1853.) „Pokud bychom řekli místo *slovo* výraz *termín*, pak bychom tím předvíдали jeho vztahy k jiným.“ (Engler 1816 E.)

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1813.

ČTVRTÁ KAPITOLA

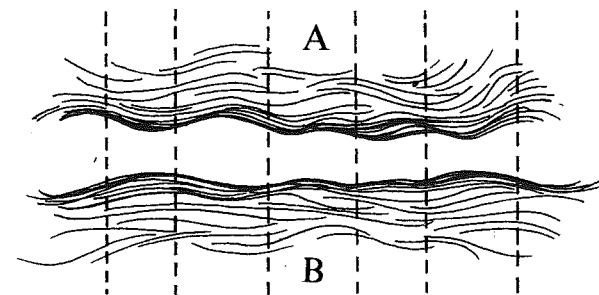
Jazyková hodnota

§ 1. JAZYK JAKO MYŠLENKA ORGANIZOVANÁ VE FÓNICKÉ MATÉRII²²⁴

[K pochopení toho, že jazyk může být jen systém čistých hodnot, stačí uvážít oba prvky, které do jeho fungování vstupují:]^a ideje a zvuky. [155]

Psychologicky je naše myšlení, odhlédneme-li od jeho vyjádření slovy, pouhou amorfní a nezřetelnou masou. Filozofové i lingvisté vždy svorně uznávali, že bez pomoci znaků bychom nebyli schopni od sebe rozlišit dvě ideje jasně a trvale. Sama o sobě je myšlenka jako mlhovina, kde nic není nutně vymezeno. Předem dané ideje neexistují a nic není zřetelného před objevením jazyka.²²⁵

Nenabízejí snad samy zvuky, v protikladu k této mihotavě říši, nějaké předem vymezené entity? O nic víc než ideje. Fónická substance není o nic ustálenější ani ustrnulejší; není to kadlub, jehož forem musí myšlenka nutně nabýt, ale tvárná materie, která se sama člení do zřetelných částí tak, aby poskytla ta označovaná, která myšlenka potřebuje. Jazyk, jazykový fakt si tudíž můžeme v jeho celistvosti znázornit jako řadu souvislých pododdělení // načrtnutých zároveň na neurčitém plánu neuspořádaných idejí (A) a na o nic určitějším plánu zvuků (B). Lze si to velmi přibližně ukázat na schématu: [156]

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1819.

Charakteristickou úlohou jazyka^a se zřetelem k myšlence není vytvářet materiální fónický prostředek k vyjadřování idejí, ale sloužit jako prostředník mezi myšlenkou a zvukem, a to za podmínek, za kterých jejich spojení nutně vyústí ve vzájemnou delimitaci jednotek. Myšlenka, jež je svou podstatou chaotická, je v procesu své dekompozice přinucena se zpřesnit. Nejde tudíž ani o materializaci myšlenek, ani o spiritualizaci zvuků, ale o onen poněkud záhadný fakt, že „myšlenka—zvuk“ implikuje členění a že jazyk propracovává své jednotky tím, jak se konstituuje mezi dvěma amorfními masami.²²⁶ Představme si vzduch ve styku s určitou vodní plochou: když se atmosférický tlak změní, povrch vody se rozčlení do řady částí, totiž vln. A právě toto vlnění nám dává určitou představu tohoto sjednocení, tohoto takřikajíc sprážením myšlenky s fónickou matérií.

Jazyk by se dal nazvat doménou artikulací, přičemž budeme toto slovo užívat ve smyslu určeném dříve (viz str. 46—7). Každý jazykový termín je malý člen, *articulus* („článek“), v němž idea utkvívá ve zvuku a v němž se zvuk stává znakem ideje.

[157] Jazyk lze také srovnat s listem papíru: myšlenka je líc a zvuk je jeho rub, a nelze stříhat líc, aniž bychom přitom nestříhali i rub. Stejně je to v jazyku, nemůžeme tu oddělit ani zvuk od myšlenky, ani myšlenku od zvuku. K tomu lze dospět jen abstrakcí, jejíž výsledek by náležel buď do čisté psychologie, nebo čisté fonologie.

Lingvistika tudíž pracuje v té pomezí oblasti, v níž se prvky obou řádů kombinují, *a tato kombinace vytváří formu, nikoliv substanci*.²²⁷

Takovéto nazírání nám umožňuje lépe pochopit to, co jsme si výše řekli o arbitrárnosti znaku (viz str. 98). Nejenže jsou obě oblasti spjaté jazykovým faktem neuspořádané a amorfní, ale i volba, jež daný akustický úsek vytýká pro danou ideu, je zcela arbitrární. Kdyby tomu tak nebylo, ztratil by pojem hodnoty cosi ze své povahy, neboť by obsahoval prvek vnucený mu zvnějšku. Ve skutečnosti však hodnoty zůstávají zcela relativní, a proto také je i svazek mezi ideou a zvukem od principu arbitrární.²²⁸

Ze své strany nám arbitrárnost znaku umožňuje zase lépe pochopit, proč může sociální fakt sám vytvářet jazykový systém. Ke stanovení hodnot je

^a Pozn. překl. V přednáškách tu de Saussure mluvil ale o řeči, ne o jazyku (srov. též De Maurovu pozn. 226 vzadu). Podle Englera (*Lexique*, 31) je toto nepochopení editorů třeba opravit tak, že místo v textu uváděného *jazyka* tu budeme mít na mysli „schopnost řeči, jazyk + mluvu“.

nutné společnosti,^a a jejich existence je dána jedině územ a všeobecným konsensem. Jednotlivec sám není schopen ustálit žádnou hodnotu.²²⁹

Představa takto vymezené hodnoty nám navíc ukazuje, že považovat termín prostě za spojení určitého zvuku s určitým pojmem je velká iluze. Definovat ho takto by znamenalo izolovat ho od systému, jehož je součástí. A znamenalo by to také předpokládat, že můžeme začít od termínů a systémem konstruovat tak, že je skládáme dohromady, zatímco je třeba vycházet naopak od navzájem propojeného celku, abychom analýzou získali ty prvky, které obsahuje.

[K rozvinutí této teze se postupně podíváme na hodnotu // z hlediska označovaného neboli pojmu (§ 2), označujícího (§ 3) a celého znaku (§ 4).]^b

Jelikož nejsme schopni uchopit konkrétní entity neboli jednotky jazyka přímo, budeme pracovat se slovy. I když se nekryjí přesně s definicí jazykové jednotky (viz str. 130—1), dávají nám o ní aspoň přibližnou představu, jejíž výhodou je to, že je konkrétní. Budeme jich tudíž užívat jako vzorků ekvivalentních skutečným termínům synchronního systému, a principy, vydělené se zřetelem ke slovům, budou mít platnost pro tyto entity obecně.^c

§ 2. JAZYKOVÁ HODNOTA NAZÍRANÁ Z HLEDISKA KONCEPTUÁLNÍHO²³⁰

Když mluvíme o hodnotě slova, máme obecně a především na mysli tu vlastnost, že reprezentuje ideu, což je vlastně jedna ze stránek jazykové hodnoty. Je-li to však pravda, v čem se pak tato hodnota liší od toho, co na-

^a Pozn. překl. V delší odbočce se tu de Saussure v přednášce vyjádřil znovu k povaze *sémiologie*, srov. např.: „Za sémiologickou považujeme jen tu část jevu, jež se charakteristicky jeví jako sociální produkt. Jde o to, stanovit povahu tohoto sociálního produktu.“ „Libovolný sémiologický systém se skládá z určitého množství jednotek (jednotek více či méně složených . . . , různého řádu) a pravou povahou těchto jednotek (což jim zabrání, aby se směřovaly s něčím jiným) je být *hodnotami*. Tento systém jednotek, který je systémem znaků, je i systémem hodnot.“ (Engler 1842 G, R.)

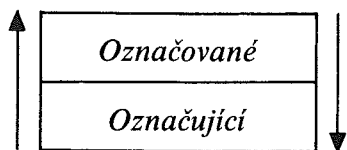
^b Pozn. překl. Srov. Engler 1849.

^c Pozn. překl. V pregnantní formulaci 3. kursu de Saussure vystihuje mj. i úplnou podmíněnost slova jako termínu systému; tuto myšlenku editoři zcela potlačili: „Každé slovo jazyka má co dělat s jinými slovy, ba vlastně existuje jen svým vztahem k těmto jiným slovům a díky tomu, co je kolem něj. A toto si musíme vždy plně uzřejmit, když se ptáme, v čem tkví hodnota určitého slova.“ (Engler 378 C.)

zýváme význam?^a Jsou snad tato dvě slova synonyma? Podle našeho názoru nejsou, i když snadno k jejich záměně může dojít, tím spíše, je-li vyprovokována, a to ani ne tak analogií termínů, jako jemností distinkcí, které označují.²³¹

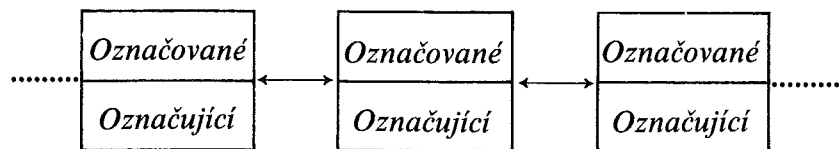
Ve svém konceptuálním aspektu je hodnota nesporně prvkem významu a lze jen těžko pochopit, jak se význam od ní liší a zároveň je na ni závislý. Přesto však je třeba tuto otázku vyjasnit, jinak riskujeme, že se nám jazyk zredukuje na prostou nomenklaturu (viz str. 95).

[159] Uvažujme napřed význam ve smyslu, v jakém se obvykle chápe a jak jsme si ho načrtli výše (viz str. 95). Jak ukazují šipky na obrázku, je to protipól auditivního obrazu.^b Vše se odehrává // mezi auditivním obrazem a pojmem, v rozmezí slova nazíraného jako uzavřená a soběstačná oblast.

Je tu však paradox: z jedné strany se nám pojem jeví jako protipól auditivního obrazu uvnitř znaku, z druhé strany však je sám tento znak, to jest vztah pojící oba jeho prvky, stejnou měrou protipólem jiných znaků jazyka.

Protože je jazyk systém, jehož všechny termíny jsou vzájemně solidární a kde hodnota jednoho vyplývá jen ze současné přítomnosti druhých podle schématu

^a Pozn. překl. V originálu stojí *signification*, tj. též *signifikace*; ta je dnes v množství pojetí a koncepcí zvláště sémioticky orientované sémantiky často různě vydělována a lišena od významu vlastního. De Saussure sám termín *signification* užíval nejednotně (jednak relačně a jednak ve smyslu označovaného); místo významu v dnešním pojetí pak má často *smysl* (*sens*), srov. např. str. 123 aj. Pro český termín význam, sám o sobě vágní, ovšem francouzština kromě *signification* a *sens* jiný tradiční termín nemá. Srov. též De Maurovu pozn. 231.

^b Pozn. překl. Auditivní obraz je tu jen jednou (a řídkou) variantou označení pro pojem, který se později u autora nazývá nejčastěji *akustický obraz*, řídkěji však také *verbální obraz*, popř. *vokální obraz*.

jak je pak možné, že takto vymezená hodnota se směšuje s významem, tj. s protipólem auditivního obrazu? Vztahy znázorněné zde vodorovnými šipkami nelze, jak se zdá, přirovnávat ke vztahům znázorněným výše šipkami svislými. Jinak řečeno a s připomenutím příkladu rozstříhovaného papíru (viz str. 140), není jasné, proč by se vztah konstatovaný mezi různými kousky A, B, C, D atd. neměl lišit od vztahu, který existuje mezi lícem a rubem téhož kousku, např. A/A', B/B' atd.

Abychom si na tuto otázku mohli odpovědět, povšimněme si napřed toho, že i vně jazyka se všechny hodnoty, jak se zdá, řídí tímto paradoxním principem. Vždycky jsou utvářeny:

- (1) z *nepodobné* věci, kterou lze *zaměnit* za tu, jejíž hodnotu určujeme;
- (2) z *podobných* věcí, které lze *srovnat* s tou, o jejíž hodnotu jde.

Tyto dva faktory jsou pro existenci hodnoty nutné. Takže ke stanovení toho, jakou hodnotu má pětifranková mince, // je třeba vědět: (1) že ji lze vyměnit za určité množství jiné věci, například chleba; (2) že ji lze srovnat s podobnou hodnotou téhož systému, například s jedním frankem, nebo s mincí jiného systému (dolarem apod.). Stejně lze i slovo zaměnit za cosi nepodobného: za ideu. Navíc je lze srovnávat s něčím, co má stejnou povahu: s jiným slovem. Jeho hodnotu tedy ještě neurčíme tím, že se omezíme na prohlášení, že je lze zaměnit za ten a ten pojem, tj. že má ten a ten význam. Je třeba je také srovnat s podobnými hodnotami, s jinými slovy, která stojí k němu v protikladu. Jeho obsah je skutečně určen až souběhem toho všeho, co existuje vně něj. Jelikož je součástí systému, je obdařeno nejen významem, ale také a především hodnotou, a to už je něco jiného.

[160]

Pár příkladů nám ukáže, že tomu tak opravdu je. Francouzské slovo *mouton* „ovce“ může mít stejný význam jako anglické slovo *sheep*, ne však stejnou hodnotu, a to z více důvodů, především však proto, že když Angličané mluví o kusu takového masa, které je již upravené a podává se na stůl, říkají *mutton* „skopové“, a nikoliv *sheep* „ovce“. Rozdíl v hodnotě mezi slovem *sheep* a *mouton* tkví v tom, že anglické slovo má vedle sebe ještě termín další, francouzské slovo však nikoliv.

V rámci téhož jazyka se všechna slova vyjadřující sousedící ideje vzájemně omezují. Synonyma jako francouzské *redouter* „obávat se“, *craindre* „bát se“, *avoir peur* „mít strach“ nabývají svou hodnotu až ve vzájemném protikladu; kdyby *redouter* neexistovalo, přešel by veškerý jeho obsah na jeho konkurenty. A naopak, jsou termíny, které se stykem s jinými obohacují. Například nový prvek, který přibyl do francouzského slova *décrapité* (*un vieillard décrépit* „sešlý stařec“, viz str. 111–2), vede ke koexistenci se slovem *décrépi* (*un mur décrépi* „oprýskaná zeď“). Takto je hodnota libovolné-

[161] ho termínu určována jeho okolím.^a Ani u slova označujícího „slunce“ nelze // jeho hodnotu určit bezprostředně, pokud neuvážíme to, co je v jeho okolí; jsou totiž jazyky, v nichž nelze říci „sedět na slunci“.

Co jsme si řekli o slovu, platí o libovolném termínu jazyka, například o gramatických entitách. Takto se hodnota určitého francouzského plurálu nekryje s hodnotou určitého plurálu ve starém sanskrtu, i když je jejich význam většinou totožný. Samskrt má totiž místo dvou čísel tři (*mé oči, mé uši, mé paže, mé nohy* atd. tu jsou v duálu). Bylo by nepřesné připisovat plurálu v sanskrtu a ve francouzštině stejnou hodnotu, protože sanskrt nemůže užít plurál ve všech těch případech, ve kterých je ve francouzštině pravidlem; jeho hodnota tudíž závisí na tom, co je vně a kolem něj.

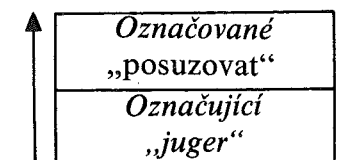
Kdyby slova měla reprezentovat především dané pojmy, měla by všechna, od jazyka k jazyku, co do smyslu přesné korespondence; tak tomu však není. Ve francouzštině se u slova *louer (une maison)* „pronajmout (si) (dům)“ nerozlišuje, zda jde o „pronajmutí si“ nebo o „pronajmutí někomu“, zatímco v němčině se užívají termíny dva, *mieten* „pronajmout si“ a *vermieten* „pronajmout něco někomu“; o přesnou korespondenci hodnoty tu tedy nejde. Německá slovesa *schätzen* „oceňovat“ a *urteilen* „posuzovat“ představují úhrn významů, které přibližně odpovídají významům francouzských slov *estimer* „oceňovat“ a *juger* „posuzovat“, avšak tato korespondence v mnoha ohledech neplatí.

[162] Zvláště nápadné příklady nabízí flexe. Distinkce časů, jež se nám jeví tak důvěrně známá, je některým jazykům cizí. Hebrejščina nerozlišuje ani docela základní rozdíl mezi časem minulým, přítomným a budoucím. V pragermánštině není vlastní tvar k vyjádření futura a prohlásit, že se vyjadřuje pomocí přítomného, není správné, neboť hodnota přítomného není v germánštině táž jako v jazycích, které vedle přítomného mají i futurum. Slovanské jazyky rozlišují pravidelně dva slovesné vidy: perfektivum // reprezentuje děj v jeho celistvosti, jako bod a vně jakéhokoliv vývoje; imperfektivum děj ukazuje v jeho průběhu a v linii časové. Francouzovi dělají tyto kategorie potíže, protože je jeho jazyk nezná; kdyby byly dány předem, bylo by tomu jinak. Místo *idejí* daných předem nacházíme však ve všech těchto případech *hodnoty* plynoucí ze systému. Řekneme-li, že odpovídají pojmům, rozumíme tím, že tyto pojmy jsou jen čistě diferenční, že nejsou vymeze-

^a Pozn. překl. V poznámkách studentů se místo v textu uváděné *hodnoty* vyskytuje často výraz *smysl*. V této souvislosti jsou zajímavé poznámky obou editorů svědčící o potížích s kolacionováním textů: „Myslím, že jsem tuto záhadu rozřešil: *význam* a *smysl* jsou synonymní a jeho *okolím* znamená příležitost, kontext, a ne vztahy, které hodnotu, jak by se zdálo, vytvářejí“ (A. Sechehaye) — „De Saussure vlastně *význam* nikdy nedefinoval“ (Ch. Bally). Poznámky byly vepsány do rukopisů při jejich edici (Engler 1883). Srov. poznámku De Maurovu 231.

ny pozitivně svým obsahem, ale negativně svými vztahy k ostatním termínům systému. [Jejich nejpřesnější charakteristikou je, že jsou tím, čím ostatní nejsou.]^a

A tak nám vyvstává skutečná interpretace znakového schématu.

pak znamená, že pojem „posuzovat“ je ve francouzštině spojený s akustickým obrazem *juger*; zkratka symbolizuje se tu význam. Rozumí se však samo sebou, že tento pojem v sobě nic počátečního nemá, že je jen pouhou hodnotou, určenou svými vztahy k jiným podobným hodnotám, a že by bez nich význam neexistoval. Když prostě řeknu, že určité slovo něco znamená, a mám přitom na mysli asociaci akustického obrazu s pojmem, provádím tím operaci, jež může být do určité míry přesná a může dát určitou představu o skutečnosti. V žádném případě však tento jazykový fakt takto nevyjádřím co do jeho podstaty a rozsahu.²³²

§ 3. JAZYKOVÁ HODNOTA NAZÍRANÁ Z HLEDISKA MATERIÁLNÍHO²³³

[163] Je-li konceptuální část hodnoty vytvářena výlučně vztahy a rozdíly z hlediska ostatních termínů jazyka, lze totéž říci i o její materiální části. To, co je u slova důležité, není zvuk sám, ale fónické rozdíly umožňující toto slovo rozlišit od všech ostatních, protože právě rozdíly jsou nositeli významu.

Může to snad překvapovat, ale jak by mohl platit opak? Jelikož není žádný vokální obraz, který by tomu, co má říkat, odpovídal lépe než jiný, je zřejmé, dokonce i *a priori*, že žádný segment jazyka nebude moci v konečném pohledu být založen na něčem jiném než na neshodě s ostatním. *Arbitrární* a *diferenční* jsou dvě korelativní kvality.^b

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1897.

^b Pozn. překl. Do vydání *Kursu* editoři nepřejali závažnou a velmi vyhraněnou pasáž z autorových vlastních poznámek: „Konečným zákonem řeči je to (pokud to tak můžeme říci), že v ní nikdy neexistuje nic, co by mohlo tkvít v *jediném* termínu (jako přímý důsledek toho, že jazykové symboly nemají vztah k tomu, co mají označovat), a tedy že *a* nemůže bez pomoci *b* označovat nic [...] a stejně tak i *b* bez pomoci *a*; (čili) že obojí tudíž platí jen skrze svůj (vzájemný *rozdíl*, či) že neplatí ani *jediné*, ani skrze svou libovolnou součást (mám tu na mysli „kořen“ atd.), jinak než skrze stále totéž předivo vždy negativních rozdílů.“ (Engler 1903 N.)

Tuto korelativnost dobře ukazují změny jazykového znaku. Právě proto, že termíny *a* a *b* nejsou zásadně schopné dospět jako takové až na úroveň vědomí — což vždy vnímáme jen jako rozdíl *a/b* — uchovává si každý z těchto termínů volnou možnost se měnit podle zákonů, jež s jeho signifikativní funkcí^a nesouvisí. Genitiv plurálu českého slova *žen* žádným pozitivním znakem charakterizován není (viz str. 115), a přesto funguje dvojice tvarů *žena* : *žen* stejně dobře jako dvojice *žena* : *ženz*, která jí předcházela. Jde tu jen o rozdíl znaků; tvar *žena* má hodnotu jen proto, že je rozdílný.²³⁴

[164] Uvedme si ještě jeden příklad, který nám ukáže lépe, co je na funkci fónických rozdílů systematického: tvar *éphēn* „řikal jsem“ je v řečtině imperfektum a *éstēn* „postavil jsem se“ aorist, i když jsou tvořeny shodně; // první však náleží k systému indikativu přítomnosti *phēmi* „říkám“, zatímco žádný takový přítomník jako **stēmī* neexistuje. Právě vztah *phēmi* — *éphēn* totiž odpovídá vztahu mezi přítomkem a imperfektem (srov. *deiknými* „ukazují“ — *edeiknyn* „ukazoval jsem“) atd. Tyto znaky tedy fungují nikoliv díky své vnitřní hodnotě, ale díky své relativní pozici.

Je ostatně nemožné, aby zvuk, což je prvek materiální, náležel do jazyka sám o sobě. Pro jazyk je jen čímsi druhotným, materií, která je jazykem využívána. Tento rys nesměšování s konkrétním prvkem, o který se opírají, vykazují všechny konvenční hodnoty. Takže hodnotu mince neurčuje kov. Stříbrník, který má minimálně hodnotu pěti franků, obsahuje jen polovinu této částky ve stříbře, a podle toho, co je na něm vyražené, či podle toho, zda je na té či oné straně politické hranice, bude platit více nebo méně. O to víc toto platí v jazyce o označujícím: ve své podstatě není nikterak fónické či hmotné; a není vytvářeno svou materiální substancí, ale pouze rozdíly, které jeho akustický obraz oddělují od všech ostatních.²³⁵

[Tento princip je tak základní, že se uplatňuje u všech materiálních prvků jazyka, včetně fonémů.]^b Každý konkrétní jazyk skládá svá slova na základě systému zvukových prvků, z nichž každý tvoří jasně vymezenou jednotku a patří do množství, které je dokonale určité. Necharakterizuje je totiž, jak by se dalo předpokládat, jejich vlastní pozitivní kvalita, ale prostě jen skutečnost, že se mezi sebou nesměšují. Fonémy jsou především entity protikladové, relační a negativní.²³⁶

^a Pozn. překl. De Saussure termínu *funkce* užívá poměrně málo a bez přesného terminologického zakotvení, které do lingvistiky přišlo až později, zvláště v Pražské škole. Povšimněme si však toho, že vedle synonymního *fungování* (*fonctionnement*) a dost časté podoby slovesné (*fungovat*) jsou pojem i smysl *funkce* u něj běžné a samozřejmé, o čemž svědčí i jeho záliba v častém metaforickém užívání výrazu *jeu*, zde překládaného jako *souhra*.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1922.

Důkazem toho je volnost, kterou mluvčí má při vyslovování u hranice, jíž se zvuky jeden od druhého odlišují. Ve francouzštině například obecný zvyk vyslovovat ráčkované *r* nikomu nebrání, aby ho vyslovoval hrčivě. Jazyk tím nijak dotčen není, // vyžaduje jen rozdíl a ne, jak bychom se mohli nazdát, aby tento zvuk měl neměnnou kvalitu. Mohu toto francouzské *r* dokonce vyslovovat i jako německé *ch* ve slově *Bach, doch* atd., zatímco v němčině bych *r* místo *ch* použít nemohl, protože tento jazyk oba tyto prvky zná a musí je rozlišovat. [Stejně tak ani v ruštině není ve vztahu *t* a *t'* (měkké *t*) žádná volnost, protože by to vedlo ke směšování dvou zvuků v tomto jazyce rozlišených (srov. *govorit'* „mluvit“ a *govorit* „mluví“), větší volnost však může být ze strany *th* (aspirovaného *t*), protože tento zvuk v systému ruských fonémů nefiguruje.]²³⁷

Protože totožný stav věci konstatujeme i v jiném znakovém systému, tj. písmu, použijeme ho jakožto tertium comparationis k objasnění celé této otázky.²³⁸ Totiž:

(1) Znaky písma jsou arbitrární a mezi např. písmenem *t* a zvukem, který označuje, není žádný vztah.

(2) Hodnota písmen je čistě negativní a diferenční, takže táž osoba může psát *t* například v těchto variantách:

Podstatné je přitom jen to, aby se v písmu tento znak nesměšoval se znakem pro *l, d* atd.

(3) Hodnoty písma fungují jen skrze vzájemný protiklad uvnitř stanoveného systému, složeného z určitého počtu písmen. Tento rys je těsně spjatý s druhým, není s ním však totožný, neboť oba dva závisejí na prvním. Protože je grafický znak arbitrární, má jeho forma jen malou či spíše nemá jinou než tu důležitost, která je do něj v rozmezí systému vkládána.

(4) Prostředek užívaný k vytváření tohoto znaku je zcela libovolný, // protože není pro systém zajímavý (i toto vyplývá z prvního rysu). Zda napíšu písmena bíle nebo černě, ploše nebo plasticky, perem nebo dlátem, nemá pro jejich význam žádnou důležitost. [166]

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1929.

§ 4. ZNAK NAZÍRANÝ VE SVÉ ÚPLNOSTI²³⁹

Všechno, co bylo až dosud řečeno, vede k závěru, že v jazyce existují pouze rozdíly. Ba co víc: určitý rozdíl obecně předpokládá pozitivní termíny, mezi nimiž se vytváří; avšak v jazyce existují pouze rozdíly bez pozitivních termínů. Ať už si všimáme označovaného nebo označujícího, jazyk nemá ani ideje, ani hlásky, které existovaly před systémem jazyka, ale jen konceptuální a fónické rozdíly,²⁴⁰ které z toho systému vyplynuly. To, co je na znaku z ideje, nebo fónického, není tak důležité jako to, co je v ostatních znacích, které jsou kolem něj. Důkazem toho je to, že hodnotu termínu lze pozměnit, a přitom se jeho smyslu či hlásek ani nedotknout, a to jen tím, že se pozmění některý jeho sousední termín (viz str. 143—4).²⁴¹

Avšak prohlásit, že všechno je v jazyce negativní, je správné jen potud, pokud nazíráme označované a označující odděleně; pokud však uvažujeme znak v jeho celistvosti, nacházíme cosi, co je svého řádu pozitivní. Systém jazyka je řadou rozdílů hláskových, jež je kombinována s řadou rozdílů v idejích, avšak vztažení jistého množství akustických znaků ke stejnému množství úseků v myšlenkové mase plodí systém hodnot; a právě tento systém vytváří uvnitř každého znaku účinný svazek mezi fónickými a psychickými prvky. Třebaže jsou označované a označující každé samo o sobě čistě diferenční a negativní, je jejich kombinace faktem pozitivním; [je to dokonce jediný druh faktů, které jazyk má, // neboť instituci jazyka je vlastní právě udržování paralelismu mezi těmito dvěma řady rozdílů.]²⁴²

V tomto ohledu jsou charakteristické jisté diachronní fakty. Jsou to ty nesčetné případy, kdy změna označujícího vede ke změně ideje a kdy je zřejmé, že suma rozlišených idejí odpovídá sumě různých znaků. Pokud se fonetickou změnou dva termíny smísí (např. francouzské *décépité* = latinské *decrepitus* a francouzské *décépi* z latinského *crispus*, srov. str. 111—2), budou i příslušné ideje mít sklon se směřovat, pokud to aspoň trochu bude možné. A pokud se termín diferencuje (jako například francouzské *chaise* „židle“ a *chaire* „katedra, kazatelna“)? Vzniklý rozdíl bude určitě jevit sklon k tomu, se stát významovým,²⁴³ přičemž nemusí uspět hned napoprvé, ba nikdy. [A naopak, každý rozdíl ze strany ideje rozeznávaný myslí usiluje o vlastní vyjádření odlišným označujícím, zatímco dvě ideje, které se v myslí už dále nerozlišují, směřují k tomu, v tomtéž označujícím splývat.]^b

Pokud mezi sebou srovnáváme dva znaky jakožto pozitivní termíny, nelze již mluvit o rozdílu. Tento výraz by tu nebyl vhodný, neboť se uplatňuje

^a Pozn. překl. Srov. Engler 1949 a též pozn. De Maurova.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1957.

jen při srovnávání dvou akustických obrazů, např. *otec* a *matka*, nebo dvou idejí, např. ideje „otce“ a ideje „matky“. Dva znaky obsahující každý²⁴⁴ určité označované a označující nejsou rozdílné, jsou jen různé. Mezi nimi je jen protiklad. Veškerý mechanismus řeči, o němž budeme mluvit dále, spočívá na rozdílech tohoto druhu a na fónických²⁴⁵ a konceptuálních rozdílech, které tyto protiklady implikují.

To, co platí o hodnotě, platí také o jednotce (viz str. 137). Je to úsek mluvního řetězu, který odpovídá určitému pojmu; obojí je čistě diferenční povahy.

Pokud ho aplikujeme na jednotku, lze tento princip diferenciaci // formulovat takto: *rysy jednotky splývají se samou jednotkou*. Vše to, co v jazyce, stejně jako v každém jiném sémiologickém systému odlišuje znak, je i tím, co ho vytváří. Rys je dán rozdílem, stejně jako je jím dána hodnota i jednotka.

Jiným a dost paradoxním důsledkem téhož principu je i toto: to, čemu se obecně říká „gramatický fakt“, odpovídá v konečném pohledu definici jednotky, neboť vždy vyjadřuje protiklad termínů; tento protiklad se totiž jeví jako zvlášť významný, srov. například tvoření německého plurálu typu *Nacht* : *Nächte* „noc : noci“. Každý z termínů přítomných v tomto gramatickém faktu (singulár bez umlautu a koncového *-e* v protikladu k plurálu s umlautem a koncovým *-e*) je sám vytvářen souhrou celé řady protikladů uvnitř systému. Vzaty izolovaně nejsou ani tvar *Nacht*, ani tvar *Nächte* ničím, protiklad je tu tedy vším.^a Vztah *Nacht* : *Nächte* lze jinými slovy vyjádřit algebraickou formulí *a/b*, kde *a* a *b* nejsou prosté termíny, ale vyplývají každý ze souboru vztahů. Jazyk je takřikajíc algebrou, jež má jen komplexní termíny. Mezi protiklady, které obsahuje, jsou některé významnější než jiné, avšak jednotka a gramatický fakt jsou jen odlišná jména k označení rozmanitých aspektů téhož obecného faktu: souhry jazykových protikladů. Platí to do takové míry, že bychom k problému jednotek mohli docela dobře přistoupit tak, že si napřed všimneme gramatických faktů. Zaměříme-li se na takový protiklad jako *Nacht* : *Nächte*, budeme se i ptát, jaké jednotky se tohoto protikladu účastní. Jde tu jen o tato dvě slova, nebo o celou řadu podobných slov; o *a* a *ä*, nebo o všechny singuláry a plurály atd.?

Jednotka a gramatický fakt by se nesměšovaly, kdyby jazykové znaky vytvářelo něco jiného než rozdíly. Avšak protože jazyk je tím, čím je, // nenalezneme v něm nic jednoduchého, ať k němu přistoupíme z té či oné strany;

^a Pozn. překl. Vedle již dříve zmiňovaného rozdílu však de Saussure v přednáškách často opakovaně zdůrazňoval také: „Všechno je vztah: jednotky vyděluje až myšlení . . .“ „Tudíž tyto jevy jsou vztahy mezi vztahy.“ A vztah řekl i zde, nikoliv rozdílu. (Engler 1968 B.)

[167]

[168]

[169]

všude a vždy jde o tutéž komplexní rovnováhu termínů, které se vzájemně podmiňují. Jinými slovy, *jazyk je forma, a nikoliv substance* (viz str. 140).^a Tuto pravdu nelze dostatečně docenit, neboť všechny omyly naší terminologie, všechny naše nesprávné způsoby označování věcí jazyka pocházejí z toho bezděčného předpokladu, že ve fenoménu jazyka musí být nějaká substance.

PÁTÁ KAPITOLA

Syntagmatické a asociativní vztahy

§ 1. DEFINICE²⁴⁶

[170] V daném jazykovém stavu tedy vše spočívá na vztazích. Jak fungují?

Vztahy a rozdíly mezi jazykovými termíny se větví do dvou zřetelných oblastí, z nichž každá dává vzniknout jistému řádu hodnot. Protiklad mezi těmito dvěma řády umožňuje lepší pochopení povahy každého z nich. Od-povídají dvěma formám naší mentální činnosti, a oba jsou pro život jazyka nepostradatelné.

Z jedné strany vstupují v promluvě^b slova mezi sebou v důsledku svého sřetení do vztahů založených na lineárním charakteru jazyka, a ten vylučuje možnost vyslovení dvou prvků zároveň (viz str. 100).^c V řetězu mluvy se tyto prvky řadí jedny za druhé. Takovéto kombinace, které se opírají o rozsah, lze nazvat *syntagmaty*.^{d 247} Syntagma se tudíž vždy skládá ze dvou nebo více následných jednotek^e (např. francouzské *re-lire* „znovu číst“, *con-*

^a Pozn. překl. Přímou takto doslova tento výrok od de Saussura nepochází, srov. pozn. ke str. 130.

^b Pozn. překl. V záznamu přednášek je tu všude uváděno *mluva (parole)*, a ne bezdůvodně dosa-zené *promluva (discours)* (Engler 1983 P, S, C).

^c Pozn. překl. Výše uvedený „lineární charakter jazyka“, věcně nesprávný, nepochází od de Saussura, který tu všude mluví samozřejmě o *mluvě*. — Srov. dále i autorem připomínaný paralelismus a pluralitní pojetí syntaxe: „Tato otázka pořadí nižších jednotek ve slově se přesně vztahuje k otázce místa slov ve větě: je to otázka *syntaxe*, třebaže jde o sufixy; je to jiný druh syntaxe, ale i ten tvoří celek! Veškerá syntax se vztahuje k principu tak elementárnímu, že se zdá být až dětinské ho připomínat: je to lineární povaha jazyka...“ (Engler 1985 R.)

^d Ed. Je téměř zbytečné upozorňovat na to, že studium *syntagmat* nelze směřovat se *syntaxí*; ta, jak uvidíme na str. 163 a násl., je jen částí studia *syntagmat*.

^e Pozn. překl. De Saussure ovšem mezi členy syntagmatu předpokládá *vztah*, srov.: „Následují-li (tj. jednotky) za sebou a nevykazují mezi sebou žádný vztah, syntagmatem je nenazveme, ... ale syntagma tvoří několik následných jednotek, které mají mezi sebou (nebo k celku) vztah.“ (Engler 1989 C.)

tre tous „proti všem“, *la vie humaine* „lidský život“, *Dieu est bon* „Bůh je dobrý“; *s'il fait beau temps, nous sortirons* „bude-li hezky, půjdeme ven“ atd.). V syntagmatu // nabývá termín svou hodnotu jen proto, že stojí v protikladu k tomu, co předchází nebo co následuje, nebo k obojímu. [171]

Z druhé strany, vně promluvy, se ta slova, jež mají něco společného, v paměti navzájem asociují, a vytvářejí se tak skupiny, v nichž vládnou značně různé vztahy. Tak například francouzské slovo *enseignement* „vyučování“ nevědomky vyvolává v mysli spoustu dalších slov (*enseigner* „učit“, *renseigner* „informovat“ atd., nebo *armement* „zbrojení“, *change-ment* „změna“ atd., popřípadě *éducation* „vzdělání“, *apprentissage* „vyučení“), která po té či oné stránce mají všechna mezi sebou něco společného.

Vidíme, že takovéto koordinace jsou zcela odlišného druhu než předešlé. Neopírají se o rozsah a jejich sídlo je v mozku; jsou součástí vnitřní zásobnice, jíž se u každého jedince konstituuje jazyk. Nazveme je *asociativními vztahy*.²⁴⁸

Syntagmatický vztah je vztah *in praesentia*; spočívá na dvou nebo více termínech, které jsou v určité faktické řadě přítomny zároveň. Asociativní vztah naopak sjednocuje ve virtuální mnemonickou řadu termíny *in absentia*.^a

Vzhledem k tomuto dvojímu hledisku^b je jazyková jednotka srovnatelná s určitou součástí budovy, například se sloupem. Ten je na jedné straně v jistém vztahu k architrávu, který podpírá, a toto uspořádání dvou jednotek zároveň v prostoru přítomných připomíná syntagmatický vztah; je-li však tento sloup na druhé straně dórský, vyvolává v mysli srovnání s ostatními řády (iónským, korintským atd.), a to jsou prvky, které v tomto prostoru přítomny nejsou: to je vztah asociativní.

Každý z obou těchto řádů koordinace si žádá několik konkrétních poznámek.

^a Pozn. překl. De Saussure tu pro potřeby analýzy textu připomíná v přednáškách souhrnu obojí vztahů: „Okolí slova je třeba rozlišit syntagmaticky i asociativně. Na svém místě v syntagmatu slovo funguje v důsledku toho, že má začátek a konec, i v důsledku toho, že před ním a za ním musejí stát jiná slova.“ (Engler 2000 D.)

^b Pozn. překl. V 2. i 3. kursu uváděl již de Saussure takovýto přehled vztahů (Engler 1998 R, C):

Zásobnice (pokladnice)	Promluva (řetěz)
— jednotky <i>asociativní</i> — skupiny ve smyslu <i>čeledi</i>	— jednotky <i>promluvové</i> (tj. ty, jež vznikají v promluvě) — skupiny ve smyslu <i>syntagmat</i>

§ 2. SYNTAGMATICKÉ VZTAHY²⁴⁹

[172] Naše příklady na str. 150—1 již naznačují, že pojem syntagmatu se nevztahuje jen na slova, ale i na skupiny slov, na komplexní jednotky všech dimenzí a každého rozsahu (slova složená, odvozená, větné členy, celé věty).

Nestačí uvažovat vztah, který různé části syntagmatu mezi sebou sjednocuje (například francouzské *contre* „proti“ a *tous* „všichni“ do *contre tous* „proti všem“, nebo *contre* a *maître* „mistr“ do *contremaître* „díleňský mistr“), je třeba brát v úvahu i to, co váže celek k jeho součástí (například *contre tous* na jedné straně v protikladu ke *contre* a na druhé straně k *tous*, či *contremaître* v protikladu ke *contre* a *maître*).

Na tomto místě by bylo možné vznést námitku. Charakteristickým typem syntagmatu je věta; patří však do mluvy a ne do jazyka (viz str. 50). Nevylývá z toho, že i syntagma se podřizuje mluvě? Podle našeho názoru nikoliv. To, co je mluvě vlastní, je volnost kombinací; je třeba se tudíž ptát, zda všechna syntagmata jsou stejně volná.^a

Nacházíme především velké množství výrazů, které náležejí jazyku.^b Jsou to hotová rčení, na nichž úzus zakazuje cokoliv měnit, i když u nich po určité úvaze významové součásti lze rozlišit (srov. francouzské *à quoi bon?* „pročpak?“, *allons donc!* „ale jděte!“ atd.). Stejně je to, třebaže v menší míře, i u takových výrazů, jako je francouzské *prendre la mouche* „hned se rozčilovat“, *forcer la main à quelqu'un* „zatlačit někoho ke zdi“, *rompre une lance* „lámat kopí (za někoho)“, nebo ještě *avoir mal à (la tête* atd.) „mít bolesti (hlavy atd.)“, *à force de (soins* atd.) „díky (péči atd.)“, *que vous en semble?* „co o tom soudíte?“, *pas n'est besoin de* „není třeba (něčeho)“ atd., jejichž obvyklá povaha vyplývá ze zvláštností jejich významu či jejich syn-

^a Pozn. překl. V přednáškách je toto místo jasnější, de Saussure tu explicitně předvídá takto možnou chybu v úsudku a zdánlivě směřování distinkce *jazyk—mluva* ve snaze pochopit distinkci *syntagma—asociace*, protože i jazyk zná do jisté míry syntagmatické vztahy (Engler 2011 C, D, S). A tuto dvojí povahu syntagmatických vztahů pak vysvětluje: „Vezmeme-li slova, gramatické formy, je toto vše ustáleno ve stavu, který je dán v jazyce. Vždy tu však jde i o onen individuální prvek, jímž je kombinace ponechávána na volbě každého mluvčího, k vyjádření jeho myšlenky ve větě. Tato kombinace náleží mluvě, neboť je provedením.“ (Engler 2012 C.) Poslední věta textu knihy, představující určitý myšlenkový skok, pochází od editorů. O kus dál autor raději znovu zdůrazňuje: „V každém případě jsou mezi fakty, jež náležejí jazyku, i syntagmata.“ Vědom si však složitosti této otázky, která v jednom smyslu vyúsťuje do problému toho, co vlastně lze (už) považovat za *ustálené*, předesílá této poslední větě ohodnocení: „Na rozmezí těchto oblastí tu jde totiž o cosi delikátního. Je to otázka, jejíž rozřešení je obtížné.“ (Engler 2013 C.)

^b Pozn. překl. V přednáškách však šel de Saussure dál: „Ale existuje pravděpodobně i celá řada vět, které patří do jazyka.“ (Engler 2013 D.)

taxe.^{250 a} Tyto obraty^a nelze improvizovat, jsou dodávány tradicí hotové. [Lze tu uvést i slova, která se sice dají dokonale analyzovat, která jsou však // charakterizována určitou morfologickou anomálií, jež se udržuje pouhou silou úzu (srov. francouzské *difficulté* „obtížnost“ proti *facilité* „snadnost“ atd., *mourrai* „umřu“ proti *dormirai* „budu spát“ atd.)].^b

To však není všechno; jazyku, a nikoliv mluvě je třeba přisoudit všechny typy syntagmat, jež jsou konstruovány podle pravidelných formulí.^c Protože v jazyku není ve skutečnosti nic abstraktního,^d existují tyto typy jen tehdy, je-li v něm zaregistrováno dostatečné množství jejich výskytů.^{250 b} Objeví-li se v mluvě takové slovo jako francouzské *indécorable* „nevyzdobitelný“ (viz str. 195 a násl.), předpokládá určitý typ, který zase sám není možný jinak než skrze vzpomínku na dostatečné množství slov podobných, která náležejí k jazyku (např. *impardonnable* „neodpustitelný“, *intolérable* „nesnesitelný“, *infatigable* „neúnavný“ atd.). Přesně stejná je situace u vět a slovních skupin vytvářených na pravidelných vzorcích. Takové kombinace^e jako *la terre tourne* „země se otáčí“, *que vous dit-il?* „co vám říká?“ atd. odpovídají obecným typům, jež zase nacházejí svou oporu v jazyce v podobě konkrétních vzpomínek.²⁵¹

^a Pozn. překl. Editori tu sice většinu frazeologických (*idiomatických*) příkladů doplnili sami, jak uvádí podle Englera De Mauro, avšak jistě oprávněně a jednoduchou extrapolací k vlastním autorovým příkladům z oblasti kompozit. Srov. zápisky E. Constantina, jednoho ze studentů: „V každém případě jsou však mezi fakty, které náležejí jazyku, i syntagmata.“ (Engler 2013 C.) Závažnější však je, že z téhož pramene nepřejali a nezveřejnili tuto myšlenku: „Z dalších je to celá řada vět, jež jsou pro jazyk zcela hotové.“ (Ibidem.) — V 2. kursu mluví de S. i o *typech syntagmat*, jež lze chápat jako *modely v jazyku*, a tudíž odlišné od syntagmat čistě textových, v mluvě: „Mluvíme výlučně syntagmaty a pravděpodobný mechanismus tu je takový, že máme tyto typy syntagmat v hlavě a asociální skupinu zapojujeme až v okamžiku jejich použití.“ (Engler 2010 B.) Srov. i dál vlastní text.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 2017.

^c Pozn. překl. Takto to de Saussure ani zdaleka neřekl, jde o extrapolaci editorů. Místo jejich apodiktické formulace tu naopak naznačuje jen dohad a opět připomíná rozdíl mezi abstraktním schématem a jeho realizací, tj. generováním konkrétního syntagmatu: „Mluvíme výlučně v syntagmatech a pravděpodobným mechanismem tu bude, že v hlavě máme typy syntagmat a že v okamžiku jejich použití zapojujeme skupinu asociací.“ (Engler 2019 R.) Potvrzuje to i verze citovaná výše.

^d Pozn. překl. Tato nešťastná poznámka, která protřečí celému smyslu pojmu jazyka, pochází od editorů. De Saussure naopak abstraktnost jazyka mohokráť zdůrazňoval, srov. např. tuto pasáž: „Pozorováním jazyků vyvodí (tj. lingvista) to, co je univerzální. Bude mít tudíž před sebou soubor abstrakcí: a to bude jazyk . . .“ (Engler 429 D.) Tuto zásadní povahu je ovšem třeba lišit, jak sám dělá (srov. str. 47), od psychické povahy znaků.

^e Pozn. překl. De Saussure tu všude mluví příznačně a v matematickém smyslu o *variáci*, srov. pozn. 250b.

[173]

Je však třeba si uvědomit, že v oblasti syntagmatu není ostrý předěl mezi faktem jazyka, jenž je známkou kolektivního úzu, a faktem mluvy, jenž závisí na individuální volnosti. V celé řadě případů je obtížné určitou kombinaci jednotek zařadit, neboť k jejímu vytvoření se sešly faktory obojího druhu, a to v těžko rozlišitelných proporcích.

§ 3. ASOCIATIVNÍ VZTAHY²⁵²

Skupiny vytvářené mentální asociací^a se neomezují jen na to, že sblížíjí ty termíny, které vykazují něco společného; mysl vnímá i povahu vztahů, které je v každém jednotlivém případě vážou k sobě, a vytváří tak i stejné množství řad asociací, kolik je různých vztahů. Tak např. ve francouzských termínech *enseignement* „učení“, *enseigner* „učit“, *enseignons* „učíme“ atd. je všude společný prvek, kmen. Avšak // slovo *enseignement* může být implikováno i v řadě založené na jiném společném prvku, sufixu (srov. *enseignement* „učení“, *armement* „zbrojení“, *changement* „změna“ atd.); taková asociace může také spočívat jen na pouhé analogii označovaných (*enseignement* „učení“, *instruction* „poučení“, *apprentissage* „vyučení“, *éducation* „vzdělání“ atd.), nebo naopak na prosté shodě akustických obrazů (např. *enseignement* a *justement* „správně“).^b Takto dojde někdy ke dvojí shodě smyslu i formy, někdy však buď jen formy, nebo jen smyslu. Jakékoliv slovo vždy dokáže evokovat vše, co se s ním může tím či oním způsobem asociovat.^c

^a Pozn. překl. Autor tu v přednáškách rámcem asociací a jejich potřebu shrnuje takto: „Kdyby [nebylo] oně masy forem [ve vnitřní pokladnici], která skládá u každého jednotlivce jazyk, byl by v každé hlavě chaos a mluva a řeč by byly nemyslitelné. Nutnost určité klasifikace toho či onoho řádu je nutnost *apriorní*, a ani přitom nemusíme klást do popředí psychologii. Jakožto první prvek tohoto řádu je třeba uvést: prvopočáteční *asociaci mezi formou a ideou* a skupinou idejí a pak další asociaci, bez které by ta první nemohla existovat: *asociaci formy a formy*, forem mezi sebou.“ (Engler 2024 R.)

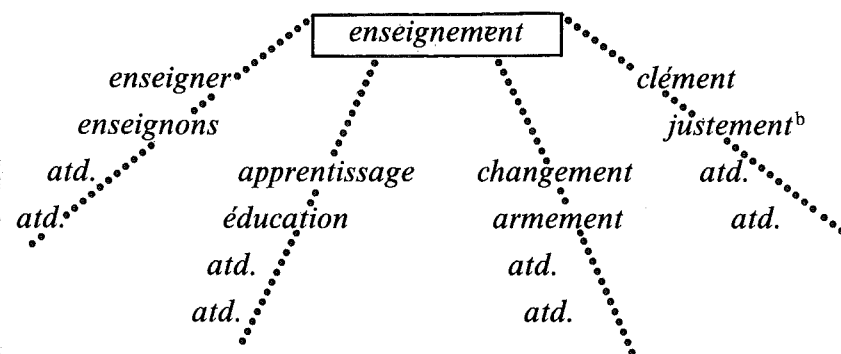
^b Ed. Tento poslední případ je řídký a lze ho chápat jako mimořádný, neboť mysl přirozeně zavrhne asociace, jež by mohly srozumitelnost promluvy zamlžit; jeho existenci však dokazuje nižší kategorie slovních hříček budujících na absurdním zmatku, který může povstat z pouhé čisté homonymie, jako když se např. ve francouzštině řekne *Les musiciens produisent les sons et les grainetiers les vendent* („Hudebníci produkují zvuky/otruby a semenáři je prodávají“). Tento případ je třeba odlišit od případu, kdy asociace, jinak dobrá, se může opřít o sblížení idejí (srov. francouzské *ergot*: *ergoter* „kohoutí ostruha: hašteřit se“, nebo německé *blau*: *durchblauen* „modrý: zmalovat (někoho)“). Jde tu pak o novou interpretaci jednoho z obou termínů, což jsou případy lidové etymologie (viz str. 201). Tato skutečnost je zajímavá pro svůj sémantický vývoj, z hlediska synchronního však prostě spadá do kategorie *enseigner*: *enseignement*, která je zmiňována výše.

^c Pozn. překl. Srov. tu ještě autorem zdůrazňovanou představu *celku*, jakkoliv je složitý: „V této mase prvků, již máme virtuálně, avšak účinně k dispozici, tvoříme asociace: každý prvek nám připomíná jiný, tj. vše, co je podobné i určitým způsobem nepodobné, vystupuje kolem každého slova, jinak by mechanismus jazyka nebyl možný.“ (Engler 2038 R.)

Zatímco syntagma vyvolává okamžitě představu pořadí a určitého počtu prvků, termíny asociativní čeledi nevystupují ani v určitém množství, ani v určeném pořadí.^a Asociujeme-li ve francouzštině *désir-eux* „toužící, žádostivý“, *chaleur-eux* „parný, vroucí“, *peur-eux* „bázlivý, bojící se“ atd., nemůžeme dopředu říci, jak velké množství slov se nám paměti připomene, ani v jakém pořadí se objeví. Daný termín je jako střed konstelace, to jest jako bod, v němž se sbíhají jiné koordinované termíny, jejichž celkové množství je neurčité (viz schéma níže).²⁵³

Z těchto dvou charakteristik asociativní řady, tj. neurčitého pořádku a nevymezeného počtu,^b lze však vždy ověřit jen první; druhá může chybět. Právě k tomu // dochází v charakteristickém typu tohoto druhu seskupení, v paradigmatech flexe. V latinských slovech *dominus*, *domini*, *dominō* „pán, pána, pánovi“ atd. máme takovou asociativní skupinu tvořenou společným prvkem, nominálním tématem *domin-*, avšak tato řada není nevymezená jako řada *enseignement*, *changement* atd.

[175]

^a Pozn. překl. Podle zápisků z přednášek tu mluví autor přímo o nekonečném množství asociativních skupin (Engler 2033 G).

^b Pozn. překl. De Saussure však mluví ještě o *třetí* charakteristice, která je ve formulaci editorů přítomná jen implicitně, srov.: „V těchto asociativních skupinách je jeden prvek invariabilní a jeden prvek variabilní“ (Engler 2039 G); jiné zápisky tu místo „jeden prvek“ mají „cosi“. Z udávaných příkladů (např. *dominus*, *domini*, *dominō* atd.) je jasné, že přesnější tu je mluvit o aspoň jednom prvku variabilním, nebo přímo o více prvcích.

^c Pozn. překl. *clément* „shovívavý“, *justement* „správně“.

Počet případů je u řady *dominus* atd. určitý, naproti tomu jejich pořadí prostorově uspořádáno není. Radí-li je gramatik spíše tím než oním způsobem, jde o čistě arbitrární akt; ve vědomí mluvčích nominativ nikterak prvním pádem skloňování není; a jednotlivé termíny se podle okolností mohou vypořádat v tom či onom pořadí.²⁵⁴

ŠESTÁ KAPITOLA Mechanismus jazyka

§ 1. SYNTAGMATICKÉ SOLIDARITY²⁵⁵

[176] Soubor fónických²⁵⁶ a konceptuálních rozdílů, jež konstituují jazyk, tedy vyplývá ze srovnání dvojího druhu; takovéto sblížování je někdy asociativní, jindy syntagmatické. [Seskupení jednoho i druhého řádu jsou do značné míry vytvářena jazykem, a právě tento soubor uzuálních vztahů konstituuje jazyk a řídí jeho fungování.

Na této organizaci poutají naši pozornost především *syntagmatické solidarity*: téměř všechny jednotky jazyka závisejí buď na tom, co je v mluvním řetězu obklopuje,^a nebo na po sobě jdoucích částech, jimiž jsou samy skládány.

Dostatečně to ukazuje tvoření slov.^b Taková jednotka jako francouzské slovo *désireux* „žádnostivý, toužící“ se rozkládá ve dvě nižší jednotky (*désir-eux*), nejsou to však dvě nezávislé části, které jsou prostě připojeny jedna k druhé. Je to produkt, kombinace dvou solidárních prvků, které nabývají svou hodnotu jen díky svému vzájemnému působení ve vyšší jednotce (*désir* × *eux*). Sufix přitom sám o sobě neexistuje; místo v jazyce mu dává až řada uzuálních termínů jako *chaleur-eux* „parný“, *chanc-eux* „šťastný“ atd. Ale ani kmen není sám autonomní, existuje jen v důsledku kombinace se sufixem; např. ve slově *roul-is* „kymáčení“ není // prvek *roul-* bez následujícího sufixu ničím. [Celex platí v důsledku svých částí, a stejně tak části platí na základě svého místa v celku; proto je tedy syntagmatický vztah částí k celku stejně důležitý jako vztah částí mezi sebou.]²⁵⁷

^a Pozn. překl. V přednáškách tu autor sám výraz „co je obklopuje“ vykládá a rozlišuje: „Syntagmatický je to *kontext*, to jest kontext je to, co předchází a následuje. Asociativně to je současnost (simultanéité) v důsledku svazku s vědomím, nikoliv v prostoru.“ (Engler 2000 D.) K širší povaze syntagmatiky a vztahu k syntaxi srov. pozn. na str. 166.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 2045—47.

^c Pozn. překl. Srov. Engler 2053 a též pozn. De Maurovu.

Jde tu o obecný princip, který se potvrzuje ve všech typech syntagmat vyjmenovaných výše, na str. 152, a vždy se týká širších jednotek, složených z jednotek omezenějších, přičemž je mezi obojími jednotkami vztah vzájemné solidarity.

[Jazyk sice má i jednotky nezávislé, bez syntagmatických vztahů buď ke svým částem, nebo k jiným jednotkám. Ekvivalenty vět jako je francouzské *oui* „ano“, *merci* „díky“ atd. to dobře ilustrují. Tato skutečnost, jinak výjimečná, však obecný princip ohrozit nedokáže.]^a Zpravidla nemluvíme prostřednictvím izolovaných znaků, ale skupin znaků, organizovanými masami, které jsou samy znaky. V jazyce se všechno vrací k rozdílům, ale také k seskupením.^b Tento mechanismus, který spočívá v souhře po sobě jdoucích termínů, připomíná fungování stroje, jehož součástky na sebe působí navzájem, třebaže jsou rozmístěny jen v jediné dimenzi.

§ 2. SOUČASNÉ FUNGOVÁNÍ OBOU DRUHŮ SESKUPENÍ²⁵⁸

Mezi takto vymezenými syntagmatickými seskupeními je vztah interdependence; podmiňují se navzájem. Koordinace v prostoru ve skutečnosti přispívá k tvorbě koordinací asociativních, a ty jsou zase zapotřebí k analýze částí syntagmatu.

Posuďme francouzské kompozitum *dé-faire* „rozdělat“. Můžeme je znázornit // v horizontálním pásu, jež představuje mluvní řetěz:

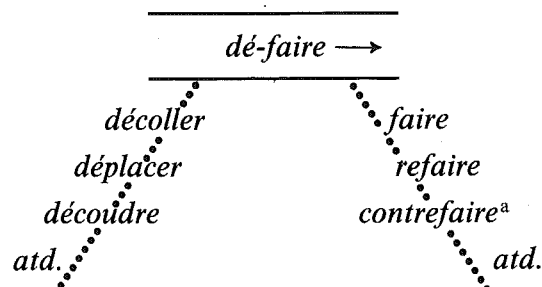
[178]

dé-faire →

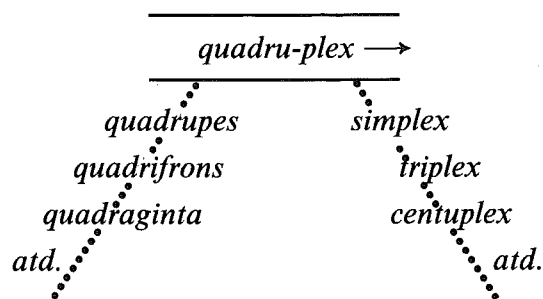
^a Pozn. překl. Srov. Engler 2055—57.

^b Pozn. překl. Srov. ještě: „Vše, co vytváří úhrn stavu jazyka, přísluší podle našeho názoru k teorii syntagmat a k teorii asociace.“ (Engler 2061 R.) Za zmínku stojí i to, že tu de S. užíval pro celou oblast názvu *syntagmatika*, který editoři nevyužili (Engler 2047 R).

Zároveň však, ale na jiné ose, existuje v podvědomí jedna či více asociativních řad obsahujících jednotky, které s tímto syntagmatem mají určitý společný prvek, např.

Stejně tak, jestliže je latinské *quadruplex* „čtyřnásobný“ syntagmatem, pak z toho důvodu, že se opírá o dvě asociativní řady:

Tato dvě slova, tj. *défaire* a *quadruplex*, lze rozkládat na nižší jednotky, jinými slovy jsou to syntagmata jen do té míry, do jaké lze kolem nich v ovzduší tušit tyto další formy. Například *défaire* by bylo nerozložitelné, kdyby

^a Pozn. překl. *Décoller* „odlepit“, *déplacer* „přemístit“, *découdre* „odpárat“, *faire* „(u)dělat“, *refaire* „předělat“, *contrefaire* „padělat“.

^b Pozn. překl. *Quadrupes* „čtyřnohý“, *quadrifrons* „čtyřčelý“, *quadraginta* „čtyřicet“, *simplex* „jednoduchý, jednotlivý, prostý“, *triplex* „trojitý, trojnásobný“, *centuplex* „stonásobný“.

z jazyka zmizely všechny ostatní formy obsahující *dé-* a *faire*. Byla // by to jen jednoduchá jednotka a její obě části by pak už nestály ve vzájemném protikladu. [179]

[Tímto způsobem si tedy ujasníme souhru tohoto dvojího systému v promluvě.]^a

Naše paměť uchovává v zásobě všechny typy více či méně složitých syntagmat bez ohledu na to, jakého druhu či rozsahu jsou, a v okamžiku jejich užití svou volbu provádíme tak, že necháme působit tyto asociativní skupiny. Řekne-li Francouz *marchons!* „pojdme!“, má nevědomky na mysli různé asociativní skupiny, v jejichž průsečíku se nachází syntagma *marchons!* To na jedné straně figuruje v řadě *marche! marchez!* „jdi! jděte!“, a danou volbu tu určuje právě protiklad *marchons!* a druhých tvarů; na druhé straně evokuje syntagma *marchons!* řadu *montons! mangeons!* „vylezme! jezme!“ atd., z jejíhož středu je vybíráno stejným postupem. U každé řady přitom víme, co je třeba variovat k dosažení diferenciace, jež se na žádoucí jednotku bude hodit. [Změníme-li vyjadřovanou ideu, k vyjádření jiné hodnoty bude třeba jiných protikladů; řekneme pak např. *marchez!* nebo i *montons!*]^b

Nestačí tedy prohlásit, postavíme-li se na pozitivní stanovisko, že volíme tvar *marchons!* proto, že znamená to, co chceme vyjádřit. Idea tu ve skutečnosti neevokuje určitou formu, ale celý latentní systém, díky jemuž dospíváme k protikladům, které jsou ke konstituování tohoto znaku nutné. Sám o sobě by znak vlastní význam neměl. Kdyby někdy tvary *marche! marchez!* přestaly proti *marchons!* existovat, padly by i určité protiklady a *ipso facto* by se změnila i hodnota tvaru *marchons!*

Tento princip se uplatňuje u syntagmat a vět všech typů, i těch nejsložitějších. V okamžiku, kdy vyslovujeme francouzskou větu *que vous dit-il?* „co vám (on) říká?“, variujeme v latentním syntagmatickém typu určitý prvek, např. *que te dit-il?* „co ti říká?“, *que nous dit-il?* „co nám říká?“ // [180] atd., a takovýmto způsobem se naše volba ustaluje na zájmenu *vous*. A tak v této operaci, sestávající z duševní eliminace všeho, co s sebou nepřináší žádoucí diferenciaci v žádoucím ohledu, zároveň působí asociativní seskupení a syntagmatické typy.

Tento proces fixace a volby naopak převládá i u nejmenších jednotek, ba i u fonologických prvků,²⁵⁹ jsou-li nadány hodnotou. Nemáme na mysli jen případy jako francouzské *petit* „malá“ (psáno *petite*) v protikladu k *peti*

^a Pozn. překl. Srov. Engler 2069.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 2073.

„malý“ (psáno *petit*), či latinské *domini* „pána“ v protikladu k *dominō* „pánovi“ atd., kde tento rozdíl náhodou spočívá na pouhém jednom fonému, ale příznačnější a jemnější fakty, kdy sám foném hraje v systému stavu jazyka určitou úlohu. Nemůže-li např. v řečtině *m*, *p*, *t* atd. stát nikdy na konci slova, znamená to, že jejich přítomnost nebo nepřítomnost v takovém místě má vliv na strukturu slova nebo věty. Ve všech případech tohoto druhu je izolovaná hláska, stejně jako ostatní jednotky, vybírána v důsledku dvojího mentálního protikladu. Například v imaginární skupině *anma* je hláska *m* v syntagmatickém protikladu k hláskám, které ji obklopují, a v asociativním protikladu ke všem, na které může mysl připadnout:^a

a n m a
v
d

§ 3. ABSOLUTNÍ A RELATIVNÍ ARBITRÁRNOST²⁶⁰

[Mechanismus jazyka je však možné představit z jiného, a to zvláště důležitého úhlu.]^b

[181] Základní princip arbitrárnosti znaku nebrání v rozlišování toho, co je v každém jazyce radikálně arbitrární, to jest nemotivované, a toho, co je takové jen relativně. Pouze část znaků // je absolutně arbitrární; u jiných dochází k jevu, který umožňuje v arbitrárnosti rozlišovat stupně, a nepotlačovat je přítom: *znak může být relativně motivovaný*.

Tak např. francouzské slovo *vingt* „dvacet“ a *dix-neuf* „devatenáct“ motivované nejsou, ale v různém stupni, neboť *dix-neuf* evokuje termíny, z nichž se skládá, a ještě další, které se s ním asociují, například *dix* „deset“, *neuf* „devět“, *vingt-neuf* „dvacet devět“, *dix-huit* „osmnáct“, *soixante-dix* „sedmdesát“ atd. Samy o sobě jsou *dix* a *neuf* ve stejné situaci jako *vingt*, ale *dix-neuf* je příklad na relativní motivovanost. Stejně je tomu u slova *poirier* „hrušeň“, jež připomíná jednoduché slovo *poire* „hruška“ a jehož sufix *-ier* nás v duchu dovádí k *cerisier* „třešeň“, *pommier* „jablko“ atd.; u slov jako

^a Pozn. překl. Editoři tu nepochopitelně vynechali slovo *hodnota*, kterého se tento výklad vlastně týká, srov. např.: „Libovolný prvek získává svou hodnotu vždy současně ze dvou seskupení. Mějme hlásku *m*. Její hodnota plyne: (1) z vnitřního protikladu se všemi dalšími prvky téhož řádu (*l*, *n* atd., tj. v uzavřeném systému, např. v daném jazyce), (2) z jejího syntagmatického užití, do něhož okamžitě vstupuje i prostorový ohled: odehrává se na určitém místě.“ (Engler 2087 G.)

^b Pozn. překl. Srov. Engler 2089.

frêne „jasan“, *chêne* „dub“ atd. nic podobného není. Srovnajme ještě *berger* „ovčák“, které je zcela nemotivované, a relativně motivované *vacher* „skoták“. Podobně i páry *géole* „vězení“ a *cachot* „žalář“, *hache* „sekera“ a *couperet* „sekáček“, *concierge* „domovník“ a *portier* „vrátný“, *jadis* „dávno“ a *autrefois* „kdysi“, *souvent* „často“ a *fréquentement* „hojně“, *aveugle* „slepý“ a *boiteux* „kulhavý“, *sourd* „hluchý“ a *bossu* „hrbatý“, *second* „druhý“ a *deuxième* „druhý (v řadě)“, německé *Laub* „listí“ a francouzské *feuillage* „listí“, francouzské *métier* „řemeslo“ a německé *Handwerk* „řemeslo“.^a Anglický plurál *ships* „lodě“ připomíná způsobem svého tvoření celou řadu slov jako *flags* „vlajky“, *birds* „ptáci“, *books* „knihy“ atd., zatímco *men* „muži, lidé“, *sheep* „ovce“ nepřípomíná nic. Řecké *dōsō* „dám“ vyjadřuje ideu futura znakem, který navozuje asociaci se slovy *lysō* „rozvážu“, *stēsō* „postavím“, *typsō* „udeřím“ atd., zatímco *eimi* „půjdu“ je zcela izolované.

Není teď vhodná příležitost zkoumat faktory, které v každém z těchto případů motivaci podmiňují; je však o to úplnější, o co je snažší syntagmatická analýza a o co jsou nižší jednotky zřetelnější. Zatímco některé formativní prvky jsou průhledné, jako např. *-ier* ve slově *poir-ier* oproti *ceris-ier*, *pomm-ier* atd., jsou i takové, jejichž význam je nejasný, anebo zcela nulový. Do jaké míry například odpovídá sufix *-ot* nějakému smyslovému prvku ve slově *cachot*?²⁶¹ Porovnáme-li slova jako francouzské *coutelas* „(kuchyňský) nůž“, *fatras* „hromada, směsice“, *platras* „rum (stavební)“, *canevas* „kana-va, říčice“, nabudeme jen neurčitý pocit, že *-as* je formativní prvek vlastní // substantivům, ale nebudeme ho moci určit blíže. Ani v příznivějších případech ostatně není motivace nikdy absolutní. Nejenomže jsou prvky motivovaného znaku samy arbitrární (srov. *dix* „deset“ a *neuf* „devět“ v *dix-neuf* „devatenáct“), ale ani hodnota celého termínu není nikdy rovna úhrnu hodnot jeho součástí: *poir* × *ier* se nerovná *poir* + *ier* (srov. str. 156).

Sám jev motivace lze vyložit principy, které byly uvedeny v předchozím paragrafu. Pojem relativní motivovanosti v sobě zahrnuje: (1) rozbor daného termínu, tudíž vztah syntagmatický; (2) poukaz na jeden či více dalších termínů, tudíž vztah asociativní. Není to nic jiného než mechanismus, v jehož důsledku se libovolný termín propůjčuje k vyjádření určité ideje. Až potud se nám jednotky jevily jako hodnoty, to jest jako prvky systému, a uvažovali jsme je zvláště v jejich protikladech; nyní budeme rozeznávat

^a Pozn. překl. Srov. vždy motivaci, kterou pro druhý člen dvojic nabízejí *cacher* „ukrýt“, *couper* „řezat, sekat“, *porte* „dveře, vrata“, *autre* + *fois* „jiný + -krát“, *fréquent* „častý, hojný“, *boiter* „kulhat“, *bosse* „hrb“, *deux* + *-ième* „dva + -(á)ť“, *feuille* „list“, německé *Hand* + *Werk* „ruka + práce“, *Cerise* „třešně“, *pomme* „jablko“, *vache* „kráva“.

solidarity, které je spojují. Patří k řádu asociativnímu i syntagmatickému a jsou to právě ony, které arbitrárnost omezují. Slovo *dix-neuf* je asociativně solidární s *dix-huit*, *soixante-dix* atd., a syntagmaticky je solidární se svými prvky *dix* a *neuf* (viz str. 156—7, 160). Tato dvojí relace mu propůjčuje část jeho hodnoty.

Vše, co souvisí s jazykem jakožto systémem, vyžaduje podle našeho přesvědčení, aby bylo posuzováno z tohoto hlediska, lingvisty téměř nepovšimnutého: z omezení arbitrárnosti.²⁶² Je to ten nejlepší základ. Celý systém jazyka spočívá vlastně na iracionálním principu arbitrárnosti znaku, a kdyby se uplatňoval bez omezení, vedl by ke krajním komplikacím. Naši myslí se však podařilo do jistých partií znakové masy zavést princip řádu a pravidelnosti, a právě to je úlohou relativní motivovanosti. [Kdyby mechanismus jazyka byl plně racionální, mohli bychom ho studovat sám o sobě. Protože však je jen částečnou korekturou // přirozeně chaotického systému,^a zaujímáme hledisko, které nám vnucuje sama povaha jazyka, a tento mechanismus studujeme jako omezení jeho arbitrárnosti.²⁶³

[Neexistuje jazyk, kde by bylo vše nemotivované; a podle našeho vymezení není ani možné představit si jazyk, ve kterém by bylo vše motivované.]^b Mezi těmito dvěma krajnostmi — minimem organizovanosti a minimem arbitrárnosti — nacházíme všemožné variety. Různé konkrétní jazyky vždy obsahují prvky obou řádů — radikálně arbitrární a relativně motivované —, avšak ve velmi proměnlivých proporcích a právě to je důležitý rys, který při jejich klasifikaci může přicházet v úvahu.

V jistém smyslu — který sice nelze sledovat příliš důsledně, který však ozřejmuje jednu z forem tohoto protikladu — by bylo možné říci, že jazyky, v nichž nemotivovanost dosahuje svého maxima, jsou spíše *lexikologické*, zatímco jazyky, v nichž se snižuje na minimum, jsou spíše *gramatické*. Ne že by „lexikon“ a „arbitrárnost“ na jedné straně a „gramatika“ a „relativní motivovanost“ na druhé straně byly vždy synonymní; cosi společného však v tomto principu je. Oba případy jsou jako dva póly, mezi nimiž se pohybuje celý systém, nebo jako dva opačné proudy, které se na pohybu jazyka podílejí: jednak tendence k užívání lexikologického nástroje, tj. nemotivovaného znaku, a jednak preference příkládaná gramatickému nástroji, tj. konstrukčním pravidlům.

Je zřejmé, že například angličtina poskytuje mnohem větší prostor nemotivovanosti než němčina; avšak ultralexikologickým typem je čínština, za-

^a Pozn. překl. Srov. Engler 2112.

^b Pozn. překl. Srov. Engler 2114.

tímco indoevropština a sanskrt jsou případy ultragramatické. Uvnitř téhož jazyka se veškerý evoluční pohyb může vyznačovat postupným přechodem od motivovaného k arbitrárnímu a od arbitrárního k motivovanému. Takovýto kyvadlový pohyb má často za následek zřetelný posun proporcí těchto dvou kategorií // znaků. Francouzština je například mimo jiné charakteristická ve srovnání s latinou nesmírným vzrůstem arbitrárnosti. Zatímco latinské *inimicus* „nepřítel“ připomíná *in-* „ne-“ a *amicus* „přítel“ a je jimi motivované, nepřipomíná francouzské *ennemi* „nepřítel“ vůbec nic; začlenilo se do absolutní arbitrárnosti, která je ostatně nezbytnou podmínkou existence jazykového znaku. Podobný posun lze konstatovat u stovek příkladů, srov. *constāre* (*stāre*): *coûter* „stát pevně (stát): stát (cenově)“, *fabrica* (*faber*): *forge* „dílna (řemeslník): kovárna, dílna“, *magister* (*magis*): *maître* „představený (více): pán, mistr“, *berbicarius* (*berbix*): *berger* „ovčák (ovce): ovčák“ atd. Francouzštině tyto změny dodávají velmi charakteristickou tvářnost.²⁶⁴

[184]

SEDMÁ KAPITOLA Gramatika a její oddíly

§ 1. DEFINICE. TRADIČNÍ DĚLENÍ²⁶⁵

Statickou lingvistiku čili popis stavu jazyka lze nazvat *gramatikou* ve velmi přesném a navíc obvyklém smyslu, který shledáváme u výrazů jako „gramatika šachové hry“, „gramatika burzy“ atd., kde jde o komplexní a systematický objekt zapojující do hry současně existující hodnoty.^a

[185]

Gramatika studuje jazyk jakožto systém výrazových prostředků. Řekneme-li gramatický, říkáme synchronní a významový, a protože žádný systém nemůže zahrnovat zároveň několik období, neexistuje podle našeho názoru ani „historická gramatika“. To, čemu se tak říká, je ve skutečnosti jen diachronní lingvistika.²⁶⁶

Naše vymezení se od toho, které se všeobecně, avšak v užším smyslu uvádí, liší. Pod obecným názvem gramatika se totiž spojuje *morfologie* a *syntax*, zatímco *lexikologie* čili věda o slovech se z ní vylučuje.

^a Pozn. překl. V přednáškách tu de Saussure mluví především o synchronním; ještě tu však neklade rovnítko mezi gramatikou a vše, co je synchronní. Místo toho se tu zmiňuje pouze o tom, že synchronní „se shrnuje, velmi dobře rezumuje“ v pojmu gramatiky (Engler 2127).

Tak především, odpovídá toto dělení realitě? Je v souladu s principy, které jsme vytyčili?

[186] Morfologie se zabývá různými kategoriemi slov (verb, substantiv, adjektiv, pronomin atd.) a různými formami flexe (konjugace, deklinace). Aby // se toto studium odlišilo od syntaxe, tvrdí se, že syntax má za svůj předmět funkce přiřazené jazykovým jednotkám, zatímco morfologie uvažuje jen jejich formu. Morfologie se pak spokojuje například tím, že prohlásí, že genitiv řeckého slova *phylax* „strážce“ je *phylakos*, zatímco syntax vykládá užití těchto dvou tvarů.

Tato distinkce je však iluzorní: příslušná řada tvarů substantiva *phylax* se paradigmaticky stává až po srovnání s funkcemi, které jsou jednotlivým tvarům přiřazovány; a tyto funkce naopak spadají do morfologie jen tehdy, odpovídá-li každá z nich určitému fónickému znaku. Deklinace není ani seznamem tvarů, ani řadou logických abstrakcí, ale kombinací obojího (viz str. 129): formy a funkce jsou solidární a oddělovat je od sebe je obtížné, ne-li nemožné. [Lingvisticky morfologie žádný reálný a autonomní předmět nemá; nemůže být disciplínou odlišnou od syntaxe.]^a

Je na druhé straně logické vylučovat z gramatiky lexikologii?^b V podobě, v jaké jsou slova registrována ve slovníku, se na první pohled zdá, že nejsou přístupna gramatickému studiu, jež se podle obecného názoru omezuje na vztahy existující mezi jednotkami. Rychle však zjišťujeme, že spousta těchto vztahů lze vyjádřit stejně dobře slovy jako gramatickými prostředky. Tak například mezi latinským *fio* „stávám se, děju se“ a *facio* „dělám“ je stejný protiklad jako mezi *dicor* „jsem řečen“ a *dicō* „říkám, mluvím“, což jsou gramatické tvary téhož slova. V ruštině se rozdíl mezi videm dokonavým a nedokonavým zprostředkovává gramaticky v případech *sprosit' : sprášivat'* „zeptat se : ptát se“ a lexikologicky v případech jako *skazat' : govorit'* „řict : mluvit“. Předložky všeobecně začleňujeme do gramatiky, avšak předložkový obrat jako je francouzské *en considération de* „s ohledem na“ je v podstatě lexikologický, neboť slovo *considération* „ohled, zřetel“ v něm vystupuje ve svém vlastním významu. Srovnáme-li řecké *peithō : peithomai* „přesvědčuji : poslouchám“ s francouzským *je persuade : j'obéis* // „přesvědčuji : poslouchám“, vidíme, že daný protiklad se tu v prvním případě vyjadřuje gramaticky a v druhém lexikologicky. Ono

[187]

^a Pozn. překl. Srov. Engler 2137; smyslu přednášek však tato věta plně odpovídá.

^b Pozn. překl. De Saussure v této souvislosti podává i své vymezení lexikologie: „pokladnice slov, jež jsou uspořádána ve slovníku“ a dodává, že se od gramatiky liší tím, že gramatika (tj. gramatika v tradičním smyslu) zdánlivě jen „vyjadřuje vztah mezi těmito slovy“ a že tedy „předěl mezi nimi je (poněkud) iluzorní“ (Engler 2138 R). Srov. i formulaci v textu dále.

značné množství vztahů, které se v určitých jazycích vyjadřuje pády nebo předložkami, se v jiných jazycích zprostředkovává kompozity, která jsou již bližší slovům ve vlastním smyslu (francouzské *royaume des cieux* a německé *Himmelreich* „království nebeské“), nebo odvozeninami (francouzské *moulin à vent* a polské *wiatr-ak* „větrný mlýn“), nebo konečně i jednoduchými slovy (francouzské *bois de chauffage* „dříví na topení“ a ruské *drova* „dříví (na topení)“, francouzské *bois de construction* „stavební dřevo“ a ruské *les* „(stavební) dříví“). [Stejně tak je v rámci téhož jazyka běžná i vzájemná záměna jednoduchých slov a sousloví (srov. francouzské *considérer* „uvážít“ a *prendre en considération* „vzít v úvahu“, *se venger de* „pomstít se někomu“ a *tirer vengeance de* „vykonat pomstu na někom“).]^a

Vidíme tudíž, že z funkčního hlediska může lexikologický fakt splývat s faktem syntaktickým. Na druhé straně se libovolné slovo, jež není jednoduchou a neredukovatelnou jednotkou, nijak zásadně neliší od větného členu, tj. faktu syntaxe. Uspořádání nižších jednotek, jež ho skládají, se řídí týmiž základními principy jako tvoření slovních skupin.

Shrňme-li, můžeme konstatovat, že tradiční oddíly gramatiky mohou mít svou praktickou užitečnost, neodpovídají však přirozeným distinkcím a nejsou na sebe vázány žádným logickým vztahem. Gramatiku je třeba budovat na jiném a vyšším principu.

§ 2. RACIONÁLNÍ DĚLENÍ²⁶⁷

Vzájemné prostupování morfologie, syntaxe a lexikologie lze vyložit v jádru totožnou povahou všech synchronních faktů.^b Nelze mezi nimi dopředu vytyčovat žádné rozhraní. [Pouze výše stanovená distinkce mezi vztahy syntagmatickými a asociativními naznačuje způsob třídění, který se nabízí sám od sebe a který je jediný, jež lze klást do základu gramatického systému.]^c

^a Pozn. překl. Srov. Engler 2146. — Všechny zde (i jinde) citované příklady z ruštiny pocházejí od editorů. Z ruštiny (na rozdíl od češtiny) de Saussure v Kursu nikdy necitoval. Vid je tu zmiňován jen obecně.

^b Pozn. překl. Editoři tu výrazně oslabují zásadnost autorova pojetí a vynechávají i jeho klíčový výrok o tom, co v synchronním jazyce existovat *nemůže*, stejně tak jako výrazný poukaz k významu, srov. např. tuto ze zapsaných formulací: „Synchronní se skládá z úhrnu významových rozdílů. To, co synchronní lingvistiku vytváří, se zabývá souhrou významových rozdílů. Mluvit o věcech synchronních a věcech významových je totéž. Kdyby v synchronním poli byly věci, které nemají význam, nebylo by to totéž, ale to je definičně nemožné. Vše, co existuje, je vycitováno. Jednotka, která vycitována není, neexistuje. Je výmyslem gramatiků.“ (Engler 2152 B.)

^c Pozn. překl. Srov. Engler 2154.

[188] Vše, co skládá daný stav jazyka dohromady, musí být možné vztáhnout k teorii syntagmat a k teorii asociací. Již teď se zdá, že určité partie tradiční gramatiky se bez potíží seskupují do toho či onoho z obou řádů: flexe je zřetelně typickou formou asociace tvarů v mysli mluvčích; naproti tomu syntax, jež je podle svého nejběžnějšího vymezení teorií seskupení slov, se začleňuje do syntagmatiky,^a protože tato seskupení vždy předpokládají aspoň dvě jednotky rozmístěné v prostoru. Všechna fakta syntagmatiky do syntaxe řadit nelze, ale všechna fakta syntaxe patří do syntagmatiky.

K prokázání toho, jak důležité je každou otázku studovat z tohoto dvojího hlediska, postačí libovolný úsek gramatiky. Tak například pojem slova představuje dva odlišné problémy podle toho, zda ho posuzujeme asociativně či syntagmaticky; francouzské adjektivum *grand* „velký“ vykazuje syntagmaticky dualitu formy (*grā garsō* psáno *grand garçon* „velký chlapec“ a *grāt āfā* psáno *grand enfant* „velké dítě“) a jinou dualitu asociativně (maskulinum *grā* psáno *grand*, femininum *grād* psáno *grande*).

[Je třeba se takto naučit vztáhnout každý fakt ke svému řádu, syntagmatickému nebo asociativnímu.]^b a veškerý materiál gramatiky koordinovat na těchto dvou přirozených osách. Jen takovéto členění ukáže, co je třeba na obvyklém rámci synchronní lingvistiky změnit. Je pochopitelné, že do takovéhoho úkolu se nemůžeme pouštět zde, kde se omezujeme jen na vytyčování nejobecnějších principů.

OSMÁ KAPITOLA

Úloha abstraktních entit v gramatice²⁶⁸

[189] Jedno důležité téma, které tu dosud nebylo zmíněno, jasně ukazuje na nutnost zkoumat celou otázku gramatiky z obou hledisek rozlišených výše. Jsou to abstraktní entity v gramatice. [Podívejme se na ně napřed v aspektu asociativním.]^c

Asociovat dvě formy neznámá jen cítit, že vykazují něco společného, ale znamená to i rozlišit povahu vztahů, které tyto asociace řídí. Tak napří-

^a Pozn. překl. Položení syntaxe do popředí pozornosti stejně jako její pojetí tu jde opět na vrub editorů. De Saussure tu ve skutečnosti říká: „Syntagmatika se syntaxí nijak zvlášť zabývat nemusí: syntagmatické fakty jsou již v podjednotkách slova . . .“ (Engler 2158 R.)

^b Pozn. překl. Srov. Engler 2161.

^c Pozn. překl. Srov. Engler 2169.

klad mluvčí ve francouzštině si uvědomují, že vztah, který sjednocuje *enseigner* „učit“ a *enseignement* „učení“ nebo *juger* „soudit“ a *jugement* „úsuděk“, není týž jako vztah, který zjišťují mezi *enseignement* a *jugement* (viz str. 153n.). Právě tímto způsobem se systém asociací váže na systém gramatiky.^a Lze říci, že úhrn vědomých a metodických klasifikací, které gramatik vytváří, studuje-li stav jazyka s vyloučením jeho historie, se musí shodovat s úhrnem asociací, ať už vědomých či nikoliv, které jsou v mluvě uváděny do hry. Právě tyto asociace nám v mysli fixují slovní čeledi, paradigmatu flexe a formativní prvky jako kmeny, sufíxy, koncovky atd. (viz str. 211 a násl.).

Nevyčleňuje však asociace pouze materiální prvky? Samozřejmě, že nikoliv. Víme již, že sblížíže i slova spjatá jen smyslem (srov. *enseignement* // *apprentissage, éducation*, str. 154), a v gramatice to musí být stejné. Posudme tři latinské genitivu *domin-ī* „pána“, *rēg-is* „krále“, *ros-ārum* „růží“. Hlasy těchto tří koncovek nevykazují nic analogického, co by tu podpořilo vznik asociace, a přesto je k sobě klademe kvůli pocitu společné hodnoty, jež jim diktuje totožné užití. To i při nedostatku jakékoliv materiální opory stačí k vytvoření asociace a tak také své místo v jazyce zaujímá sama představa genitivu. Velmi podobným procesem se k sobě v povědomí vážou i flektivní koncovky *-us, -ī, -ō* atd. (např. v latinském *dominus, domini, dominō* atd.) a vydělují obecnější pojmy pádu a pádové koncovky.^b Asociace téhož řádu, jen ještě širší, vážou k sobě i všechna substantiva, všechna adjektiva atd. a fixují pojem slovních druhů.

Všechny tyto věci existují v jazyce, ale jako *abstraktní entity*. Jejich studí-

^a Pozn. překl. De Saussure tu šel ještě dál a o vztazích mezi těmito slovy (příklady sám uváděl ale jiné) přímo říká: „Tušíme, že svazek mezi těmito formami je gramatický (neuvědoměle).“ A mezi gramatiku a asociace dokonce zkoumá klade rovnítko: „A tušíme již: svazek mezi těmito asociacemi je gramatika.“ (Engler 2172 Ca.) V dalším opět varuje před gramatikovým vnášením diachronních faktů do synchronie a dovolává se obecného konsensu. Srov. např.: „Dospějeme ke konstatování, že úhrn dobře probádaných asociací (vědomých či nikoliv) se bude rovnat vědomým a metodickým klasifikacím, které mohl udělat gramatik, kdyby nebylo jediného momentu: gramatik nechá zasahovat historií. Avšak takové seskupení forem, jaké by vyplynulo z minulosti, mluvčí zcela ignoruje a nutí gramatika, aby si stanovil dvě odlišné oblasti: (1) studium jazyka v čase a (2) studium jazyka v dané epoše.“ (Engler 2173 R.)

^b Pozn. překl. Celkový metodologický ráz de Saussurova výkladu je tu dost oslaben. Vedle připomenutí, že při vytváření asociace, jež znamená vždy vyhodnocení dvou prvků zároveň, jednoho *konstantního* a druhého *variabilního*, pak přímo zdůrazňuje verifikační hodnotu *analogie*, viděnou ovšem pouze v celkovém rámci, srov.: „Jazyk jména jako kmen, sufix atd. nezná, nelze mu však upírat povědomí o používání těchto diferencí. Verifikací této analýzy jazyka je analogické tvoření, je však třeba počítat i s rozdílem funkce všech těchto jednotek, z nichž jedny jsou přítomné víceméně, druhé jsou však ve vědomí jazyka přítomné hned. Jaký je jejich katalog, jejich variety?“ (Engler 2180 R.)

um je obtížné, protože nikdy přesně nevíme, zda povědomí mluvčích sahá vždy stejně daleko jako gramatikovy rozborů. Podstatné však je to, že *abstraktní entity jsou vždy v posledním pohledu založeny na entitách konkrétních*. Žádná gramatická abstrakce není možná bez řady materiálních prvků, které jí slouží jako podklad, a k těmto prvkům je také třeba vždy na konci bilancování se vrátit.

Předjeme nyní k syntagmatickému hledisku. Hodnota určité skupiny se často váže na řád jejích prvků. Analyzuje-li mluvčí určité syntagma, neomezuje se jen na vydělení jeho součástí; konstatuje mezi nimi i určitou posloupnost. Smysl francouzského slova *désir-eux* „toužící“ či latinského *signi-fer* „praporečník“ závisí na příslušném umístění nižších jednotek: nelze například říct *eux-désir* či *fer-signum*. Hodnota nemusí mít k určitému konkrétnímu prvku vůbec žádný vztah (jako např. *-eux* či *-fer*) a může vyplývat už ze samého uspořádání termínů. Mají-li např. ve francouzštině dvě skupiny *je dois* „musím“ a *dois-je?* „musím?“ odlišné významy, // je to dáno jen jejich slovosledem. Jeden jazyk určitou ideu někdy vyjadřuje posloupností termínů, zatímco druhý ji tlumočí jedním či více konkrétními termíny. Angličtina vyjadřuje v syntagmatickém typu *gooseberry wine* „angreštové víno“, *gold watch* „zlaté hodinky“ atd. pouhým a jednoduchým pořadím termínů vztahy, které dnešní francouzština vyznačuje předložkami (tj. *vin de groseilles*, *montre en or*). Dnešní francouzština vyjadřuje zase pojem přímého objektu pouze pozicí substantiva za tranzitivním verbem (srov. *je cueille une fleur* „trhám květinu“), zatímco latina a další jazyky to provádějí pomocí akuzativu, který je charakterizován zvláštními koncovkami atd.

Je-li však slovosled nesporně abstraktní entitou, stejně tak je pravda i to, že za svou existenci vděčí jen konkrétním jednotkám, které ho obsahují a které probíhají v jediném rozměru. Bylo by chybou se domnívat, že existuje nějaká nehmotná syntax vně těchto materiálních a v prostoru rozmístěných jednotek. Anglické *the man I have seen* „muž, kterého jsem viděl“ nám ukazuje syntaktický fakt, který je zřejmě reprezentován nulou, zatímco francouzština ho vyjadřuje pomocí *que* „kterého“. Tuto iluzi, že nic může vyjadřovat něco, však vytváří právě jen srovnání s tímto faktem francouzské syntaxe; ve skutečnosti tuto hodnotu vytvářejí samy materiální jednotky, uspořádané do určitého pořadí. Vně určitého úhrnu konkrétních termínů^a nelze o otázce syntaxe uvažovat. Ostatně již sama ta skutečnost, že

^a Pozn. překl. V přednáškách tu znovu podává de Saussure obšírný rozbor možných pojetí termínů *abstraktní* a *konkrétní* a zdůrazňuje své pojetí, uplatněné ve výkladu: „Tento termín *konkrétní* jsme vyhradili [pro]: případ, kdy idea má svou přímou oporu ve zvukové jednotce. *Abstraktní* má svou oporu nepřímo v určité operaci mluvčích.“ (Engler 2195 C III.)

určitému jazykovému komplexu (například výše uváděným anglickým slovům) rozumíme, ukazuje, že tento sled termínů je adekvátním vyjádřením příslušné myšlenky.

Určitá materiální jednotka existuje jen skrze svůj smysl a funkci, které má. Tento princip je důležitý zvláště pro pochopení nižších jednotek, protože nás to svádí k domněnce, že existují jen na základě své čisté materiálnosti, že například francouzské slovo *aimer* „milovat“ za svou existenci vděčí jen // hláskám, které je skládají. A naopak smysl a funkce — jak jsme viděli — existují jen skrze oporu v nějaké materiální formě. Pokud jsme tento princip formulovali s ohledem na rozsáhlejší syntagmata či syntaktické typy,^a pak jen proto, že míváme sklon hledat právě zde nemateriální abstrakce vznášející se nad termíny věty. Tím, že se oba tyto principy vzájemně doplňují, jsou ve shodě s našimi tvrzeními o delimitaci jednotek (viz str. 130).

[192]

^a Pozn. překl. Z poznámek studentů je zřejmé, že tu de Saussure těmito syntagmaty mínil především právě věty (Engler 2200 R, G, C).